

81
1899 / 4

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА

W V

81
1899/4

აქაქის

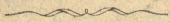
თ ვ ი უ რ ი

ს რ მ მ ს ლ ი

წელიწადი მეორე

№ V

მაისი 1899

ქუთაისი
ლამბაზიძის სტამბა * Типография Гамбашидзе
1899

შ ი ნ ა ა რ ს ი:

პირველი განყოფილება.

33.

I	ვახტანგ გორგასლან, ლექსი აკაკისა . . .	1—4
II	კუდაბაშიძეთი. (ზღაპრული მოთხრობა) მისივე	5—11
III	კრიტიკული წიკილები, ხელოვნური ლიტერატურა. ვ. წ.-სა	12—43
IV	ქართული ძველი თქმულება . თრითონა. თარგმ. კნ. აღ. შელიქოვისა	45—56
V	საქართველოს დედა-ძალაძი ტფილინი, (გაგრძ.) მ. ჯანაშვილისა	57—80
VI	გოტბოლდ ლესნიზი, (დასასრული), ხომლეკისა	81—104
VII	არქეოლოგიური ფურცლები. ვინმე მესხასა	105—120

მეორე განყოფილება.

I	ქართველი-კათოლიკენი არტაანის და ჩხალის ხმოებაზი. (მოხუცებულთაგან ნაამბობი ამბები) ზ. ჭ.-სა.	1—13
II	მასალები ქრისტიანობის დაცემის და ისლამის სარწმუნოების გავრცელების ისტორიისა დასავლეთ საქართველოში. (გაგრძელება) მისივე	14—32
III	ცხრა ძმა. (არაკი), ჩაწერილი „ქართველი მსახურ“-ს მიერ.	33—38
IV	მეოთხე მცნება, ებრ. ზღაპარი ჩაწერ. ნ. იანისა	39—40

მკაბეის

თ ვ ი უ რ ი

სრემსელი

წელიწადი მეორე

№ V

მაისი, 1899

2097
2985
2097

ქუთაისი
ლამბაზიძის სტამბა * Типографія Гамбашидзе

1899

Дозволено Цензурою. Тифлисъ, 30 Апрелья 1899 г.

2567

შ ი ნ ა უ რ ს ი:

შარველი განყოფილება.

		83.
I	ვახტანგ გორგასლან, ლექსი აკაკისა .	1—4
II	კულაბჯიკეთი. (ზღაპრული მოთხრობა) მისაფე	5—11
III	კრიტიკული წერილები, ხელოვნური ლიტერატურა. ვ. წ.-სა	12—43
IV	ქართული ძველი თქმულება . თრა- თანო. თარგმ. კნ. აღ. შედიქავისა .	45—56
V	საქართველოს დედა-ძალაძი ტფილი- ნი, (გაკრძ.) მ. ჯანაშვილისა	57—80
VI	გოტბგოლდ ლესსინგი, (დასსრუელი), სომეჯელისა	81—104
VII	არქეოლოგიური ფურცლები. ვინმე მესხისა	105-120

მეორე განყოფილება.

I	ქართველი-კათოლიკენი არტაანის და ჩხალის ხეობაში. (მოხუცებულ- თაგან ნაამბობი ამბები) ზ. ჭ.-სა.	1—13
II	მასალები ქრისტიანობის დაცემის და ისლამის სარწმუნოების გავრცელების ისტორიისა დასავლეთ საქართველოში. (გაკრძელება) მისაფე	14—32
III	ცხრა ძმა. (არაკი), ჩაწერილი „ქართველი ოსებში“-ს მიერ.	33—38
IV	მეოთხე მცნება, ებრ. ზღაპარი ჩაწერ. ნ. ია-ნისა	39—40

ვასტანზ ზორგასლან.

(ისტორიული)

„რამ დაგაღონა გმირთ-გმირო,
მეფეთ-მეფეო ქებულო,
საქართველოსთვის მანანად
განგებით მოვლინებულო?“

ცალ-ფეხს რომ აქერ შავ-ზღვაზე,
მეორე თეთრზე გიდგია!
მალლით მზე გეგვირგვინება
და მთვარე ტახტად გიდგია!

ქვესკნელში უჭრი სამართალს
ქვე-მძრომსა, ჭიანჭველასა!..
ცაში ყურს უგდებ რეკასა
და იგულისხმებ ყველასა!

აღვირ-ამსხმელო სპარსეთის,
გარს ძღვევის სხივი გივლია!
სინდ-ინდო აბაშეთითურთ
ფეხ-და-ფეხ შემოგივლია!!

და საბერძნეთიც მოყვრად გყავს,
თანა-მერჯულე შენია!
რალა გაკლია ამ ქვეყნად,
მაგრე რომ მოგიწყენია?“—

ეკითხებოდა გორგასლანს
ჯუანშირ გამოჩენილი
და ვახტანგ პასუხს აძლევდა
სიტყვა ია-ვარდ ფენილი:

„სქვრეტ და ვერ ჰხედავ, გრძნობ—
გჯერა, რაც არაფერია!.. [ვერსჯი;
ქარი წაიღებს უკანვე,
რაც ქარის მონაბერია!..

თუმც მართალია, რაცა სთქვი,
მაგრამ სულ გარეგანია!
დიდება ხალხის გულია—
სხვა ყველა გარე კანია!

რას უზამს მტერი გარეშე
დამხდურსა მარად ფხიზელსა,
როცა ვერ აწვდენს გულამდე
ვერც სისხლიან ხმალს, ვერც ხელსა?..

დღეს დაიმონებს, ხვალ ველარ...
ეს ბრუნვა ქვეყნის წესია!
მაგრამ მოყვარე ორგული
კი მტერზედ უარესია:

მოგხიბლავს სირინოზივით,
დაგიფენს ვარდს და იასა,
ბანგს გასმევს დასაძინებელს,
გულში გაგიჩენს ქიასა!..

მაშინებს ბერძნის მოყვრობა,
და ერთ-სჯულობა მათთანა,
ვაი, თუ მათი მოძღვრებით
ყელში გაგვირქონ მათ დანა!..

ვხედავ სხვა-გვარად უჭირავს
ანტიოქიას დღეს თვალი!
სჯობს ეკკლესია ქართველთა,
რომ იყოს თავისუფალი!

მაგრამ რა გვარად? თანხმობით
არ აიღებენ ხომ ხელსა,
და თუ ვიხმარე ძალა რამ,
გავიტეხ წმინდა სახელსა“.

ჯუანშირ ეტყვის: „მეფეო,
გქონია საფიქრებელი!
მე შენსა აღმატრენასა
რას მივსწვდებოდი მზე-ბნელი?“

ახლა რომ ჩამაგულისხმე,
სისწორით ვახელ მეც თვალსა:
ეს საქმე გადასაწყვეტად
ზეცას მივანდოთ უფალსა.

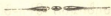
ნებით არ იზმენ, ეგ ხმალი
ხომ ღვთის ნაკურთხი გკილია?
მსხვერპლი სამშობლოს გულისთვის
ყოველგვარ მსხვერპლზე დილია!“

რჩევა დაუჯდა გორგასლანს
ერთგული ჯუანშირისა,
საერო „გიხაროდენი“
გამქარვებელი ქირისა.

რა ველარ გასქრა ვედრებამ,
ხელში აიღო მახვილი
და მით მსოფლიო კრებაზე
დაბეჭდა ქვეყნის სურვილი:

«საქართველოს ეკლესია
თვით მართლ-მადიდებელია;
კათალიკოსს თვისას დასვამს
დაუმოკიდებელია!“

აქტი

კ უ ლ ა ბ ზ ი კ ე თ ი .

(ზღაპრული მათხრობა)

ყო და არა იყო რა, იყო დრო, როცა ადამიანს ყველა გრძნობაზე უფრო შიშის გრძნობა ჰქონდა გამოფიზიზლებული და ყოველ-გვარ საშიშ-საზარელ არსებას, გინდ სულიერი ყოფილიყოს და გინდ უსულო, ყოვლის შემძლებლად ისახავდა, აღმერთებდა და თაყვანსა სცემდა. მრავალ-ღმერთობის დრო იყო და ყოველ ერს თავის

შესაფერი ღმერთი ჰყავდა: ზოგს ლომი, ზოგს სპილო, ზოგს გველეშაპი, ზოგს დიდი გველი და სხვანი. ერთი სიტყვით ვისთვისაც რა უფრო საშიში და საფრთხილო იყო, იმას ემონებოდნენ. სხვათა შორის იყო ერთი ქვეყანაც „კულაბზიკეთი“, ოდესმე სახელ-განთქმული და მოწონებული, მაგრამ ბოლოს კი ისე დაცემული და დაჩიავებული, რომ მისი მკვიდრები ნაცარქექიაობის მეტს ველარას ახერხებდნენ: უჯდნენ კერას და ერთმანეთს უჩიუხურობდნენ. მათთვის რაღა საჭირო იყო ან ლომი, ან ვეშაპი, რომ მათი მაწუხებელი ქია-ლუაც დიდი რამე ეგონათ? და მოინდომეს მკბენარის თაყვანის-ცემა,

მაგრამ არ იცოდენ ვისთვის მიეცათ უბირატესობა; ტილისათვის, თუ რწყილისათვის? ზოგს ის მოსწონდა და ზოგს ეს!.. არჩევანზე მივარდა საქმე. კუდაბზიკელები ორად გაიყვენ. ერთმა მხარემ ტილი გამოიყვანა თავის კანდიდატად და მეორემ რწყილი. ვერ შეთანხმდენ, მოუვიდათ ჩხუბი და ნაცარ-მტუტი აადინეს. დაერიენ ერთმანეთს და აღარ ზოგავდენ. ამ საბრალოებს სულ კერას ძირში ეძინათ, არაფერს არ დასდევდენ, არა ეინტერესებოდათ რა, და მხოლოდ სამ წელიწადში ერთხელ, არჩევნების დროს გამოაქყეტდენ თვალებს ბეცად, ახორხოზდებოდენ, აკიკყინდებოდენ, ერთმანეთს ნაცარს აყრიდენ თვალეში და არჩევნებს რომ მორჩებოდენ, ისევ ისევ ჩვეულებრივად მიეგდებოდენ კერას ძირას... ცარიელი გუდა ადვილი გასაბერავია!.. კაციც ასეა: რაც უფრო ცარიელი აქვს თავი და გული, უფრო მალე იბერება და თავის თავიც დიდ რამედ მოაქვს. კუდაბზიკაების ქვეყანაშიაც ეს სენი საერთოდ იყო მოდებული; ათში ცხრა იბერებოდა და სხვის თვალში რომ ბეწვს ეძებდა, თავისაში დვირესაც ვეღარ ხედავდა. დიდი და პატარა ენად იყო გადაქცეული: ტიტინობდენ და ლაქლაქობდენ! ერთი მათგანი რომ იტყოდა, მაგალითად, შარშან ზამთარში კურდღელი ოთოვაო, მეორე დაუმოწმებდა: მართალიაო! და შიგა-და-შიგ შევლიც გამოუჩინაო. ყველა ტრაბახობდა, ყველა თავის-თავზე ლაპარაკობდა; გაისმოდა განუწყვეტელი „მე, მე, და მეო!“ ასე რომ ბრმას რომ ყური დაეგდო, იფიქრებდა: აქ სწორედ სადღაც თხის ჯოგიაო. მართალია, თითო-ორი შეგნებული და ქვეყნისათვის გულ-შემატკივარი მათშიაც ვრია, მაგრამ იმ არევ-დარევაში და საერთო ხორხოზში ვინ-ღა რას გაი-

გონებდა, რომ ყურთა სმენა აღარსად იყო? თქვე დურო, ნაცარქექიებო, მოეგეთ გონებას—ურწევდენ შეგნებულები საბრალო თანა-მემამულეებს—რა დროს ეგ წილა-დობილაა?.. რას გადაჰყოლიხართ მაგ „რწყილობია-ტილობიას?“ ისე როგორ დაგაბრმავათ ცოდვამ, რომ ცხვირს იქით ველარასა ხედავთ? ქვეყანას ნადირ-მხეცები შემოსევიან, ლამის გაგვანადგურონ, ერთი ტყვილა შემქაქანებელიც არსადა სჩანს და თქვენ კი კიანქველეთში გინდათ თავი ისახელოთ და ისიც უკუ-ღმართობითო!..—არ შეიძლება, არ შეიძლება!—ჰყვიროდენ ნაცარქექიები.—ჩვენც კაცები ვართ, ქული გვახურავს და უღვაშები გვასხია!.. სხვებს თუ ჰყავსთ სათაყვანო და არჩევანებში შედიან, ჩვენ რაღა ვართო? კი ბატონო! მაგრე იყოსო—უბასუხებდენ შეგნებულები—აარჩიეთ, მაგრამ მისთანა-კი, რომ ვარგოდეს რამედ და ქვეყნის გამოსადეგი იყოს რამეშიო!.. თუ მართლა მწერ-ბუხებს იქით გზა აღარა გვაქვსთ-რა, ფუტკარი აირჩიეთ: ის მაინც თაფლსა და სანთელს აკეთებს; ან აბრეშუმის კია, დარაიას რომ გაძლევსთ! ან წურბელა, ცული სისხლის სხეულიდან გამოძწოვიო და სხვანი...

ეჰ, არა, არა!—გიძახოდენ ნაცარქექიები—ფუტკარი მოუსვენარია, გარედ დაბზუის აქეთ-იქით და ჩხლეტაც მწარედ იცის, ყაკის კია—მყარია, წურბელი მოსისხარიაო და სხვანი. ბატონი ტილი და ბატონი რწყილი კი განუშორებლად დღე და ღამ სულ ჩვენთან არიან და მხოლოდ ამ ორ გვარს ეკუთნის და შეშვენის ჩვენი თაყვანის ცემაო! ამ ორს იქით გზა არა გვაქვს. ან ერთი უნდა ავირჩიოთ და ან მეორე და საქმე მხოლოდ ჯობინობაზე არის მიმდგარიო!

სად თქვენი კანდიდატი და სად ჩვენიო? ხოლდენ ტილაძეები—თქვენი ერთი გიჟი ვინმეა, მოუსვენარი, ხან აქ არის, ხან იქ; ერთ ალაგას ვერ მიისწრებ, ვერ გააჩგრება!!.. ხან აქ შეძვრება და ხან იქ, დღე და ღამ მოსვენებას არ იძლევა! სადაც არ გგონია იქ გაჩნდება, სადაც არ ელი იქ გიკბენს და თუ შეგატყოთ, ჩემი დაჭერა უნდათო, ისკუბებს და ცხრა მთას გადაევლება!—ჩვენი კანდიდატი კი მშვიდობიანია, დარბაისელი, დამჯდარი ხასიათის, მორიდებულ-მოკრძალებული; შორს წასვლის თავი არა აქვს!.. მართალია, ხან-და-ხან ჩუმად ეკბინება, ისე რომ ტანს მოგაფხანინებს, მაგრამ, თუ შეგატყო აშფოთება, შეინანებს და იქვე სადმე ნაოჭში მიიმალებაო.

ეგ ღირსება კი არ არის, წუნიაო—უბასუხებდენ რწყილაძეები—ჩვენი კანდიდატი-კი, მარდია, ცოცხალი, მიხტი-მოხტის; ხან იქ შეძვრება, ხან აქ!.. გაგადვიძებს, გამოგაფხიზლებს და გაგაშფოთებსო!.. თქვენი კი საზიზღარი რამ არის და ყოველად საბრალო!— ასე ამ გვარად, თავისებურად თავ-თავისას გაიძახოდენ ორივე მხრით მოპირდაპირეები და მათ ბრძოლას დასასრული აღარ ჰქონდა. ბრძოლაც ხომ ახირებული იყო ამ ნაცარ-ქექიების?!. არ იყო მისთანა უბატიური რამ, ერთმანერთისათვის რომ არ შეეწამებიათ და არც უშვერი რამ, ერთმანერთისათვის რომ არ ეკადრებიათ?!..—ამ არჩევნების დროს რომ „კულაბზიკეთი“ გენახათ, იტყოდით: ქვეყანას სწორედ მტერი შემოაჭყვია და ხალხიც საომრად მომზადებული დახვედრას უპირებს, რომ სამშობლო გადაარჩინოსო. მაგრამ რა ბძანებაა!!.. ის მხოლოდ „რწყილობია-ტილობიას“ თამაში იყო!.. ამ არეულობის დროს გარეშე მტერმა ისარგებლა და სი-

ცილით გაიძახოდა: „წამკიდებლო წაჰკიდეო, ორივეს
თავი წასწყვიტეო!“ და მართლაც რომ „კუდაბზიკეთი“
დღითი-დღე სიგლახაკეში ვარდებოდა: ტურა-მეღები
ფრინველებს იპარავდენ, მგლები ოთხ-ფეხს იტაცებდენ
და დათვი იქაურობას ჰტორავდა და ანადგურებდა—
ერთი სიტყვით პატრონი აღარავინ იყო!.. ბოლოს
ჩავარდა ქვეყანა იმისთანა განსაცდელში, რომ ტილიც
დაავიწყდათ და რწყილიც!.. დიდი და პატარა ტირი-
ლით გაიძახოდა: „გვიშველეთ, ვინ ხართ მამაციო?!“
დაგვიანებული „ვაი! ვაი!“ და „გვიშველეთ!“ კარგად
მოგეხსენებათ, ვერაფერი მალამოა წყლულისათვის, და
საბრალო ნაცარქექიების სატკივარსაც აღარა ეშველა-
რა!!.. მაშინ კი ჩაფიქრდენ ჩახვდენ გონებაში და
სთქვენს: ეს რა გვემართება? სწორედ გაღალღული ვართ.
თვალი გვკრეს და დაგვააჩანაკესო! შემლოცველი უნდა
სადმე მოვნახოთო!—აქეთ ეცენ იქით ეცენ, მოიყვანეს
ერთი მკითხავი და გამოალოცვიეს „თვალყვისა-თვალ-
ნაკრავისა“. ბებერმა სამჯერ პირჯვარი გამოისახა, სამ-
ჯერ თავი გააქნია, სამჯერ თვალეში მიაფურთხა ნა-
ცარქექიებს, სული შეუბერა და მოჰყვა:

ნაცარ-ქექია, ქექია,
ფუჭო, ტუუილაჲ—ბექია,
რას მიგდებუღხარ გერასა,
თავი რად გაგაქექა?

ტიღზე ნუ ჰფიქრობ—მომორდი,
რწყიღს აუარე გვერდიო!
რად გინდა ზრიშტი-ზრუშტება
და სომხის ეფემ-ვერდიო?..

ნუ ჰკარგავ შენი რაცა ვაქვს,
ნურც ეხარბება სხვისსსს!..
შატარა წყარო სჯობია
სასმელად მღაშეს ზღვისსსს!..

ადეკი, ნატარ-ქექია,
ნუ მაგდებულხარ კერასა,
ჭიანჭველებში ნუ ექებ
დაკარგულ ბედის წერასს!..

ეს რომ შეულოცა, თავზე ხატის ნაბანი გადაასხა
ნაცარქექიებს და რადგანაც ნაცარქექიები პირდაღე-
ბული შეჰყურებდენ მკითხავს, წყალი ნახევარზე მეტი
პირში ჩაესხათ... მეტი მოუვიდათ და კინალამ დაიღრ-
ვენ... აუარდათ ხველა. ბებერმა ხელობლა გამოისახა
პირჯვარი და სულთა მბრძოლის-შეულოცა:

„ცისა*) და ქვეყნის შუამავალი, დედა მარიამ იჯდა
სამოთხისა კარსა და ლოცვილობდა. მოვიდა წმინდა
გიორგი, თაყვანი სცა და მოახსენა: დედაო მღვთისაო!
მოვიარე ფეხდაფეხ შენი წილმხვედრი, ვნახე დაცემული,
დავარდნილი, სადაც აღარცა ძველი ძველობს და არც
რამ ახალია. ატირდა დედა მარიამ და ცრემლი მისი
მარგალიტად ეყრებოდა ქვეყანასა ზედა.—მივიდა იესო
და შეეკითხა: დედაო, რას სტირი, ვის იგლოვ? ცასა
თუ ქვეყანასა?—ესტირ ჩემ საწილოსა! ვგლოვ ჩემ სა-
დედლოფლოსა, დღეს დაცემულსა, დავრდომილსა და
შენგან დავიწყებულს, ხელ-აღებულსა!—არა, დედაო

*) სახალხო შელოცვა.

ჩემო, მე როგორ დავივიწყებ შენს სადედოფლოსა? ხელს
 ვით ავიღებ შენს წალ-ხვედრზედა?.. მხოლოდ გამოვს-
 ცდი იობის განსაცდელითა, რომ უმეტესად გავჰკურნო
 და ავამაღლო! წყეულმცა იყოს ეშმაკი მისდამი შეჩე-
 ნილი და ფუ! მის ავის თვალით შემეყურესა!.. გაიხარა
 მარიამ, შეწყვიტა ცრემლები და ღიმილი ტკბილი ქვეყ-
 ნად ნათლად მოჰფინა. ამინ.

იხილეთ იქვე იტიკა

აკაკი.

[Faint, mostly illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page]

კრიტიკული წერილები.

წერილი პირველი.

ხელოვნება და ტერორიზმი.

თავი პირველი

მსგავსება და განსხვავება ხელოვნებასა და მეცნიერებას შორის.

ხელოვნებასა და მეცნიერებას შუა ისე დიდი საზღვარი არა სდევს, როგორც ეს სახელწოდებები აფიქრებიებენ კაცს. მეტადრე სიტყვა ხელოვნება უბნებს გზას გამომკვლევებს. საქმეს ნათლად დავინახავთ, როცა ამ არევისა და გაურკვეველობის მიზეზს გამოვიძევთ.

მიზეზი, ჩემი ფიქრით, ის განსხვავებაა, რომელიც არსებობს პოეტისა ანუ, საზოგადოდ, ხელოვანის ლიტერატორის შემოქმედებასა და მეცნიერის შემოქმედებას შორის. პირველს იმდენივე შრომა სჭირდება დაწერაზე, რაც პლანის წინ-და-წინ მოფიქრებაზე. მართალია, სანამ კალამს აიღებდეს ხელში, მასაც წინ-და-წინ მოფიქრებული უნდა ჰქონდეს ეს პლანი, მაგრამ

იმ გრძნობებით, რომელნიც შეადგენენ უმაჯურეს ელემენტს ხელოვნურ ლიტერატურაში; წერის დროს უნდა აიღეღვოს გული, თავისი გულის ნადული თავის ნაწერში უნდა გადილოს და ამგვარად გარდაჰქმნას თხზულებად. მაგრამ სჯობს თვით პოეტს ვათქმევინოთ თავისი გულის-პასუხი:

„ტრემლში ნაღესი ნადგეღა
მინდა, რომ შეღნად ვისმარო,
საწერღად მავსტე გღახ გუღი,
ფრთა კაღმად აღარ ვაკემარო!
მას ნატეღად ენა ჩავუწო,
საწვერ-მახვიღო ის არი!..
ხან სამკურნაღო მალამო,
ხან სისიკეღდიღო ისარი!“

ჩემი ფიქრით, რუსეთის კრიტიკოსს სკაბიჩევსკის არ ჰქონდა ნება ეთქვა, რომ პირუანდელ აქტს, მოფიქრებას, მეტი მნიშვნელობა აქვს ხელოვნურ ლიტერატურაში, ვიდრე უკანასკნელს, წერასაო. პირიქით, წერის დროს მეტი კეთილშობილური შრომა და შემოქმედებითი ძალაც არის საჭირო ხელოვანი ლიტერატორისათვის.

მეცნიერებაში კი სულ სხვაგვარად არის საქმე. აქ პირუანდელ ფიქრს ბევრად მეტი მნიშვნელობა აქვს, ვიდრე თვით დაწერას. ბევრი დიდი მეცნიერი ყოფილა, რომ წერა არც კი სცოდნია კარგად. თვით სამეცნიერო ენა ბევრად უფრო მარტივია, ვიდრე ხელოვნური. ამიტომ მეცნიერს წერის დროს მცირეოდენი-და ხელოვნება სჭირდება. და სწორედ აქედან წარმოსდგას შეცდომა, რომ, სამეცნიერო და ხელოვნური ლი-

ტერატურის ერთმანეთთან შედარების დროს, მედების პირველ ნაწილს მეტი ყურადღება მიაქცია რუსეთის კრიტიკოსმა. და ამავე მიზეზის გამო უწოდეს „ხელოვნური“ პირველ-გვარ ლიტერატურას და სამეცნიერო ლიტერატურა კი არ გახადეს ღირსი ამ სახელწოდებისა.

მაგრამ შეიძლება კაცმა საზღვარი დაუდვას შემოქმედების პირველსა და მეორე ნაწილს?! სრულიადაც არა: შემოქმედება ერთია, განუყოფელი, და მხოლოდ მაშინ იქნება შესაძლებელი მისი შეგნება, თუ ერთად იქნებიან განხილულნი მისი ნაწილები, მკიდროდ დამოკიდებულნი ერთი მეორეზე. და მაშინ კი მეცნიერებასაც ისეთივე უფლება ექნება ხელოვნებაზე, როგორც თვით პოეზიას. რით აკლიათ ხელოვნება პლატონისა და არისტოტელისა, ბეკონისა და ნიუტონისა, დარვინისა და სპენსერის თხზულებებს?!

მაგრამ, რადგან ერთხელვე ფესვი გაიდგა საზოგადოებაში ძველი ტერმინების ხმარებამ, მათი ძირიანად აღმოფხვრა, აღმოკვეთა, შეუძლებელია, და, ამიტომ ამ წერილშიაც ის მნიშვნელობა ექნებათ სახელწოდებებს: „ხელოვნური ლიტერატურა“, „ხელოვნება“, „სამეცნიერო ლიტერატურა“, „მეცნიერება“, რა მნიშვნელობაცა აქვთ საზოგადოდ.

ბ-ნ სკაბიჩევსკის ერთი შეცდომაც წაამატებინა კიდევ პირველმა შეცდომამ. ასე იცის ხოლმე: ერთხელ ფეხის წამოკვრას რამოდენჯერმე ფეხის წაფორბილება მოსდევს. იგი სრულიად ვერ არ ევს ერთმანეთში ხელოვნურსა და მეცნიერულ ლიტერატურას, რაკი შემოქმედების მეორე აქტს დიდად არაფრად ავდებს არც ხელოვნურ ლიტერატურაში. მისი აზრით ამ ორ ლი-

ტერატურას შორის მხოლოდ გარეგანი, ფორმალური, განსხვავებაა, და არა შინაგანი, არსებითი; და ხელოვნურ ლიტერატურას უნდა ედვას ვალად მხოლოდ მეცნიერების სამსახური, მეცნიერული აზრების სახალხოდ ქადაგება, ანუ პოპულიარიზაცია. მეორე მხრით, იგი ბევრად მაღლა აყენებს ხელოვნურ ლიტერატურას მეცნიერულზე. ჩვენ დიდი უმართლობა გვგონია, როგორც ასე დამცირება, ისე ასე ამაღლება ხელოვნური ლიტერატურისა. თუ რად არ შეიძლება მეცნიერების მოსამსახურედ ჩაითვალოს ხელოვნური ლიტერატურა, ამას შემდეგი გვიჩვენებს. აქ განვიხილავთ ბ-ნ სკაბიჩევსკის აზრის მხოლოდ მეორე განყოფილებას, რომ ყოველი ხელოვნური თხზულება იგივე სამეცნიერო, მხოლოდ უფრო ნიჭიერად დაწერილი, არისო. რომ ეს აზრი მართალი იყოს, უდიდეს მეცნიერულ პრინციპებში ნახევარი მაინც იქნება პოეტებისა და ბელეტრისტებისაგან აღმოჩენილი. მაგრამ, რომ ჩამოვთვალოთ ყველა მეცნიერება და ავიღოთ ის უბრალო პრინციპები, რომლებზედაც არიან იგინი დამყარებულნი, დავინახავთ, რომ იმათი აღმოჩენა ეკუთვნის, საზოგადოდ, მეცნიერებსა და ფილოსოფოსებს. მართალია, პოეტებსაც უთქვამთ აფორიზმები იმავე პრინციპების შესახებ, მაგრამ ის ბნელი, რომელიც ეხვია მათ (ამ პრინციპებს) გარს, მხოლოდ მეცნიერებმა გაჰფანტეს სრულად, ქეშმარიტება მხოლოდ მათ დაგვანახვეს ნათლად და ცხადათ, სრული უფლება მათზე მხოლოდ მათ (მეცნიერებმა) მიანიჭეს კაცობრიობის გონებას.

მართალია, იყვნენ ისეთი მწერლები, რომელთაც ორივე ნიჭი უხვად ჰქონდათ მიმადლებული. ამ მწერლებზე შეიძლება ითქვას, რომ ბუნებას თავისი კალთა იმაზე დაუბერტყიაო. მაგრამ ეს კიდევ არ ამტკიცებს იმას, რომ მეცნიერება და ხელოვნება ერთი და იგივე იყოს.

მეცნიერებასა და ხელოვნებას შუა, მართალია, არის მსგავსება, მაგრამ განსხვავებული არის. სამეცნიერო აზრების ქადაგებას გარდა ხელოვნურ ლიტერატურას აქვს კიდევ თავისი განსაკუთრებული მიზანი. შექსპირის თხზულებებში ბევრი ფილოსოფური ქეშმარიტება არის გაფანტული, მაგრამ იგი მათს მეცნიერულად დამყარებას კი არ დასდევს: მას სხვა დიდი მიზანი აქვს: გააკეთილშობილოს ადამიანის გრძნობები.

ამბობენ, პოეტები, კაცის სულისა და გულის მესაიდუმლოენი არიანო და, მაშასადამე, თვით ფსიხოლოგებზე უკეთესი ფსიხოლოგებიო. ამ თქმაშიაც არევა და გაურჩევლობა სჩანს ხელოვნებისა და მეცნიერებისა. პოეტი, ფსიხოლოგი და მეცნიერი ფსიხოლოგი სხვადასხვა რიგად ეხებიან კაცის სულის მოძრაობას. პოეტს ესმის ეს სულის მოძრაობა გრძნობით და მეცნიერ-ფსიხოლოგს, უფრო, გონებით. თუმცა უნდა აღვიაროთ, რომ იმავე დროს პირველს გონების დახმარება სჭირდება და მეორეს გრძნობის: თვით გრძნობას, ერთი მხრით, შეგვიძლია ვუწოდოთ გონება, და გონებას, მეორე მხრით, — გრძნობა, რადგან ყოველ გრძნობაში არის გონება და გონებაში გრძნობა.

მოკლედ რომ ვსთქვათ, მეცნიერებასა და ხელოვნ-

ნებას შუა იმდენი მსგავსება და განსხვავებაა, რამდენიც გრძნობასა და გონებას შუა. თვით მეცნიერება არის უმაღლესი განვითარება გონებისა და პოეზია—უმაღლესი განვითარება გრძნობისა, რთული გრძნობა.

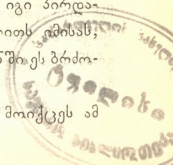
განვიხილოთ ჯერ გონება და გამოვარკვიოთ მისი განსაკუთრებული თვისება, ის, რითაც განსხვავდება იგი გრძნობისაგან. ამ გამოკვლევებისათვის ორი გზა გვაქვს:

შევვიქლოთ ჯერ უბრალო, მარტივი გონებრივი ცნება განვიხილოთ და მეტე უფრო განვითარებული, მეცნიერული. შეგვიქლოთ აგრეთვე ამ უკანასკნელიდან დავიწყოთ და მერე გადავიდეთ პირველზე. ჩვენ ვარჩევთ მეორე გზას, რადგან განსაკუთრებული თვისება გონებისა სამეცნიერო ცნებაში უფრო ცხადია, უფრო აღვიღლად შესამჩნევია. ამასთანავე ჩვენი მეცნიერული მსჯელობის საგნად განგებ ვიღებთ შექსპირის „ოტელლოს“ დედა-აზრს, რომ უფრო აღვილი დასაწახავი იქნეს, რანაირად ეპყრობა ერთსა და იმავე საგანს მეცნიერი და რანაირად პოეტი.

ხსენებულ თხზულებაში წარმოდგენილია ბრძოლა ორ სხვა-და-სხვა, ერთმანეთის წინააღმდეგ გრძნობას, სიყვარულსა და იქვიანობას შორის. ამასთანავე უნდა ვსთქვათ, რომ შექსპირი არსად არ ამტკიცებს, რომ შესაძლებელია ადამიანში ორი, ერთი მეორის წინააღმდეგი გრძნობის ამ გვარად მოთავსებაო. იგი პირდაპირ მოგვითხრობს მხოლოდ ერთ მაგალითს იმისას, როგორ მოხდა ერთ დროს და ერთ ადამიანში ეს ბრძოლა.

მეცნიერება კი სხვა-ნაირად უნდა მოიქცეს ამ

2985

შემთხვევაში. მან უნდა გამოიძიოს ჯერ, შესაძლებელია თუ არა მსგავსი მოვლენა ადამიანის სულიერ მდგომარეობაში, და, როდესაც დარწმუნდება, რომ შესაძლებელია, უნდა შეადაროს კიდევ ყველა ეს მსგავსი, მონათესავე, მოვლენები სხვა მოვლენებს, და მებრვე, სანამ არ მიაღწევს ბოლოს იმ სულ უბრალო საერთო თვისებას, ანუ მიზეზს, რომლის შემწეობითაც ადვილი ასახსნელი იქნება თვითთელი მოვლენა.

მიუხებრუნდეთ ზემოხსენებულ მაგალითს. რომ კაცში ხშირად არის ხოლმე მოთავსებული სიყვარულთან იქვიანობა, ამის მაგალითი უნახავს ყოველ ჩვენგანს. მაგრამ, რომ კიდევ უკეთ შევიგნოთ ეს ფსიხოლოგიური მოვლენა, საჭიროა შევადაროთ იგი სხვა მსგავსს მოვლენებს. ამ გვარ მოვლენებს ვხედავთ მრავალს. მაგალითად: ყველას ეშინია კაცის მკვლელობისა, მაგრამ ომის დროს ყოველი კაცი უნებურად ხდება კაცის მკვლელი; ყველას ეცოდება მშვიერი კაცი, მაგრამ ახლანდელ კაპიტალისტურ პირობებში კაცს, შიმშილითაც რომ სული ხდებოდეს, არავინ არ შეიბრალებს; არასოდეს არ ყოფილა ისე გაძლიერებული კერძო ინტერესების სამსახური, როგორც ახლა, მაგრამ, სამაგიეროდ არც საზოგადო საქმისათვის ზრუნვა ყოფილა ასე გაძლიერებული. ყველა ამ მოვლენების ერთმანეთთან შედარებიდან აი რა დასკვნა შეგვიძლია გამოვიყვანოთ: კაცში არიან მოთავსებული, საზოგადოთ, ერთმანეთის წინააღმდეგი გრძნობები; ყოველ გრძნობას ჰყავს თავისი ანტაგონისტი, თავისი მოწინააღმდეგე გრძნობა. ცხოვრება არის მუდმივი ბრძოლა ამ გრძნობებისა, მუდმივი ბრძოლა კეთილისა და ბოროტისა.

მაგრამ ამით არ თავდება მეცნიერული შედარება.

ჩვენ შეგვიძლია შევადაროთ ახლა ერთმანეთს ბოროტი და კეთილი გრძნობები. ეს შედარება გვიჩვენებს მათ შორის დიდ მსგავსებას. როგორც კეთილი, ისე ბოროტი გრძნობები წარმოსდგენ ჩვენდა სასარგებლოდ არსებობისთვის ბრძოლაში. ყოველი ბოროტი გრძნობა ოდესღაც საჭირო ყოფილა და არ სწვენებია კაცს, მაშასადამე, ბოროტად. ამის დასამტკიცებლად შეგვიძლია მოვიყვანოთ მრავალი მაგალითი: ისტორიკოსები ამტკიცებენ, რომ მონობა ძლიერ საჭირო იყო კაცობრიობისათვისო. ანთროპოლოგები ამბობენ, რომ კაცის მქამელობა საჭირო იყო კაცობრიობის ფიზიოლოგიური გაუმჯობესობისათვისო. აგრეთვე ამტკიცებენ ომის საჭიროებას, სარგებლობას, უწინდელი დროებისათვის, და სხ. და სხ. აქედან შეგვიძლია გამოვიყვანოთ მაშასადამე ის დასკვნა, რომ ყოველ გრძნობას ერთი და იგივე წყარო აქვს, ერთისა და იმავე მიზეზისაგან წარმოსდგება. განსხვავება გრძნობასა და გრძნობას შუა—ზნეობრივის მქრით—არის მხოლოდ რაოდენობითი და არა ვითარებითი. თუ ერთი გრძნობა კეთილად მიგვანჩნია და მეორე ბოროტად, ეს მიტომ, რომ პირველს მოაქვს მეტი სარგებლობა, ვიდრე მეორეს.

ვერც ამითი გათავდება შედარება. გრძნობა მეტად რთული რამ არის, და არ კმარა, რომ შევეუდაროთ ერთმანეთს ერთი და ორი მხარე გრძნობისა. შედარება იმდენია საჭირო, რამდენი სხვა-და-სხვა მხარეცა აქვს გრძნობას. ჩვენს მაგალითში ჩვენ შეგვიძლია შევადაროთ ერთმანეთს შემდეგი საერთო თვისებანი გრძნობებისა: ყოველი გრძნობა რჩება რამოდენიმე ხანი მას შემდეგ, როდესაც გამქრალა მისი გამაჩენელი მიზეზი; აგრეთვე: ყოველი გრძნობა ჰქრება თან-და-თან, თუ

გამქრალია მისი გამაჩენელი მიზეზი, და ძლიერდებოდა პირობით, თუ ხელს უწყობენ გარეშე პირობები.

ჩვენი გამოკვლევით, ჩვენ შევადგინეთ შემდეგი უბრალო, მარტივი ცნება გრძნობაზე. ყოველი გრძნობა იბადება საჭიროების გამო, ჩვენდა სასარგებლოდ, გარეშე პირობების ზედ-გავლენით, და მოითხოვს, სანამ არ გამქრალა, დაკმაყოფილებას. ამ გვარი ცნების საშუალებით ჩვენ შეგვიძლია ავსნათ სათავე როგორც ყოველი გრძნობისა, ისე კერძოდ, იქვიანობისა, რომელიც წარმოგვიდგინა შექსპირმა თავის „ოტელლოში“.

ზემო-ხსენებული შედარებები, მართალია, არ კმარა, რომ სრულიად და საესებით ავსნათ შინაარსი გრძნობისა; მაგრამ, რაც მეტ მხარეს შევადარებთ გრძნობებისას ერთმანეთთან, რაც უფრო მარტივი იქნება ჩვენი ცნება, ჩვენი წარმოდგენა გრძნობაზე, იმდენად უფრო მიახლოვებული ვიქნებით მის შინაარსს, ნამდვილ ცოდნას, ნამდვილ შეგნებას.

ჩვენ შევადარეთ ერთმანეთს აქ სხვა-და-სხვა მოვლენები და ამ სხვა-და-სხვა მოვლენებში ერთი და იგივე თვისება ვიპოვეთ, აღმოვაჩინეთ. ამგვარ კვლევას ჰქვია მეცნიერული მეთოდი. განსხვავება მოვლენებსა და საგნებს შორის არის რაოდენობითი და არა ვითარებითი. ამიტომ მეცნიერება იმასა ცდილობს, რომ ამ მოვლენებსა და საგნებს შორის მსგავსება იპოვოს. და რადგან ყოველივე საგანი და მოვლენა სულ უბრალო მატერიისაგან და მოძრაობისაგან არის წარმომდგარი, მეცნიერება ყოველსავე რთულ საგანს და მოვლენას ამ მატერიასა და მოძრაობას უახლოებს, ე. ი. გვაგებინებს, უბრალო მატერიამ და მოძრაობამ რაგვარად შეადგინეს, რაგვარად შექქმნეს რომელიმე რთული საგანი ანუ

მოვლენა. ამგვარ დაახლოებას რთული საგნებისა და მოვლენებისას უბრალო, მარტივთან, საგნების ანუ მოვლენების ამგვარად უბრალო მიზეზის აღმოჩენას, ჰქვია უბრალო პრინციპებზე დამყარება მეცნიერებისა.

აი, ამიტომ ადარებს მეცნიერება ერთმანეთს სხვა-და-სხვა საგანსა და მოვლენებს და ცდილობს იპოვოს მათ შორის მსგავსება. ყოველი ამგვარი ერთმანეთთან დაახლოება სხვა-და-სხვა საგნისა და მოვლენისა, ყოველი ამგვარი აღმოჩენა მათი ერთმანეთს შორის მსგავსებისა ბიჯს ადგმევენებს მეცნიერებას წინ მისი მიზნისაკენ, რომელსაც უნდა გვაჩვენოს, რომ საგნები და მოვლენები მსოფლიოში ერთი და იგივე არიან. განვიმეორებთ: მეცნიერების მეთოდი არის საგნებისა და მოვლენების ერთმანეთთან შედარება და მათ შორის მსგავსების აღმოჩენა.

ავიღოთ ახლა იმის ნიმუში, თუ რა გვარად წარმოსდგენ უბრალო გონებრივი ცნებები. ცნება ხე წარმოსდგა ყველა ხეების ერთმანეთთან შედარებისაგან და ნიშნავს იმას, რაც საერთო აქვთ ყველა ხეებს. ეს ცნება არ გავვახსენებს ჩვენ არც ერთ ხეს კერძოდ: ვაშლის ხეს, მუხას, წიფელას ან სხვ., არამედ ხეს საზოგადოდ, რომელშიაც გამქრალია ყოველი კერძო თვისება.

იგივე შეიძლება ვსთქვათ ცნება: სიყვარულზედაც. სიყვარულის გრძნობა ბევრ-გვარ სულიერ მდგომარეობაში გამოცხადდება. ყოველ კაცში ერთნაირი არ არის ეს გრძნობა: სხვა-და-სხვა კაცს სხვა-და-სხვა გვარად უყვარს. ამას გარდა ერთსა და იმავე კაცსაც სხვა-და-სხვა გვარად უყვარს თავისი სიყვარულის სხვა-და-სხვა საგანი: ერთში შეიძლება მოსწონდეს ერთი მხარე, მეორეში მეორე, მესამეში მესამე და მეხრევე. ერთი სიტყვით, იმდენი

მრავალგვარობა, რამდენიც კაცის მოწონებაშია, ფერში არ არის. მაგრამ სიტყვა სიყვარული ნიშნავს იმ თვისებას, რომელიც საერთოდ აქვს ყველა ამ სხვა-დასხვა მოწონებას.

იგივე ითქმის ყოველ ცნებაზე საზოგადოდ. ცნება არის საზოგადო თვისება მსგავსი საგნებისა და მოვლენებისა.

მაგრამ გონებას გარდა ადამიანს ჰქონია და ექნება კიდევ გრძნობა. გრძნობა მაშინ აღგვეძვრის, როცა რომელიმე საგანი ანუ მოვლენა ბუნებაში ჩვენს ყურადღებას მიიქცევს. საგანი ანუ მოვლენა მთლად, სრულად, მაშინ მიიქცევს ჩვენს ყურადღებას, თუ ყველა ნაწილებს ამ საგნის და მოვლენისას წინადაც ერთად, ერთი მეორის განუშორებლად, უმოქმედნიათ ჩვენზე. ავიღოთ, მაგალითად, რომელიმე მცენარე, თუნდ ვაშლის ხე. როცა ვაშლის ხეს ვხედავთ, იგი მით იზიდავს ჩვენს ყურადღებას, რომ მისი ტანი, შტოები, ფოთლები და ნაყოფები, როგორც, საზოგადოდ, ხის, აგრეთვე კერძოდ როგორც ვაშლის ხის, ყოველთვის ერთად მოქმედებდნენ ჩვენს გრძნობაზე, ერთად, განუყოფელად, იბეჭდებოდნენ ჩვენს მეხსიერებაში. ამისი მიზეზი მარტო ის კი არ არის, რომ ამ ვაშლის ხის ნაწილები ჩვენ ყოველთვის ერთად დაგვინახავს, ერთად შეგვიმწვია, არამედ ისიც, რომ ნაყოფის მოსაკრეფად, ჩვენ უთუოდ ტანიც შეგვხვდებოდა, შტოებიც, ფოთლებიც და, ბოლოს, რასაკვირველია, თვით მოსაკრეფი ნაყოფებიც. ამ გვარად, სანამ ნაყოფს მივაგნებდით, მთელ ხეს უნდა გავცნობოდით, და, თუმცა მხოლოდ ნაყოფი გვიძებნია, საქმე მაინც მთელ ხესთან გვექონია. და რადგან ამგვარად ხშირად გვექონია ხოლმე

საქმე ხეებთან, ამიტომ ხის სურათი ისე ღრმად არის
შთაბეჭდილი ჩვენს მეხსიერებაში, რომ არამც თუ ნამ-
დვილ ხეს მივაქცევთ ხოლმე ჩვენს ყურადღებას, არა-
მედ უბრალო ფოთოლიც, თვით ფოთლის სურათიც კი
მთელ ხის სურათს გაგვახსენებს ხოლმე.

რა მოვლენებიც ერთად მოქმედებდნენ ჩვენზე ჩვენს
ცხოვრებაში, ის მოვლენები ერთად გაგვახსენდებიან,
ერთად აღძრვენ ჩვენში ერთს რომელსამე გრძნობას.
ჩვენ ვხედავთ უზარ-მაზარ კლდეს და იგი ჩვენდა უნე-
ბურად იპყრობს ჩვენს ყურადღებას. რად? ამგვარ
კლდის თავზე გავლის დროს კაცს ისეთი სიბრთხილე
ჰმართებს, რომ სხვა ყოველივე უნდა დაივიწყოს და
მხოლოდ მისი ფიქრი უნდა ჰქონდეს, რომ კლდეზე არ
გადავარდეს. ეს სიბრთხილე მანამ არის საჭირო, სანამ
კლდეს არ გასცილდება და ისეთ ალაგას არ გავა, სადაც
შიში აღარ იქნება. მაშასადამე, ამგვარი გადასავარდნი
კლდე სრულიად სხვაფერ გრძნობას აღგვიძრავს, ვიდრე
მიდამო, ბუნება, და ამიტომ, როცა მას ვხედავთ, იგი
არ შეგვიძლია გარემო ბუნებისაგან არ გავარჩიოთ და
ცალკე საგნად არ წარმოვიდგინოთ.

ერთი სიტყვით, ყოველივე, რასაც ჩვენ ჰიზრდაჰიზრა
პასუხი უნდა გავსცეთ, რომ,—თუ სასარგებლოა,—მო-
ვიხმაროთ, და,—თუ მავნებელი,—თავიდან ავიშოროთ,
აღძრავს ჩვენში რომელსამე გრძნობას. მაშასადამე,
ყოველი გრძნობა არის მიზნიანი, არის პასუხის-გება
გარეშე, სასარგებლო ანუ მავნებელი მოვლენები-
სადმი.

ავიღოთ კიდევ ერთი მაგალითი იმისი, თუ რა
გვარად განირჩევა გრძნობა გონებისაგან. წარმოიდგი-
ნეთ, რომ თქვენ იმყოფებით ერთ მშვენიერ დილას

სერზე, საიდაძაც დასცქერით თქვენ წინ გადაშლილ ბუნებას. ახალი გაზაფხულია. მთელი ბუნება შემოსილია მწვანით, ყველაფერში ტრიალებს სიცოცხლე. თქვენ ხედავთ ტყეებს, ბუჩქნარებს, მინდვრებს, დიდ წყლებს, წყარო-ჩანჩქრებს, დღელებს, კლდეებს. ამომავალი მზე მშვენიერ ფერს სდებს ბუნებას, დილის სიგრილე გულს აცოცხლებს, მცენარეები აღმოაფშვენენ საამო სუნნელებას. ისმის ყოვლგნით ფრინველების ურიაბული და მოძრაობა... და ყველა ეს ავსებს თქვენს გულს გამოუთქმელი სიამოვნებით. ამ თქვენს სიამოვნებაში თვითოეულ მოხსენებულ საგანსა და მოვლენას უდევს წილი, ამ დროს ყველა ერთად მოქმედებს თქვენზე. და გრძნობა არის მოქმედება იმ გვარი საგნებისა და მოვლენებისა, რომელნიც ერთად იმყოფებიან ბუნებაში და ერთად მოახდენენ შთაბეჭდილებას ჩვენზე. ამასთანავე ყველა ამ მოვლენების ერთბაშად მოქმედება ძლიერ სასარგებლოა კაცისათვის. რად? რადგან ამ დროს ერთბაშად მოქმედებდენ ყველა ჩვენი გრძნობები და მოქმედებენ ისე, რომ არც ერთი არ იღალება, ანუ, უკეთ რომ ვსთქვათ, ერთი რომ დაიღალეობა, მეორე მოქმედებს, სანამ პირველი დაისვენებდეს. ამასთანავე რაკი გრძნობა ყველა ორგანოებშია განაწილებული, გავრცელებული, არცერთ ორგანოს არ ადგია დიდი ძალა; და ზომიერი მოქმედება გრძნობებისა, როგორც შემდეგ იქნება დამტკიცებული, ძლიერ სასარგებლოა სხეულისათვის.

ამგვარად, რომ მოვლენებმა იმოქმედონ ჩვენზე, არ კმარა, რომ ერთად იმყოფებოდენ ბუნებაში; საკიროა კიდევ, რომ ან გვავნონ ან გვასარგებლონ.

მაგრამ ხშირად ისეთი მოვლენები მოახდენენ ხოლ-

მე ჩვენზე ერთს მთელ შთაბეჭდილებას, აღძრავენ ჩვენში ერთს მთელ გრძნობას, რომელნიც ერთსა და იმავე დროს არ იმყოფებიან, არამედ სხვა-და-სხვა დროს, ერთი მეორეს შემდეგ მოხდებიან ხოლმე. ავიღოთ ხსენებული თხზულება შექსპირისა „ოტელლო“. იქვიანობა, რომელიცა აქვს გამოხატული შექსპირს თავის თხზულებაში, ერთი განსაკუთრებული გრძნობაა, განსხვავებული სხვა გრძნობებისაგან. მაგრამ შექსპირმა დახატა ამ გრძნობის წარმოსადგენად მისი (იქვიანობის) სხვა-და-სხვა ფაზისები, რომელნიც ეკუთვნიან სხვა-და-სხვა დროს, თუმცა კი ერთმანეთს გამოიწვევენ. ამ სხვა-და-სხვა დროს მომხდარ ფაზისებს ისე მჭიდრო კავშირი აქვთ ერთმანეთს შორის, რომ ყველა ერთად შეადგენენ ერთს მთელს, იმას, რასაც იქვიანობას უწოდებენ. ამგვარად, იქვიანობის სისრულით და სავსებით დასახატავად, შექსპირმა წარმოგვიდგინა ამ გრძნობის ფაზისები ისე, როგორც შესაძლებელია, რომ მოხდეს ცხოვრებაში. მან მხოლოდ ერთ მაგალითზე გვიწვენა, რანაირად ძლიერდება და, საზოგადოთ, რანაირია იქვიანობა, და ამისთვის სრულებით არ დასკირვებია ზემოხსენებული სამეცნიერო კვლევა.

ზემოდ ვსთქვით, რომ პოეზია არის მხოლოდ უმაღლესი განვითარება გრძნობისა, რთული გრძნობა. მაშასადამე, პოეზიის საგანს შეადგენენ ის მოვლენები, რომელნიც ერთად იმყოფებიან სივრცეში და ერთი მეორეს გამოიწვევენ დროს განმავლობაში, და მოახდენენ ამასთანავე ჩვენზე ერთ მთელ შთაბეჭდილებას, აღძრავენ ჩვენში ერთ მთელ გრძნობას.

როგორც ვხედავთ, ხელოვნებასა და მეცნიერებას შუა დიდი განსხვავებაა. ხელოვნებას აქვს საგნად იმ

გვარი მოვლენები, რომელნიც ერთად ან ერთი მეორეს შემდეგ მოქმედებენ. მეცნიერება კი, ადარებს-რა მოვლენებს ერთმანეთთან, არ დასდევს, ერთად არიან თუ არა ან ერთი მეორეს მისდევენ თუ არა ეს მოვლენები. იგი (მეცნიერება) ადარებს ხოლმე ერთმანეთს ისეთს მოვლენებს, რომელთაც მილიონი წლების და აუარებელი ვერსების სიშორე ჰყოფს ერთმანეთისაგან და რომელთა შორისაც ისე დიდი განსხვავებაა, რომ ერთად არ გაახსენდება კაცს. ხელოვნური ლიტერატურა ეხება იმ გვარ გარეშე მოვლენებს, რომელნიც პირდაპირ აწებებენ ანუ პირდაპირ ასარგებლებენ კაცს, ანუ იმ გვარ გრძნობებს, რომელნიც არიან პირდაპირი პასუხის გება ამ გარეშე მოვლენებისადმი. მეცნიერება კი შეეხება საგნებისა და მოვლენების საერთო თვისებას, რომელსაც არაფერი პირდაპირი დამოკიდებულება არა აქვს კაცის ცხოვრებასთან. ამას გარდა გრძნობები ძლიერ განსხვავდებიან ერთი მეორისაგან, მრავალგვარი არიან, მეცნიერული ცნებები კი უფრო ერთგვარი არიან.

ფილოსოფურად რომ შევხედოთ, ეს განსხვავება გამოვა ბოლოს-და-ბოლოს რაოდენობითი და არა ვითარებითი. საგანს, რომელსაც შეეხება მეცნიერება, თუმცა პირდაპირი დამოკიდებულება არა აქვს ჩვენთან, მაგრამ საბოლოოდ დიდი მნიშვნელობა აქვს. საგნებისა და მოვლენების საერთო თვისების მონახვა გვაძლევს ჩვენ ხელმწიფებას ბუნებაზე, ანუ საშუალებას, რომ გამოვიყენოთ ჩვენთვის ბუნების ძალები. ყოველი თეორია ყოფილა მიზეზი მრავალი გამოგონებისა, რომელსაც ჰქონია დიდი პრაქტიკული მნიშვნელობა, თუმცა ხშირად, ერთი შეხედვით, ძნელი საფიქრებელი

ყოფილა ხოლმე, რომ ამ ან იმ თეორიას შესძლებოდა, პრაქტიკულად გამოდგომოდა რაშიმე კაცობრიობას.

ამას გარდა გრძნობასა და გონებრივ ცნებას აქვთ კიდევ ის საერთო თვისება, რომ ყოველი გონებრივი ცნება არის წარმომდგარი გრძნობისაგან. გავიხსენოთ: გონებრივი ცნება მაშინ წარმოსდგება, როცა ერთმანეთს შევადარებთ ორს ან ბევრ გრძნობას ანუ შთაბეჭდილებას. მაშასადამე, დასაწყისი ყოველივე ცნებისა არის პირველ-დაწყებითი შთაბეჭდილება, ანუ უბრალო გრძნობა. მეორე მხრით გრძნობაც ხშირად არის ხოლმე ორ-ყოფი, წარმოადგენს ორი ანუ რამდენიმე გრძნობის შედარებას ერთმანეთთან, თუმცა ამ უკანასკნელ შემთხვევაში შედარება არ არის მიზანი თავის-თავად. მაგრამ განსხვავება მაინც რაოდენობითი გამოდის და არა ვითარებითი.

რაც შეეხება იმას, რომ გრძნობა წარმოსდგება იმ მოვლენებისაგან, რომელნიც ერთად იმყოფებიან ბუნებაში, და მეცნიერება-კი შეეხება ისეთ მოვლენებს, რომელნიც ძლიერ შორს არიან ერთმანეთზე, სიშორე წარმოადგენს მხოლოდ რაოდენობით, რიცხვით განსხვავებას. იგივე შეიძლება ითქვას მრავალფერობაზედაც.

მაშასადამე, ერთი მხრით, მეცნიერებაც გრძნობაა და მეცნიერებასაც პრაქტიკული მიზანი აქვს. განსხვავება მეცნიერებასა და ხელოვნებას შორის არის რაოდენობითი, მეცნიერება შეეხება ისეთ საგნებს, რომელთაც ერთად ვერ ხედავს კაცი, და მოაქვს სარგებლობა არა პირ-და-პირ, არამედ შორეულად, შუამავლობით, ხელოვნება კი — იმ-გვარ საგნებს და მოვლენებს, რომელთაც კაცი ერთად ხედავს და აქვთ პირდაპირი კავშირი მასთან.

მაგრამ, თუმცა რაოდენობითია, ეს განსხვავება ძლიერ დიდია, შეეხება შინაარსს ისე, როგორც გარეგან ფორმას. მაშასადამე ჩვენ შეგვიძლია ვსთქვათ, რომ ამ ორ საგანს შორის არის არსებითი განსხვავება,— აზრი, რომელსაც არ ეთანხმება ბ-ნი სკაბიჩევსკი.

თ ა ვ ა მ ე ო რ ე .

სასიამოვნო და უსიამოვნო გრძნობები.

ჩვენ ვსთქვით წინა თავში, რომ ყოველი გრძნობა არას მიზნიანი, ე. ი., გვაგებინებს, რა არის სასარგებლო და რა არის მავნებელი. მაგრამ რით არის სასარგებლო ან მავნებელი რომელიმე მოვლენა ან საგანი? ყოველივე, რაც ახანგრძლივებს ჩვენს არსებას, არის სასარგებლო, და რაც ამოკლებს,— მავნებელი. რა ახანგრძლივებს ჩვენს არსებას? ზომიერი მოძრაობა, მოქმედება. ზომიერი მოძრაობა, მოქმედება, არის სათავე ტან-მთელობისა, განვითარებისა. სიზარმაცე, უქმად-ყოფა ამოკლებს სიცოცხლეს, არის, მაშასადამე, მავნებელი. მავნებელია აგრეთვე უზომო, წრე-გადასული მოქმედება. მაშასადამე, ყოველივე ის, რაც ზომიერად ამოქმედებს ჩვენს ორგანოებს, არის სასარგებლო, რაც ზომიერე მეტად ან ნაკლებად,— მავნებელი. მაგრამ რით ვტყობილობთ ამ ზომას? სასიამოვნო და უსიამოვნო გრძნობით. რაც სასარგებლოა, რაც ზომიერად ამოძრავებს სხეულის სხვა-და-სხვა ნაწილებს,

ის აღძრავს სასიამოვნო გრძობას, რაც არა—უსიამოვნოა. აი, ეს აზრი, უნდა ვეცადოთ, დავამტკიცოთ ამ თავში.

ა) სასიამოვნო გრძობება.

ჩვენ მოგვწონს შენობის თაღებად გადაყვანილი ცა*). რად? მიტომ, რომ, როდესაც თალიან ცას ვუყურებთ, თვალი არ იღალბა. როცა რომელიმე საგნის ზედა-პირი თალის სიმრგვლეს არ წარმოადგენს, როდესაც ამ ზედა-პირის სხვა-და-სხვა ნაწილები ნელ-ნელა, თან-და-თანობით, თალად, არ გადადიან ერთი მეორეში, არამედ წვეტიანი, უსწორ-მასწორო, კუთხეებიანი არიან, ამგვარ ზედა-პირზე თვალის გაჩერება უფრო ძნელია. განვიმეორებთ, როცა თალს უყურებს, თვალი არა სწუხს, ისვენებს და, ამიტომ, სიამოვნებს. და როცა სხეულის ერთი ნაწილი სიამოვნებს, მაშინ ეს სიამოვნება ვრცელდება მთელ სხეულში, მთელ სხეულს ავსებს სიამოვნებით, ყველა სხეულის ნაწილებს სასიამოვნოდ ამოძრავებს. და ეს სასიამოვნო ჟრუანტელი, რომელიც დაივლის ხოლმე მთელ სხეულში, ძლიერ სასარგებლოა: რაკი მოძრაობა მოემატებათ, ყველა ნაწილები სხეულისა უკეთ შეასრულებენ თავის პირდაპირ დანიშნულებას: კუჭი და წელები მეტ გადასახარშავ წვეწვს გამოადენენ, სისხლი უფრო ჩქარა დაიწყებს რბენას, და სხ. და სხ. ამას გარდა ზომიერი მოძრაობა აცხოველებს ნერვებს: სიცოცხლე მოძრაობაა. სიამოვნება არის ნერვის მოძრაობა, რაც უფრო ხშირად სიამოვნებს ნერვი, იმდენად უფრო ხშირად მოძრაობს,

*) ახლკე სქენსურის ფსახლავია ამ საკანზე.

იმდენად უფრო ადვილია მისთვის ამ გვარი მათაობის განმეორება, იმდენად უფრო ფხიზლდება, ვითარდება, მატულობს იგი ცხოველ-მყოფელ ძალას. როცა შემთხვევა რამე სიამოვნებას მოგკემსთო, ამბობს შოპენჰაუერი, იმის გამოკვლევას ნუ დაიწყებთ, გაქვსთ სწორედ ნამდვილი საბუთი ისიამოვნოთ, თუ არაო. ყოველს სიამოვნებას ხელ-გაშლით უნდა შეხვდეთო, იმიტომ რომ მხოლოდ სიამოვნება არის მოგება და სხვა ყოველივე წაგებაო.

იგივე შეიძლება ითქვას, კიდევ მეტი უფლებით, სიმღერის შესახებ. ფიზიოლოგიურად არის დამტკიცებული, რომ სიმღერის დროს კუჭი უკედ ინელებს საჭმელს. ამგვარადვე მოქმედებს შვენიერი ბუნების სურათი და ყოველივე, რაც ასიამოვნებს კაცს. ამიტომაც, რომ უფრო დიდხანს სძლებს მხიარული კაცი, ვიდრე დარდიანი.

რად არიან გემრიელი ზოგიერთი საჭმელები? მიტომ რომ ზომიერად აღარავენ გემოვნების ნერვებს; რად ესიამოვნება კაცს ზომიერი ფიზიკურად მუშაობა, გავლაგამოვლა, თამაში? მიტომ რომ ყოველივე ეს ზომიერად აღძრავს ნერვებს. ჩვენ შეგვიძლია განვაგრძოთ ამგვარი მაგალითები დაუბოლოებლად. მაგრამ ესენიც კმარა გასაგებად, რომ, რაც სასარგებლოა, ანუ, რაც ზომიერად ავარჯიშებს სხეულს, არის სასიამოვნო.

რომ კიდევ უკეთ დავაბუთოთ ჩვენი აზრი, მოვიყვანთ კიდევ რამდენსამე მაგალითს. ზომიერი ღვინის სმა სასიამოვნოა მიტომ, რომ ზომიერად აღაგზნებს ნერვებს; ყოველი ჯიბრი, ცილობა, რაშიაც უნდა იქნეს ეს ჯიბრი, სიამოვნებას აძლევს კაცს, თუ წრეს არ არის გადასული. ამით ის კი არ მინდა ვსთქვა, რომ ყოველივე ის, სადაც

ზომიერი ჯიბრია, მაგ. ბანქოს თამაში,— მოსაწონს. როცა უკეთესი დროს გააატარებელი გვაქვს, უარესს არ უნდა მივმართოთ. აქ მხოლოდ იმის მიზეზს ვხსნი, თუ რად აძლევს კაცს სიამოვნებას ისეთი, — ერთი შეხედვით, — უბრალო რამ, როგორც მაგ. ბანქოს თამაში.

კაცს დიდ სიამოვნებას აძლევს, ბედნიერად ჰხდის, ზომიერება სქესობრივ სიყვარულში, რადგან, ამ ზომიერების გამო სხეული არ ილახება, არ იქანცება.

დიდ სიამოვნებას გვაძლევენ აგრეთვე ზნეობრივი გრძობები, თუ ავი პირობების გამო წრეს არ გადასცილდენ.

ვერაფერი სიამოვნება ვერ შეედრება გონებრივი მოქმედებისაგან წარმოდგარ სიამოვნებას, როდესაც კაცი თავის თავს ძალას არ დაატანს და ერთბაშად არ დახარჯავს მთელ თავის ენერჯიას. მაშინ თან-და-თან, ზომიერი შრომით, იგი მიაღწევს მეტ ზომას, მეტ ხარისხს, ვიდრე წინააღმდეგ შემთხვევაში, იმ განსხვავებით, რომ ეს დიდი გონებრივი მუშაობა არამც თუ არ მისცემს სხეულს არაფერ ზიანს, არამედ, პირიქით, მოუმატებს ძალას და სიმზნეს.

ბ) ანა სსსამოვნო გრძობები.

ახლა მოვიყვანოთ იმის მაგალითები, რომ ის, რაც მავნებელია, არის მასთანვე უსიამოვნო.

ავიღოთ ჯერ საქმელები: მწარე და მკავე საქმელები, საზოგადოდ, საწამლავეები არიან. *) თუმცა ხშირად ხმარობენ ხოლმე საქმელად ცოტათი მკავე და ცოტათი მწარე საქმელებს, რადგან ეს საქმელები ოდნავ ალაგზნე-

*) სპენსერა.

ბენ ნერვებს და აძლევენ მათ სიამოვნებას, მაგრამ ძლიერ მწარე და ძლიერ მთავე საქმელები ძლიერი საწამლავები არიან და ერთბაშად ხრწნიან ნერვებს.

მართალია, არიან ისეთი საწამლავები, რომელთაც არაფრის გემო არა აქვთ, არიან ისეთებიც, რომელთაც აქვთ ტკბილი გემო, მაგრამ ამ გვარ საწამლავებზე ჯერ ერთი ეს უნდა ითქვას, რომ კაცი იმათ ძვირად შეხვედრია ბუნებაში და არ შეუწყვია თავისი სხეული მათთვის პასუხის საგებლად, და მეორე რომ ეს საწამლავები წუთიერ სიტკბოების შემდეგ ხომ ღიდ წვალებას აყენებენ სხეულს.

რადა აქვს ხოლმე ცუდი ბოლო ნამეტანს, მოულოდნელ სიხარულს? რადგან მეტის-მეტი აღფლავება ნერვებს ნამეტან ძალას აყენებს, აფუჭებს, შლის. ამიტომ ნამეტან სიხარულს ხშირად კუკუაზე შეშლაც კი მოსდევს ხოლმე, და გულის-შემოყრა ხომ კიდევ უფრო ხშირად. ამგვარად, ნამეტანი უცები სიხარული ხშირად ნამეტან შეწუხებად იქცევა, რადგან მავნებელია.

ჯავრი რომ მავნებელია კაცისთვის, ეს ყველამ იცის. რითია მავნებელი? მით, რომ ნერვებს ნამეტან ჯაფას აყენებს.

მეტის-მეტე გონებრივი მოქმედება, რასაკვირველია, ღიდად მავნებელია, რადგან ტვინის დაქანცვა, დასუსტება მოჰყვება ხოლმე. პირველად, ერთ რომელსამე წერტილამდის, ძლიერ სასიამოვნოა გადამეტებული გონებრივი მუშაობა, მაგრამ ამ საზღვარს იქით, როდესაც ტვინი ისე დაიქანცება, რომ მკირეოდენ ჯაფასაც კი ვეღარ შესძლებს, მშვიდობით ყოველგვარო სიამოვნებაც! იწყება ყოველ გვარი ტანჯვა, ფიზიკური და ზნეობრივი...

ქართული ძველი თხზულება.

თ რ ი თ ი ნ მ

როდესაც სპარსეთს მართავდა უშიშლო მოხუცებული შაჰი ჯემშიდი, ყოველნი დიდებული გვარის ახალგაზრდა კაცი სცდილობდენ როგორმე თავი გამოეჩინათ თავის ხელმწიფის წინ, იმ იმედით, ვეგების გვიშვილოსო: ზოგი თავის გარეგნობას უნდებოდა, მოზღვნილად იმოსებოდა, ტანს იწვრილებდა, ზოგი არაბეთიდან გამოწვრილ კეთილ-სურნელებით სცდილობდა მოხუცებულის მოხიბლვას. ვინ დოღში ვარჯიშობდა, ვინ სროლაში, ჯირითობაში და სხვა სამხედრო ვარჯიშობაში, რომ ამით თავი მოეწონებიათ. ზოგიერთი კი მთელ თავის დროს სხვა-და-სხვა ხელოვნების შესწავლას ანდომებდა: ქანდაკებას, ლექსთა თხზვას, სხვა-და-სხვა საკრავებზე დაკვრას და სიმღერას; ზოგიც მეცნიერებას სწავლობდა, მწერლობა, მეცნიერ კაცებთან ხანგრძლივ საუბრობდა, რომ თავისი განვითარებით თავი ესახელებიათ მის წინაშე; ზოგი მის შესახედავად ფულებს ჰფლანგავდა, ღარიბთ უმასპინძლდებოდა,

ქვირთ-ობლებს ჰმოსავდა, მოხუცებულთ და საპყართ არ იშორებდა, რომ თვისის ქველ-მოქმედებით კეთილი შაჰის ყურადღება დაემსახურებია. ერთი ისეთიც გამოაწნდა, რომ დარიგებისათვის პირდაპირ მიმართა იბლისს—ეშმაკს.

გარდმოცემამ ჩვენამდე ვერ მოაღწევინა ამ მასწავლებლის რჩევებს, ოღონდ იმას მოგვითხრობს, რომ ეშმაკის მოწათემ აჯეჰაკმა მოახერხა ჯემშიდის მოხიბლვა; იგი იშვილა შაჰმა და თავის ტახტის მემკვიდრედაც გამოაცხადა.

რა თქმა უნდა, ეშმაკი უანგაროდ არავის რას ურიგებს და აჯეჰაკსაც სამაგიეროდ, შრომის სასყიდლად ის მოსთხოვა, რომ მას ჯემშიდი მოეკლა.

ახლგაზდა კაცი დიდხანს ეწინააღმდეგებოდა. ებრალებოდა კეთილი მოხუცი, რომელიც მას გულწრფელად მიენდო და მრავალი წყალობით აავსო, მაგრამ ეშმაკის მჭევრმეტყველებამ დასძლია სინილისსაც, მადლობასაც და საბრალო ჯემშიდი დაიღუპა მისის ხელით, ვინაც მას შვილად ჰყავდა აყვანილი.

მოხდა თუ არა ეს ბოროტ-მოქმედება, მყისვე მოჰყვა მას სასჯელიც, საშინელი, რომლის მსგავსი არავის რა ენახა და არავის რა გაეკონა. მკვლელის თვითვეულის მხრიდგან ამოძვრა თითო ვებერთელა გველი, რომელნიც ბოლოთი ისევ მისავე სხეულში იყვნენ მიჩენილნი. ეს გველები იკვებებოდნენ მხოლოდ ადამიანის ტვინით.

საქირო შეიქმნა წილის ყრით არჩევა და ყოველს დღეს რამოდენიმე სპარსელთ ოჯახობა მწარე გოდებით მიაცილებდა თავის წევრს შესახარ სიკვდილზე განწირულს.

ჯემშიდის სათნო მეფობის შემდეგ ამნაირი წესები მეტად შესაზარავი იყვნენ.

იმ დროს ერთი კეთილშობილი და მდიდარი მოხუცი სცხოვრებდა: ქველი იყო და სტუმართ-მოყვარე; ღარიბები, უსახლკარონი, მოგზაურნი და საპყარნი ჯგუფად ესეოდნენ მას და არც არავინ წავიდოდა მისაგან თუ არ დიდის მოწყალებით დასაქურებული. იგი იყო ბრძენი და მეცნიერი, კეთილშობილნი და ღარიბნი მიეშურებოდნენ მასთან რჩევის მისაღებად. იგი დროს ჰპოულობდა ყველას მოსასმენად, ყველასათვის სასარგებლო სიტყვის სათქმელად, ასე რომ ბაგენი მისნი სავსე სალაროს ჰგვანდნენ, რომლიდანაც ოდნავ გახსნის დროსაც კი სცივია მარგალიტი ანუ ალმასი, იაგუნდა ანუ სხვა რაიმე ძვირფასი ქვა. იგი იყო ძლიერი და ხელმწიფის კარზე საყვარელი პირი, და ყველა დააგრული, ცილ-დაწამებულნი მასთან მირბოდნენ, და მასში ჰპოვებდნენ დახმარებასა და თავის გამართლებას. მას ისე უყვარდა თვისი თანამემამულენი, რომ არაფერს არ იზოგავდა მათთვის, არ იშურებდა არც დროს, არც შრომასა და შეძლებას; ხშირად როდესაც ყოველიფერს გასცემდა, ზედა ჩასაცემელსაც კი იხდიდა, რომ ამით რომელიმე ტიტველი მოხუცი შეემოსა. ჯემშიდი მეტად პატივს სცემდა მას და ხშირად ხუმრობით იტყოდა:

„მოსე, ვგონებ, შენ არაფერი არ გიყვარს ქვეყანაზედ და არც არა ფასს სდებ?“

— ბოდიშს ვიხდი, მეფეო, უპასუხა მან ერთხელ, მხოლოდ მთელი ჩემი ნიჭი სიყვარულისა დავამყარე ერთს საგანს, დანარჩენისათვის კი არაფრისათვის აღარ შემეჩენია გრძნობა.

„რა არის ანუ ვინ არის ეგ?“ — ჰკითხა ჯემ-
შიდმა.

— ეს არის ერთად ერთი ჩემი შვილი, ჩემი ქალი
ნინო!

ერთს შვენიერ დღეს, როდესაც თითქოს მზე ჩვე-
ულებრივზე უფრო ბრწყინავდა და ყოველივეს სადღე-
სასწაულო იერს ჰსდებდა, განთიადისასვე მოედვნენ
მთელს ქალაქს გაგზავნილი პირები და ეპატყებოდნენ
ყველა წარჩინებულთ და საპყართ მოსესთან დიდის
სიხარულისა და მეჯლისისათვის.

მრავალი ხალხი შეიკრიბა, ასე რომ არა თუ მისი
ვრცელი დარბაზი და განიერი ეზო, არამედ მთლად
გარშემორტყმული ქალაქის მოედანიც კი საკსე იყო
სტუმრებითა. მასპინძლობა საუკეთესო მეტად უხვი
იყო და ერთნაირი იყო როგორც გამოჩენილ, დაწინა-
ურებულ მოხელეთათვის, აგრეთვე უულატაკეს გლახა-
კებისათვის, რომელთაც მოედნის ნაპარებზე აეწინათ
თავ-შესაფარი. მოსე ამ მეჯლისს მართავდა თავის ქა-
ლის დანიშვნისა გამო სპარსეთის პრინცთან, რომელიც
ეკუთნოდა ძველ სამეფო სახლეულობას. პიშ-დადიანე-
ბისას. მას ერქვა სახელად თრითინო; იგი ცნობილი
იყო ყველასათვის სამხედრო სიყოფალით, უზარმაზარი
ტანის იყო, განსაცვიფრებელი ღონის, შეუდარებელის
სიმარდით და შესანიშნავის სილამაზით.

ათასობით იყო გულწრფელი მლოცველი და ბე-
დნიერების მნატვრელი სასიძოსა, სასძლოსა და მოსე-
სათვის. თვით აჯეჰაკმაც (ეს სახელი ვეშაპს ნიშნავს)
მოიწადინა ამ საზოგადო დღესასწაულებაში მონაწი-

ლეობა მიეღო და მოულოდნელად გამოერია მოლბინეთა შორის. მოსესა და დანიშნულების ყურადღება მიპყრობილი იყო მეფეზე, რომელიც მეტის-მეტად აღერსიანად იყო. ძველი ჩვეულების მიხედულებით თრითინომ მოისმინა აჯეჰაკის მოლოცვა, მიიყვანა მასთან თავისი დანიშნული, და საკუთარის ხელით აჭადა მას ჩაღრი, რომელიც უფარავდა დამსწრეთა თვალს მის შვენეერ ნაკვთებს.

ყველა გოცებას იყო მისის არა ჩვეულებრივ სილამაზისაგან. ავ გველებსაც კი, რომელთაც ძილი ეპარებოდათ მეფის მხრებზე, აელირათ თავი და თვალს არ აშორებდენ ნანას.

რამოდენიმე წამის შემდეგ აჯეჰაკმა მიატოვა ლბინი, რომელიც შუადამესაც კი გადაჭშორდა. შინ დაბრუნებისას ბედნიერი და დაღლილი თრითინო ძილს მიეცა და მისი სიზმრები მისის ბედნიერი დღის გაგრძელება იყო. მაგრამ უცბად იგი გამოაღვიძა სამწუხარო მოთქმამ. მასთან მოვიდენ და უთხრეს, რომ წილი ხვდა ნანას და განთიადისას მოსემ უნდა წაიყვანოს იგი გველების და აჯეჰაკის მსხვერპლად.

„თვითონ მე წავიყვან ნანას!“ — წყნარად და გადაქრით მიუგო თრითინომ და გაშმაგებით გაეშურა მოსეს სახლისაკენ.

მთელი არე-მარე მოცული იყო დრტვინვისა და გოდების ხმით ათას მოტირალთაგან; მან ნახა მოსე

ჯავრისაგან ცოცხალ-მკვდარი, მის გვერდით კი იდგა შვენიერი ნანა ფერ-მიხდილი, მაგრამ დამშვიდებული.

„ნანავ, თვითონ მე წავიყვან შენ და არც გველებს მიგცემ და არც აჯეჰაკს!“—წამოსცდა ბაგეთაგან თრითინოს.

—დანიშნულ დრომდე ჯერ კიდევ ნახევარ საათზე მეტი გვაქვს,—მიუგო ნანამ,—და უნდა გითხრა, ბატონო ჩემო, რომ მე არ მეშინიან არც გველებისა და არც აჯეჰაკისა. მე მყავს ძლიერი, ყოვლად შემძლებელი, დაუმარცხებელი მფარველი. ჩემი გამდელი იყო ებრაელი ქალი, ჩუმი მასწავლიდა სიყვარულს და თაყვანისცემას ჰეშმარიტის ღვთისას, რომელიც მფარველია ყველასი, ვინც კი მის ძლიერებას ერწმუნება. ჩვენ იგი თან წავიყვანოთ, მისი წმინდა ლოცვა ღონეს წაართმევს გველებს: აჯეჰაკს-კი, რასაკვირველია, მოერევა ჩემი თრითინო. ამიტომაცაა, რომ მოსვენებული ვარ, მაგრამ ვერ გარდამიცია ეს გრძნობა, ეს ჩემი რწმუნება ჩემი მამისათვის!

ამ დროს შემოვიდნენ შაჰის გამოგზავნილნი. საშინლად დაიკვილა უბედურმა მოხუცმა და მოსამსახურეთ თითქმის მკვდარ-ცოცხალი გაიტანეს ოთახიდან.

„ერთს დედაკაცს და ერთს უიარაღო კაცს შეუძლია ნანას გაცილება!“—წარმოსთქვეს კარის-კაცთა და ნანა, თრითინო და გამდელი მათ გაჰყვნენ. შაჰის

განსასვენებელის კარებთან ესენი გულ-მოდგინედ გახრიკეს და შემდეგ შეუშვეს აჯეჰაკთან და მიკეტეს მათ უკან მძიმე ბრინჯაოს კარები.

გამდელი და ნანა ორივე ლოცულობდნენ: პირველი ხმა-მალლად, შაჰის მოურიდებლად, მუხლ-მოდრეკილი და ხელ-აპყრობილი ცისადმი შესთხოვდა ყოველად შემძლებელს ისრაელთა ღმერთს შეველას! ნანა იდგა მის უკან, თვალ-დაშვებული და გულში ლოცულობდა მოხუცებულთან ერთად. მათი მნახველი შაჰი წამოდგა და უკეთურის ღიმილით გაემართა მათ მისაგებებლად. გველებმა გაიდვიძეს, დაისისინეს, სიხარულით გაიქიმეს თავები და გამოაჩინეს თვისი დაშხამული საწერტელი. თრითინო იდგა ნანას გვერდით მკვდარივით გაფითრებული, აბრიალებულის თვალეებით.

ჩვეულებრივად აჯეჰაკი მოშორებით შედგებოდა ხოლმე, გველები გაიქიმებოდნენ, თვისი უშველებელი სხეულის ერთი შემოხვევით გადაატრიალებდნენ მიყვანილს, შემდეგ ჩაუყრიდნენ თავის მსხვერპლს საწერტელს თავში და მიუახლოვდნენ მათ თვით შაჰს. ეხლაც ისინი სიხარულის შხივილით გაიქიმნენ და გაქვავდნენ. აჯეჰაკმა ნახა მათი უძრაობა, უნდოდა მიახლოება, მაგრამ თრითინო მივარდა მას როგორც გრიგალი, გველების გრძელი სხეულით შეჰკრა იგი და მიწას განართხა.

გმირული ფეხის ერთი დაკვრა-ლა იყო მისი, რომ გაემტვრია მძიმე ბრინჯაოს კარები; და რამოდენიმე წუთის შემდეგ თრითინო უკვე მიათრევდა თვის ტყვეს მოედანზედ, ქალაქის გარედ, გაშტერებულ ქეშიკთ თვალ-წინ, უმაღლეს და მიუვალ მთას დეგავენზედ, სადაც მან მიამსკვალა იგი კლდეზედ.

აჯეპაკის სიკვდილის შესახებ არის ორ-გვარი თქმულება: ერთი ამბობს, რომ ისიცა და გველებიც შიმშილით დაიხოცნენო, მეორე—ვითომ გველებმა ჯერ მოჰკლეს თვითონ იგი, მისი ტვინი შესჭამეს და შემდეგ კი თვითონაც დაიღუპნენ სიმშილითაო. თრითინო კი სპარსეთის მეფედ გაეხადათ; მან ცოლად ნანა შეირთო, სასახლეში წაიყვანა გამდელი, რომელიც უხვად დაასაჩუქრა და აგრეთვე მოსეც, რომლის გონივრული რჩევით ხელმძღვანელობდა სამეფოს მართვა-გამგეობაში.

მოსეს რჩევით გაგზავნა მან სპასალარი არდამი ქართლში, რათა დაეპყრა ეს კურთხეული ქვეყანა. არდამმა დახოცა იქ მოპარპაშე ხაზარნი, დაიპყრა ყველა ქალაქები და ციხეები, და აღაშენა კასპის ზღვის ნაპირზედ ქალაქი დარუბანდი, რომელიც ნიშნავს „დახურულ კარს“.

მანვე შემოავლო ზღუდე მცხეთას: ეს პირველი შენობა იყო ქვითკირისა; ამაზე წინად ქართველები სახლებს ან ხისას აკეთებდნენ, ან კლდეში გამოკვე-

თილს და ან ქვისა და ალიზისას. კიდევ ერთგვარი შე-
ნობაც იყო, რომელსაც მხოლოდ მეფენი ანუ ფრიად
მდიდარნი თუ შესძლებდნენ: ეს იყო მთელი შე-
ნობა, რომელშიაც დიდრონი ქვები ერთის მხრით ით-
ლებოდნენ და მარტო ერთი მეორეში შექდობით ჰკავ-
დებოდნენ ერთმანეთზე. ამ ახალის წესითვე, ე. ი.,
ქვითა და კირით ალაშენეს ციხის კედელი არმაზში და
ასევე დამთავრებულ იქმნა ციხის კედელი არმაზის მთის
მიყოლებაზე მდინარე მტკვრამდე.

ქართველნი მადლობით იხსენიებენ თრითინოს
მეფობას, რომელსაც ქართულად აფრიდუნს უწოდებენ.
რასაც-კი მოიწადინებდა აფრიდუნი, ყოველთვის ახერ-
ხებდა, რადგანაც სასიამოვნოდ იცოდა ხალხისათვის
ყოველი წინადადების მიცემა.

როდესაც მოსეს რჩევით მან გაჰგზავნა არდამი
საქართველოს დასაპყრობად, მას მკაცრად ჰქონდა აკრ-
ძალუდი, რომ სრულებითაც არ გამოეჩინა თავი ბრძოლით
დამპყრობად.

არდამი წარსდგა ქართველებთან, როგორც გამოგ-
ზავნილი აფრიდუნისაგან მათდა საშველად და ხაზარე-
ბისაგან გამოსახსნელად. ქართველნი დაუყოვნებლივ
შეუერთდნენ მის ჯარს და მისის წინამძღვრობით გან-
თავისუფლდნენ ხაზართაგან. განთავისუფლებულმა ხალ-
ხმა, აღტაცებულმა სიხარულით, მადლობის ნიშნად

აფრიდუნი გაამეფა. ყველა მისი ქვეშევრდომი გულ-
წრფელისა და უსაზღვრო სიყვარულით იყო გამსჭვალ-
ული მისდამი. და მართლაც ღირსი იყო იგი ამისი,
რადგანაც ყოველგვარ იმ თვისებით იყო შემკული,
რაც-კი იზიდავს ქვეშევრდომთა გულს თავის მეფისადმი.
ცნობილია, რომ იგი იყო ტანად ახოვანი, მეტად
ღონიერი და ლამაზი შეხედულების, ძლიერ გამჭრიახე
გონების, ნაზი და შემბრალებელი გულის და იმ დრო-
ისათვის საიშვიათო განვითარების, რადგანაც, როგორც
მოგვითხრობენ, არა თუ შეეძლო სარგებლობის გამო-
ღება ყოველი ხისა და ქვისაგან, არამედ შეეძლო
თურმე იმისი აღსნაც, თუ რად იყო აღმოცენებული
უკანასკნელი ბალახეული, ურვილად მოზარდი ძველი
შენობის კედლებზე. იმდენადვე განთქმული იყო იგი
თვისი მკაცრი მართლ-მსაჯულებითა და უსაზღვრო მა-
მაცობით, რამდენადაც შეუღარებელი გამცემობით,
მეფურის ქველის მოქმედებით და შესანიშნავ გამჭრია-
ხობით.

მისი პირადი სიმამაცე და სიმარდე ყოველგვარ
სამხედრო ვარჯიშობაში უხვექდა მას მიმზიდველობასა
და კეთილ განწყობილებას მამაც ქართველობაში.

პლინი ამბობს, რომ ამ მეფის უფროსობის დროს
დარიელის კარის სამხრეთით, მთაზედ ამართულ იქმნა
ციხე, „პუმანია“-დ სახელწოდებული. ესლა ქართვე-

ლობა ამ ადგილს უწოდებს სოფელს „ქუმის-ციხე“
იქაური მცხოვრებნი ეხლაც აკეთებენ იარაღს, რომე-
ლიც განთქმულია მთელ აღმოსავლეთში. მეტადრე ცნო-
ბილია და დიდათაც ფასობს იქაური მოწამლული და-
ნები, რომელსაც ბებუთს უწოდებენ.

კნ. ალექ. შელიქოვისა.

საქართველოს

დედა-ქალაქი

ტფილისი

ვაგრძელება *).

ზიორგი X, სვიმონის ძე ეკურთხა მეფედ ტფილისის (1600 წ.). 1604 წელს ტფილისს მოვიდნენ რუსთა ელჩები, რომელთაც მინდობილი ჰქონდათ ქართველთა სეფე-წულთაგან ამოერჩიათ საქმრო ბორისის ასულის ქსენიასათვის და სასძლო მისის ვაჟის თეოდორესთვის. ელჩი ტატიშჩევი სწერს: „მეფემ მიგვიწვია სასახლეში. მივედით. მიგვიღო დედოფლის პალატში და გვაჩვენა თვისი ასული ელენე, რომელიც იჯდა მარგალიტ-მოვლებულ მუთაქაზე. პალატის იატაკი დაფენილ იყო ოქროთი მოქარგულ ხალიჩებით. სეფე-ქალის საცმელი იყო ხავერდისა, რომელსაც ოქროს ფერი დასცემდა

*) იხ. «კრებული» № IV, 1899 წ.

და მოვლებული იყო არშეებითა. მას ეცვა სხვა საცმელი—ოქსინოსი. თავზედ ეხურა ალისფერ ხავერდის ქუდი, ძვირფას მარგალიტებიან-თვლებიანი. სეფე-ქალის მარჯვენით იჯდა მისი დიდება, ხოლო მარცხენით დედა. მათი საცმელი ხავერდისა იყო "... ელჩებს მოეწონათ ელენე და მეფეს ეხვეწებოდნენ მოგვეცი წავიყვანათო. მეფემ უახრა, ჩემი ქალი ჯერ მცირე-წლოვანია და ამას გარდა ქართველებს ჩვეულებად გვაქვს ქალი არ დავწინდოთ, ვიდრე მთხოვნელი სამგზის მაქანკალს არ გამოჰგზავნისო.

ლუარსაბ II დროს (1605—1616 წ.) ტფილისის მოურავად იყო გიორგი სააკაძე (თარხნიშვილი). ლუარსაბი მეფედ ეკურთხა ტფილისს. მან ამოსწყვიტა (1609 წ.) თათარხანის 30,000 მეომარი. მეფეს გადაემტერა შაჰაბაზ I, რომელიც 1615 წელს შემოვიდა ქართლს, ლიქნით შეიპყრა მეფე, მოიყვანა ტფილისს, ციხეში თავის ჯარი ჩააყენა, მეფე ყარაიას წაიყვანა, ანადირა და იქიდგან წაიყვანა სპარსეთს და ჩასო გულაბყალას და მერე მოაშთობინა (1622 წ.).

1616 წ. შაჰაბაზი ხელახლა ეწვია საქართველოს. აიკლო ტფილისი, ააოხრა კახეთი, ერწო, თიანეთი, დაანგრია ციხე-ქალაქნი, ეკლესია-მონასტერნი, გაჟლიტა 70,000 სული ქართველი, 100,000-მდე დედაბუდიანად აპყარა და წარგზავნა სპარსეთს, 30,000 სული კიდევ სხვა დაიღუპა, ყანმა წაასხა 2,000 საქონელი, 40,000 ცხვარი, დაატყვევა თეიმურაზის დედა ქეთევან დედოფალი და წამებით მოჰკლა (1624 წ.). საქურის-ჰყენა თეიმურაზის ორი ვაჟი. ამოჟლიტა გარესჯის 600 მეუღაბნოე. ტფილისში ჩააყენა ძლიერი ჯარი და „ტფილისში“ მეფედ დასვა გამაჰმადიანებული

ბაგრატი († 1619 წ.) და მის შემდეგ სვიმონ-ხანი († 1629 წ.), რომლის დროს სპარსელნი ცეცხლის წვიმებს აწვიმებდნენ ამერეთზედ. ქართველნი სასტიკად შეებრძოლნენ ყიზილბაშებს: არაგვზედ, სადაც გასწყვიტეს მრავალი მტერი, ქსანზედ, მარაბდას (1623 წ.), საცა ქართველთ დაჰკარგეს 10,000 მეომარი, ხოლო სპარსთ 18,000.

1634 წ. ტფილისში სპარსთა ჯარით შემოვიდა მეფე როსტომი, ხოლო 1636 წ. ხონთქარი და ყაენი მორიგდნენ და საქართველო გაიყვეს: ხონთქარს ერგო იმერეთი, საათაბაგო და ქურთისტანის ნახევარი, ხოლო ყაენს ერევანი, ქართლი, კახეთი და ქურთისტანის ნახევარი.

ამ დროიდან ტფილისი ხდება „სპარსთა ქალაქად“: სპარსთა მეციხოვნე ლაშქარი და აგრეთვე სპარსეთში გაზრდილნი ქართველთა ბატონიშვილები და დიდებულნი ტფილისში ავრცელებდნენ ყიზილბაშთა ზნეჩვეულებას, და ეს უცხოეთიდან გადმონერგილი ზნეჩვეულება ნელ-ნელა ვრცელდება ჯერ ტფილისის მიდამოებში და მერე მთელს ამერეთშიაც. მემატიანე ამბობს: „როსტომმა თვისი კარის გამგენი განაგნა წესსა ზედა ყიზილბაშთასა. მას ჟამსა ქართველნი იყვნენ მხნენი, რჯულ-მტკიცენი, წრფელნი, ვეცხლის უყვარულნი; ხოლო როსტომმა სპარსეთიდან მოიყვანა საქართველოს ტყვენი, გამაჰმადიანებულნი, და ამათით შეერია ქართველთა განცხრომა, სმა-ჰაბა ყიზილბაშური, სიძვა, მრუშება, ტყუილი, ხორც-განსვენება, აბანო, კეკლუცობა უგვანი“ და სხ. ამის დროსვე ქართველებმა მიივიწყეს თვისი მშობლიური საკრავები და შეჰმოიდეს სპარსულები: ნალარა, ზურნა და სხ.

როსტომმავე ააშენა დანგრეულ-დაქცეულ ლისი, გაამაგრა მისი ციხე, მეტეხს შემოავლო მაღალი და მკვიდრი გალავანი ბურჯ-კოშკებითა; ისნის სასახლე დაუტევა და თავის საცხოვრებლად ანჩისხატა და სიონს შორის მტკვრის პირას ააშენა ახალი სასახლე, ხოლო კალაში ჩააყენა სპარსთა ლაშქარი. ავლაბრის ხიდის ყურიდან კალის ციხემდე ააშენა ზღუდე და მით გაჰყო ქალაქი და ციხე. კალის ციხეშიაცა და მეტეხის ციხეშიაც ჩააყენა ყიზილბაშნი. როსტომის წინააღმდეგ შეითქვენ ზოგიერთნი დიდებულნი და მათ შორის კათალიკოსი ევდემოს დიასამიძე, რომელიც მეფემ შეიპყრა, დაამწყვდია ტფილისის ციხეში და მერე გადმოაგდო განჯისკარის კოშკიდან და გადაჩეხა.

1658 წ. გამეფდა შაჰნაოზი (ვახტანგ V), რომელმა „აღაშენა და განავრცო ქართლი, თრიალეთი, ტაშირი, აბოცი; ჰმატა რჯულსა ქრისტიანობისასა და ეკკლესიათა, რამეთუ მცდელობდა როსტომის მიერ განრყენილნი ისევ მოეგო კვალსავე თვისსა: ვინადგან ჟამსა მისსა ზიარება სისხლისა და ხორცისა უფლისა ჩვენისა სირცხვილად უჩნდათ“... (ქ. ცხ. გვ. 54).

ყენმა გამოუგზავნა შანაოზს დიდი ფული და უბრძანა ზღუდე შემოეეღო ქალაქისათვის. მეფემ რომ შეასრულა ეს ბრძანება, ყენის ბრძანებით აქაურმა მოხელეებმა ქალაქის კარებზედ ყარაულები დააყენეს. ამ ყარაულებს მოხერხებულ ჟამს უნდა შეეპყრათ მეფე და წარგზავნათ სპარსეთს. მეფე მიუხვდა მათ, გამოვიდა და ქალაქის სამხრით, ასპარეზის თავს, მტკვრის კიდებზედ აიშენა სასახლე, დაააშენა მასში და ტფილისში აღარ შევიდა. სპარსელები დარწმუნდნენ, რომ

მეფეს ვერ შეიპყრობდენ მისის სახლობითურთ, შორდნენ ტფილისის კარებს (გვ. 54).

შანაოზიდგან მოკიდებული ვიღრე ვახტანგ VI-დე (1658—1724 წლამდე) ყაენებმა წყალი აღარ დაუწმინდეს ქართლსა და კახეთს. მთელი ჩვენი ქვეყანა ყიზილბაშებმა დააკნინეს, დააქუცმაცეს, მეფენი გაამაჰმადიანეს, გადაჰკიდეს ერთურთს მებატონენი და მთავარნი, შეაძულეს ქართლი კახეთს და ორთავეს მიუსიეს ლეკეთი და აღრიბეყან-შირვან-შაკიხის ხანები. ტფილისი მეტად გაამაგრეს და შიგ ააყენეს ძლიერი ჯარი, რომელთაც თვალყური უნდა სჭეროდათ, რათა ქართველნი არ აშლილიყვნენ წინააღმდეგ სპარსთა. მიუხედავად იმისა, რომ ამ დროს მეფენი მაჰმადიანებად ითვლებოდნენ, გარნა იგინი ახერხებდნენ იმასაც, რომ მფარველობა გაეწიათ თვის ქვეშევრდომ ქრისტიანეთათვის და ეზრუნათ მისის კეთილდღეობისათვის. ამ დროის შესახებ საყურადღებო ცნობებს გადმოგვცემენ უცხოელთა მოგზაურნი—შარდენი, რომელიც მოვიდა ტფილისს 1671 წელს, და ტურნეფორი (1701 წ.).

შარდენი სწერს: საქართველოდ ვუწოდებ მთელ იმ მხარეს ამ ქვეყნისას, რომელიც ექვემდებარება სპარსეთს! საქართველოს დღეს საზღვრავს: ჩერქეზეთი და მოსკოვი აღმოსავლეთის მხრივ, მცირე სომხეთი დასავლეთის მხრივ, დიდი სომხეთი სამხრეთის მხრივ და ჩრდ. მხრივ შავი ზღვა და კოლხიდის ის ნაწილი, რომელსაც იმერეთს ეძახიან. ეს მთლად, ჩემის ფიქრით, ის მხარეა, რომელსაც ძველად იბერია ერქვა. ერთ დროს საქართველოდ ითვლებოდა არზრუმსა, თავრიზსა და ტანაისს (მდ. დონი) შორის მდებარე ქვეყანა და ერქვა

მას ალბანია. ეხლა კი იგი დაკნინებულია და დასუსტებული. საქართველოში ბევრი ტყეებია. მთებ შორის მრავალი არის მშენებელი და გრძელი, გარნა ვიწრო, ხეობებია. საქართველოს შუა უფრო ნაყოფიერია და თანაბარი, ვიდრე მისი გარე ნაწილები. შუაშივე ჩამოუდის მდ. მტკვარი, რომელსაც გეოგრაფოსები უწოდებენ კირუსს, და ანუ კორუსს. მტკვრის სათავე, როგორც მითარეს, დღე-ნახევრის სავალზეა, კავკასიის მთებში; იგი ერთვის კასპიის ზღვას. ეს მდინარე ყველა სპარსეთის მდინარეებზე სასარგებლოა, რადგარ უფრო დიდს მანძილს იკლის და გამოსადეგია სანაოსნოდ. სპარსთა გეოგრაფოსები საქართველოს გურჯისტანს ეძახიან და ოთხ ნაწილად ჰყოფენ მას: ომერთად, გურთად, ახალციხის სამმართველოდ, კახეთად და ქართლად, რომელსაც ძველი გეოგრაფოსები ალბანიად უწოდებდნენ. ამათგან სპარსეთის საბრძანებელში მხოლოდ ქართლი და კახეთია. გიორგიონნი თავის თავს ქართველებს ეძახიან. ეს სახელი ახალი არ არის: იგი გვხვდება ძველ მწერლების ნაწერებშიდაც, მაგ. ებიფანეს წერილებში ქართველები ქარდიანებად მოხსენებულია. საქართველოში ქალაქები ცოტაა. კახეთში უწინ ცოფილა რამდენიმე ქალაქი, რომელნიც ეხლა, ერთის გარდა, დანგრეულებია. ტფილისში მითხრეს, რომ ეს ქალაქები დიდრონები იყო და მდიდრულად ნაგები. ამასვე აფიქრებინებს კაცს ჯერ ის, რაც კიდევ მთელად დარჩენილა და რაც მათს ნაშთს წარმოადგენს. კახეთს ხშირად არბევნო კავკასიონის გადაღმა მცხოვრებნი ერნი: ალანნი, გუნნი და სხ. და აგრეთვე ამაზონები (ამორქლები).

„ქართლში 4 ქალაქია: გორი, სურამი, ალი და

ტფილისი. გორი პატარა ქალაქია, მდებარებს ორს მთას შორის, მტკვრის ნაპირას, ერთის გორის ძირში, რომელზედაც ციხეა აგებული. ეს ციხე აუშენებია რუსტენ-ხანს (როსტომ მეფე) 40-ის წლის წინად. ციხეში ბევრი გუმბათი არ არის, სულ 110 კაცია. იგი მეტად მაგარია. ამ ქალაქის სახლები და ბაზარი მიწურებია, მცხოვრებნი ვაჭრები არიან და ამიტომ საკმაოდ შეძლებაც აქვთ. სანოვავე აქ უხვად არის და იაფია. სურამი უფრო დაბაა, ვიდრე ქალაქი, გორზედ პატარაა, გარნა მისი ციხე დიდია და კარგად აგებული. აქაც ასი მეციხოვნეა.

„საქართველოში კარგი შავაა, ხმელი, ზამთარში ძალიან ცივი და ზაფხულში ცხელი. აქ მაისიდან ნოემბრის გასვლამდე სულ კარგი დარები იცის. მიწას მორწყვა უხდება. საქართველო ნაყოფიერი ქვეყანაა. აქ სცხოვრობენ ადვილად და კარგად. აქაურისთანა პური სხვაგან არსად მოდის. ხილი მეტად კარგი იცის და ამასთანავე ყოველნაირი. აქაურისთანა ველური ვაშლი და მსხალი ევროპის არც ერთ მხარეს არ მოდის და აქაურისთანა ბროწეული—აზიაში. რქოსანი და წვრილ-ფეხი საქონელი აქ მრავალია და ძალიან კარგის ჯიშისა. გარეული ღორი ბევრია და ისეთივე გემრიელი ხორცი აქვს, როგორც კოლხიდის ღორს. დაბალი წოდებისანი სულ ღორის ხორცს სჭამენ. კასპიის ზღვასა და მტკვარში მრავლად იჭერენ თევზს. დაბეჯითებით შეიძლება ვსთქვათ, რომ იმისთანა კარგი სანოვავე, როგორიც საქართველოშია, არსად სხვა ქვეყანაში არ იქნება. არც ისეთი ქვეყანა იქნება, რომ იმდენსა და ისე კარგს ღვინოს სვამდნენ, როგორც საქართველოში. აქ ვაზი მაღლარია, როგორც კოლხი-

დაში. ტფილისიდან ბლომა ღვინო მიაქვთ ყაენისთვის სომხითში, მიდიასა და ისპაჰანს. საპალნე ღვინო ღირს რვა ფრანკი. ასე ფასობს უკეთესი ღვინო, ხოლო ცოტა მდარე არც ამის ნახევარი ღირს. ყველა სხვა სანოვაგეც ძვირი არ არის. აქ ბევრი აბრეშუმი მოჰყავთ, მაგრამ იმდენი კი არა, რამდენსაც მოგზაურები აღნიშნავენ. აბრეშუმის მოვლის ხელი კარგად იციან. აბრეშუმი გააქვთ ოსმალეთსა, არზრუმსა და სხვა ქვეყნებში.

„აღმოსავლეთში ქართველთა ტომი უუმშვენიერესია, და, შემოძლიან ვსთქვა, მთელს ქვეყანაზედაც. აქ არ მინახავს არც ერთი ცუდის სახის ქალი და ან კაცო; ანგელოზივით ლამაზები ბევრი შემხვედრია. ქალების უმეტესი ნაწილი ბუნებითვე ისეთის სიკეკლოუცით დასაუკრებულია, რომ სხვაგან ვერსად შეხვდებით. აქაურს ქალს თვალი რომ მოჰკრათ, შეუძლებელია არ შეგიყვარდესთ. შეუძლებელია გამოიხატოს ქართველ ქალის მშვენიერ სახე-ტანადობისთანა სახე და ტანადობა. იგინი არიან მშვენიერნი, თვალტანადნი, წერწეტნი და კეკლოცნი. იშვიათად შეხვდებით აქ უშნოდ გასქელებულს ქალს. მათ მხოლოდ ის აუშნოებთ, რომ ფერუმარილს ისვენ.

„ქართველები ნიკიერნი არიან ბუნებითვე. იგინი სწავლულები და ხელოვნების მცოდნენი იქნებოდნენ, თუ სწავლა-ხელოვნებაში მწვრთნელნი ჰყოლოდათ. იგინი არიან თავაზიანნი, მოსიყვარულე გულისანი, თავმომწონენი და თავდაკერილნი. ზნე და ჩვეულება უმეტეს ნაწილად შეთვისებული აქვთ იმ ერთაგან, რომელნიც გარს არტყიან. ქართველებს მისვლა-მოსვლა აქვთ მრავალ ხალხებთან. თვით საქართველოში ყველასა აქვს უფლება იცხოვროს თავის რჯულისა და ჩვეულებ-

ბისამებრ, თავისუფლად ილაპარაკოს ამ საგნებზედ და დაიცვას მათი შეუხებლობა. აქ შეხვდებით სომხებს, ბერძნებს, ურიებს, ოსმალებს, სპარსელებს, ინდოელებს, თათრებს, რუსებს, ევროპიელებს. სომხები ბევრი არიან აქ. იგინი ქართველებზე უფრო მდიდრებია და დაბალის მოხელეების ადგილები უმეტესად სომხებს უჭერიათ. ქართველები მათზე ძლიერნი არიან, თავმოწონენი, ზვავნი ზე მდიდურნი. სარწმუნოებისა, ზნისა და ხასიათის სხვა-და-სხვაობა არის მიზეზი სიძულვილისა ქართველებსა და სომხებს შორის. ქართველებსა და სომხებს ვზიზღებათ ერთმანერთი და არ უნათესავდებიან ურთიერთს. განსაკუთრებით სომხები მეტად სძულთ ქართველებსა და თითქმის ისე უყურებენ მათ, როგორც ევროპაში ურიებს. ქართველების ტანისამოსი სრულიად წააგავს პოლონურს ტანისამოსს. ქუდებიც ისეთი აქვთ, როგორიც პოლონელებს, მათი ახალუხი გულჩაღილულია და წინა-კალთებგაშლილი. ფეხსაცმელი სპარსულს წააგავს. ქალების ტანისამოსი სპარსთა ქალების საცმელის მაგვარია. დიდკაცობის სახლები და აგრეთვე ყველა სახელმწიფო შენობანი სპარსულ შენობათა გემოვნებაზედ არის აგებული. სახლების აგება ადვილდება სიუხვისაგამო ხე-ტყისა და ქვა-კირისა. ქართველები სპარსელებს ჰბაძვენ სხდომაში, წოლაში, ჯამა-სმაში. მებატონეებს დიდი უფლება აქვთ ყმებზედ. იგინი მთელის თვეების განმავლობაში, რამდენიც სურთ, იმდენს ამუშავენ ყმებს და არც ჯამაგირსა და არც საზრდოს აძლევენ. მათ ხელი მიუწვდებათ ყმების ქონებასა, თავისუფლებასა და სიკოცხლეზედაც კი. ბატონები ჰყიდიან ყმების შვილებს და ან მონებად ჰყავთ სახლში.

ქართველ-მეგრელებმა ქრისტიანობა მიიღეს მეორე საუკუნეში.

„ქართველებსა ჰყავთ რამდენიმე ეპისკოპოსი, ერთი მთავარ-ეპისკოპოსი და ერთიც პატრიარქი, რომელსაც კათალიკოზს უწოდებენ. თუმცა მეფე მაჰმადიანია, გარნა აკურთხებიანებს ხოლმე ეპისკოპოსებს, როცა ადგილები დაიცლება, და ამ თანამდებობათ თავის ნათესავეებს აძლევს. მებატონეებსაც ამგვარივე უფლება აქვთ თავთავიანთ მამულებში. აქაური კეთილშობილნი გარეგნობით უმეტეს ნაწილად მაჰმადიანნი არიან. ეს სარწმუნოება ზოგს იმისთვის მიუღია, რომ მეფის კარის ადგილი ეშოვნა და სახელმწიფო ჯამაგირები მიეღო; ზოგს იმისთვის, რომ თავიანთი ქალები მეფისათვის მიეთხოვებინა და ან დედოფლის კარზედ ფარეშობა ეშონა მათთვის. ვისაც ლამაზი ქალი ჰყავს, სცდილობს რაც შეიძლება ადრე გაათხოვოს; ღარიბი ხალხი უფრო ადრე ათხოვებს თავის ქალიშვილებს, ხანდახან აკვანშივე ჰნიშნავენ ხოლმე. ამას იმიტომ სჯადიან, რომ მებატონეებმა არ მოსტაცონ გასასყიდად.

„კახეთში ეხლა მეფობს შანაოზის შვილი არჩილი, რომელმაც მაჰმადიანობა იმიტომ მიიღო, რომ სამეფო დაეჭირა. არჩილი თავდაპირველად დანიშნული იყო ერთ თავადიშვილის ქალიშვილზედ, მაგრამ იმან თვისი დანიშნული დასტოვა და შეირთო კახეთის მეფის თემურაზის ასული ნესტან-დარეჯან. პირველმა დანიშნულმა არჩილს კაცი გაუგზავნა და შეუთვალა, რად შეურაცხჰყავი ჩემი სახელიო. ქალს ჰსურდა სასამართლოსათვის მიემართა, გარნა ამ გზით არა გამოვიდოდა-რა, რადგან მოწინააღმდეგე დიდის ხარისხისა და გავლენის პატრონი იყო. სასამართლომ რომ ვერ და-

აკმაყოფილა ქალი, ოთხასს კაცს მიუძღვა და საომრად გამოითხოვა შოღლატე. არჩილმა უარი სთქვა და შემოუთვალა: ქალთან ბრძოლა არა მსურსო და ნურც გამოიდებ თავს, თორემ გავამეღვენებ, რომ ციცი კვეხულობდა, ვითომ შენ იმას მოწყალე თვალით უყურებდიო. ამ ცილის-წამების გამო ქალი უმეტესად განრისხდა და ახლა ციცის გადაეკიდა და ხმალში გამოითხოვა. მისგან უარი მიიღო. ქალი ჩაესაფრა ერთ ალაგს, დაეცა მას და ოც კაცზედ მეტი მოუკლა. ქალის ძმამაც დაუწყო დევნა ციცის. მეფე და ყველა კარის კაცი შეეცადნენ შეერიგებინათ მოპირდაპირეები, გარნა ვერას გახდნენ და მისცეს ნება იარაღით გადაეწყვიტათ დავა. საქართველოში, ჩვეულებისამებრ, როდესაც სამართალი ვერ გადასწყვეტს დავას კეთილშობილთა შორის და ვერც შეარიგებს მათ, მაშინ ერთმანეთთან ბრძოლის ნებას მისცემენ. ბრძოლა ასპარეზზედ იციან. მოწინააღმდეგენი აღსარებას იტყვიან, ეზიარებიან და გადიან საბრძოლველად. ამას ღვთის სამსჯავროსადმი მიმართვას უწოდებენ. ციცი და მოწინააღმდეგე გავიდნენ მოედანზედ, მაგრამ ჯარისკაცებმა გააშველეს. ქალი თითქმის მოკვდა სირცხვილითა და ჯავრით, როდესაც ნახა, რომ მეფის ბრძანებით მისი ძმა იძულებული შეიქმნა შეპრიგებოდა არჩილსა და ციცის.

„ტფილისი უკეთესი და უმშვენიერესი ქალაქია. იგი დიდი არ არის, გარნა ძლიერ დასახლებულია და გამაგრებული; სძევს მთის ძირში, რომელსაც ჩამოუდის მტკვარი. უმეტესი მტკვრის პირა სახლებისა საღს კლდეზედ აგებულია. ქალაქი შემოზღუდულია შვენიერისა და მაგარის კედლით, მხოლოდ მდინარის მხრივ

უგალავენოა. ქალაქი სამხრეთიდან ჩრდილოეთისკენ გაწეულია. სამხრეთის მხრივ აქვს დიდი ციხე, რომელიც აგებულია მთის კალთაზე. ციხეში მხოლოდ სპარსელები სცხოვრებენ და მეციხოვნედაც მხოლოდ სპარსნი არიან. ციხის წინ არის სარბიელი და იგივე მოედანიცაა და ბაზარიც. ეს ციხე თავშესაფარ ადგილად ითვლება: ყველა დამნაშავე და ანუ შეუძლებელი მოვალე რაკი ამ ციხეში შეეფარება, აღარ მოელის შიში. ქართველთა მეფემ ეს ციხე გზად უნდა გაიაროს ხოლმე, როდესაც იგი, ჩვეულებისამებრ, ქალაქ გარედ მიდის ყაენისაგან გამოგზავნილ წერილებისა და ან საჩუქრების მისაღებად. მეფე არასოდეს არ გაივლის ხოლმე აქ ისე, რომ შიში არა ჰქონდეს: ვაჲ თუ შემიპყრანო, ვაჲ თუ ციხისთავს საიდუმლო ბრძანება ჰქონდეს ჩემის შეპყრობისაო. სპარსებს ძალიან ჰკვიანად დაუწესებიათ, რომ საქართველოს მეფეები და სპარსეთის მირზაჰანები ქალაქ გარედ უნდა გავიღწენ ხოლმე იმის მისაღებად, რასაც ყაენი უკზავნის. ეს ძალიან მოხერხებული ღონეა, რომ ადვილად და უხიფათოდ შეიპყრან საეჭვო კაცები.

„ტფილისის ციხე აუშენებიათ ოსმალებს 1576 წ. ამ წელს მათ დაუპყრიათ ეს ქალაქი და მთლად მისი მიდამო მუსტაფა-ფაშის წინამძღოლობით, რომელსაც ვერ გაჰმაგრებია მეფე სვიმონი. მუსტაფა-ფაშამ ხონთქარს სოლიმანს ურჩია, საქართველოში რამდენიმე ციხე აევაგოთ, თორემ უამისოდ ამ ქვეყანას ვერ დავიმორჩილებთო. სოლიმანის ბრძანებით აგებულ იქმნა ციხეები და მათ შორის ტფილისისაც, რომელიც გამაგრა ასსზედ მეტ ზარბაზნით.

„ტფილისში რამდენიმე ეკკლესიაა, რომელთაგან

6 ეკუთვნის ქართველებს და დანარჩენი სომხებს. დედა-ეკკლესია, სიონად წოდებული, მდინარის პირზედ აშენებული არის შვენიერის თლილის ქვით. ეს ეკკლესია ძველი შენობაა და ჰგავს იმ უწინდელ ტაძრებს, რომლებსაც ხშირად შეჭვდებით აღმოსავლეთში. შუაგულს აქვს 4 დიდი სვეტი, რომლებზედაც დამყარებულია გუმბათი. ეკკლესიის საკურთხეველი დიდია. შიგნითი მხარე ტაძრის კედლებისა სავსეა მხატრობით. არქიელის სასახლე იქვე ეკკლესიასთან ახლოა. მასში სცხოვრობს ტფილელი. ქართველებს ჰქონდათ ერთი შვენიერი ეკკლესია ქალაქ გარედ. იგი მეფემ თოფის წამლის ბედლად აქცია. მას ჰქვიან მეტეხი. სომხების უმთავრესი ეკკლესია არის ფაშა-ვანქი, ე. ი. ფაშის მონასტერი, და ესრეთი სახლი იმიტომ დარქმევია მას, რომ იგი ოსმალეთიდგან გამოქცეულსა და ტფილისში გაქრისტიანებულს ფაშას აუშენებია.

„ტფილისში მეჩითი სულ არ არის. სპარსნი ბევრს ცდილან, ბევრჯელ დაუწყიათ მეჩითის აგება, მაგრამ ვერ დაუსრულებიათ: ქრისტიანები მაშინვე იარაღს ხელში იღებდნენ, არეულობას ახდენდნენ თურმე, შენობას ანგრევდნენ და შეურაცხყოფას აყენებდნენ მეჩითის ამშენებლებს! მეფეებს გულში ძლიერ უხაროდათ ხალხის ამგვარი ამბოხება, თუმცა თავს ისე აჩვენებდნენ, ვითომ არ მოსწონთ ერის ასეთი საქციელიო. მეფეები თუმცა ქრისტიანობას გადუღგებოდნენ ხოლმე და მაჰმადიანობის გავრცელებას ეხმარებოდნენ, მაგრამ ამას მხოლოდ იმიტომ სჩადიოდნენ, რომ მეფობა მოეპოვათ, გული კი ისევ ქრისტიანობისკენა ჰქონდათ.

„ქართველები გაუტეხელი და მამაცი ხალხია. ესენი თავკანწირულად იცვენ თავიანთ თავისუფლებას. რად-

გან ივინი ოსმალებზედაც ახლოს არიან, ამიტომ სპარსები ვერა ჰხედვენ სრულიად ხელი ჩაჰკიდონ ქართველებს და ნებას აძლევენ დაიცვან თითქმის ყველა გარეგანი ნიშნები თავის რჯულისა: ყველა ეკლესიის თავზედ გაკეთებულია ჯვარი, სამრეკლოში ჰკიდია ზარები. საქვეყნოდ და მოურიდებლად ჰყიდიან ლორის ხორცსა და აგრეთვე ღვინოს ქუჩებში. სპარსებს, რასაკვირველია, ჯაერი მოსდით და აღკრძალვა უნდათ, მაგრამ ჯერ-ჯერობით ვერა გაუწყვიათ.

„ამ რამდენიმე წლის წინად სპარსებმა ააშენეს ერთი პატარა მეჩითი ციხეში, იქ, საცა ციხესა და მოედანს შორის მაგარი კედელია. ეს ადგილი იმიტომ ამოურჩევიათ სპარსებს, რომ ხალხს ხშირად დაენახა და შესწავოდა როგორც მეჩითსა, ისე მოლებსაც. ქართველებმა ვერ დაუშალეს მეჩითის აგება, რადგან ციხე გამაგრებული იყო, ხოლო როცა მოლა ავიდა მეჩითის თავზე და მუყრი შემოსძახა, ხალხი შეგროვდა მოედანზედ, დაუშინა ქვა მეჩითს და მოლა გადმოიფრინა მაღლიდგან. ამის შემდეგ მოლა ვეღარ აღის სამუყროდ...

„ქალაქში რამდენიმე კარგი საჯარო შენობებია, დიდრონი ბაზრები, ქვით ნაშენი და სუფთად შენახული. ასეთივეა ქართველებიც, საცა ბინავდებიან უცხოეთიდან მოსულნი. შიგ ქალაქში ცოტა აბანოებია და ხალხი ბანაობს იმ თბილ წყლებში, რომელიც ციხეშია. ამ აბანოების წყალი გოკირდიანია და მეტად ცხელი. დუქნებიც კარგად მოწყობილია, სუფთად შენახული. დუქნები ჩამწყრივებულია მაღლობზე, დიდის მოედნის პირში.

„მეფის სასახლე ერთი უშვენიერესი შენობაა ტფი-

ლისში. სასახლეში არის დიდი დარბაზები, რომელნიც მდინარესა და ბაღებს გადასცქერიან. ბაღები ძალიან დიდრონებია. იქვე არის საფრინველოები, რომლებშიაც სხვა-და-სხვა გვარ ფრინველებს ინახვენ. აქვე აშენებულია აგრეთვე ერთი მწვევარ-მეძებრების სადგომი და ისეთი შვენიერი საქორე, რომ უკეთესი აღარ შეიძლება. სასახლის წინ ოთხ-კუთხი მოედანია, სადაც ათასს ცხენამდის დაეტევა. მოედნის გარეშემო დუქნებია და ბოლოს გრძელი ბაზარი, სასახლის პირდაპირ. შვენიერი სანახავია მოედანი და სასახლის პირი ამ ბაზრის თავიდან. კახეთის მეფის სასახლე ქალაქის ნაპირას არის, რომელიც აგრეთვე ღირს იმად, რომ კაცმა დაათვალიეროს.

„ტფილისის მიდამო შემკულია რამოდენიმე სალხინო სახლით და შვენიერის ბაღებით, რომელთაგან ყველაზე დიდი მეფის ბაღია. ხეხილი ცოტა დგას, ხოლო გავსილია იმისთანა ხეებით, რომლებიც აშვენებენ ბაღს და ჩრდილსა და სიგრილეს ავრცელებენ.

„ტფილისში არის კაპუცინების სახლიც. იგინი აქ 13 წელიწადია, რაც დასახლდენ. კაპუცინები ექიმებს ეძახიან თავიანთ თავს. და ხალხიც ექიმებს უწოდებს მათ. იგინი ძალიან მიღებულნი არიან, რადგან ექიმობასა და ქიმიას მეტად პატივს სცემენ აღმოსავლეთში. კაპუცინები ჯერ დაბინავებულან ტფილისში და მერე გორში. შაჰნაოზს მათთვის უჩუქებია სახლები გორსა და ტფილისში. მათ მიურომევიათ მეფისათვის წერილები პაპისა და კონგრეგაციისა და აგრეთვე მათივე სახელით შვენიერი საჩუქრები. საჩუქრები მიურომევიათ აგრეთვე დედოფლისათვის, კათალიკოზისათვის და კარის უმთავრეს დიდებულთათვის. ერთი მისსიონერთა-

განი, რომელიც ექიმობაში უფრო დახელოვნებულია, მეფეს ახლავს. საექიმოში მათ აძლევენ ღვინოს, ფქვილს, პირუტყვს, ახალგაზდა მონებს. მათ ნება აქვთ იყოლიონ ცხენები, მონები, მსახურები, ივაქრონ, ფული სარგებლით გაასესხონ და ისესხონ და სხ.

„12 თებერ. 1673 წ. დილით ერთის კეთილშობილის პირით მეფემ შემომითვალა: ამ კვირა ყოველ დღე შექცევა გვექნება სასახლეში და გთხოვთ შენც მობრძანდეთ. რაც კი უკეთესი საცმელი მქონდა, ჩავიცვი და მეფეს ვეახელ. შუადღე მოტანებული იყო, როდესაც სასახლეში წავედი და თან წამომყენენ კაპუტინების პრეფექტი და მამა რაფიელი. სადილად გველოდნენ. მეფე დარბაზში ბრძანდებოდა. დარბაზი სიგრძით 110 ფუტი იყო, სიგანით 40. სასახლე მტკვრის პირზედ იდგა და მტკვრის მხრივ დარბაზი ახლილი იყო. დარბაზის საროთით ნაკეთებს კერს იმაგრებდა რამდენიმე დახატული და ოქროთი მოვარაყებული სვეტი, რომელთა სიმაღლე იყო 35—40 ფუტამდე. მთელი დარბაზი შვენიერის ხალებით იყო მორთული. მეფე და დიდებულნი შემოსხდომოდნენ სამს პატარა ბუხარს. ეს ბუხრები და რამდენიმე მაყალი ისე კარგად ათბობდნენ დარბაზს, რომ კაცი სიცივეს სრულებით ვერა ჰგრძნობდა. მეფე შაჰნაოზს მიმსვლელნი ისევე აძლევენ სალამს, როგორც ყანს: ორ-სამ ნაბიჯზედ რომ მიუახლოვდებოდნენ, მუხლს უდრეკდნენ და სამჯერ ზედი-ზედ თაყვანს სცემდნენ. მეფეს სამჯერ დავუკარ თავი მდაბლად, გარნა მუხლი კი არ მოვეუყარე. შემდეგ ორმა დიდებულმა მთხოვა დამჯდარკიყავი. მეც დავჯექი პრეფექტთან ერთად.

„მეფეს მივუძღვენი ერთი დიდი საათი ჩუქურთმით ნაკეთებისა და მოვარაყებულის ვერცხლის კოლოფით; ერთი ვერცხლში ჩასმული ბროლის სარკე, ერთი სევადიანი ოქროს პატარა კოლოფი თრიაქის აბებისათვის, ერთი ლამაზად შემკული და დიდის ხელოვნებით გაკეთებული სადოსტაქრო იარაღის ბუდე და შვენიერი და საუცხოვო დანები. როდესაც მივესალმე მეფეს, მას არაფერი ვუთხარი და არც მას უთქვამსრა ჩემთვის. ხოლო სუფრაზე რომ ვიჯექი, მესუფრის ხელით გამომიგზავნა ოქროს თევზით ნახევარი ერთის დიდის პურისა, რომელიც მის წინ იდგა, და შემომიწავალა, ჩემთვის ძალიან სასიამოვნოა თქვენი აქ ყოფნაო. მეორე თავი საქმელი რომ შემოიტანეს, მეფემ გამომიგზავნა ღვინო იმ თასით, რომლითაც თვითონ სვამდა. ღვინო ოქროს სევადით მორთულ საღვინეში იდგა, თასიც ოქროსი იყო და გარედგან ლალითა და ფირუზით მოქედილი იყო. ერთმა კეთილშობილთაგანმა მოგვართვა ეს ღვინო და გვითხრა: „მეფემ შემოგიტვალათ: მიირთვიეთო, იმხიარულეთო, ნუ მოგიწყენიათო“. შემდეგ, მესამე თავი საქმელი რომ შემოიტანეს, მეფე უფრო დაგვიტკბა. მოიტანეს შემწვარი. მეფემ გამოგვიგზავნა შემწვარი ხოხობი, ორი კაკაბი და ირმის ფეშხა და შემოგვითვალა: „თუმცა ნადირის ხორცზე ღვინო კარგია, გარნა მე მაინც ვუბრძანე, ძალა არ დაგატანონო“. აღარ გავაგრძელებ სიტყვას იმაზედ—თუ რა წესიერება და დიდი მოკრძალება სუფევდა ამ შექცევის დროს; მხოლოდ ამას ვიტყვი: ღვინო ბევრი სვეს, გასაოცარი სიუხვე იყო ხორავისა, მოჰქონდათ სახსნილოცა და სამარხოც, რადგან სადილზედ პატრიარქი და ეპისკოპოსებიც იყვნენ, რომლებიც ხორცს არასოდეს არა სჭამენ.

„16 თებერვალს 1673 წ. მეფემ მიმიწვია დისწულის ქორწილში. ჯვრის-წერა სასახლეშივე იყო. ჯვრის-წერა თითქმის გათავებულიყო, როდესაც მივედით მე, მამა პრეფექტი და მამა რაფიელი. ჯვარს სწერდენ იმ დარბაზში, რომელშიაც წინა კვირას ჩვენ ვისადილეთ. ძლიერ მსურდა ჯვრის წერის ნახვა, გარნა დარბაზი ქალებით სავსე იყო და ამისათვის კაცებს აღარ უშვებდნენ. დარბაზში იყვნენ მხოლოდ მეფე, მისი ახლო ნათესავები, ქათალიკოსი და ეპისკოპოსები. ქართველებმა ქალებს აუკრძალეს კაცებში ყოფნა მხოლოდ მას შემდეგ, რაც სპარსეთის მორჩილებაში არიან. ეს წესი ჯერ მხოლოდ ქალაქებშია გავრცელებული, ხოლო სოფლებში კი და იმ ადგილებში, სადაც მაჰმადიანები არ არიან, ქალები უპირბადეოდ დადიან და სრულებითაც არ ეკრძალებიან ვაშკაცებს და მათთან ლაპარაკს. მაგრამ რადგან მაჰმადიანთ რჯული და ჩვეულება თან-და-თან ვრცელდება საქართველოში, ამიტომ ქალებს თავისუფლება დღე-დღეზე უფრო აკლდებათ. ქორწილი სასახლის აივანში გამართეს. აივნის ირგვლივ ტახტები გაემწკრივათ. აივანი დახურული იყო დიდის ჩარდახით, რომელიც ხუთს სვეტზე იდგა. ყოველი სვეტი სიმაღლით იყო 22 ფუტამდე. ჩარდახის ქვემო მხარეს გაკრული იყო ოქსინო, ხავერდი და ჭრელი ტილო, და ყველა ეს ისე შვენიერად და ხელოვნურად იყო შემკობილი, რომ ლამაზების შექმნად ისე გვეგონებოდათ, თითქო ყვავილებით არის მორთულიო. ამ დარბაზის შუა იყო დიდი აუზი. იატაკი დაფენილი იყო შვენიერის ხალიჩებით. 40 დიდი ლამაზარი ანათებდა აქაურობას. 4 ლამაზარი, რომელიც მეფის ახლოს იდგა, ოქროსი იყო, სხვები ვერცხლისა.

ყოველი ლამპარი 40 გირვანქიანი იყო. სტუმრები ტახტზედ ისხდნენ. მეფე უფრო მაღალს ტახტზედ იჯდა. სამეფო ტახტი გუმბათის მსგავსის ჩარდახით იყო დახურული. მეფეს მარჯვნივ თავისი შვილი და ძმები უსხდნენ, მარცხნივ—ეპისკოპოსები. ახალ სიძესაც მეფის ახლო ჰქონდა ადგილი. ქორწილში იყო ასიოდე კაცი. მესაკრავენი ძირს ისხდნენ. როცა დავსხედით, ცოდა ხნის შემდეგ კათალიკოზმა შემოიყვანა სიძე, რომელსაც მიულოცეს მისმა მშობლებმა და საჩუქარი მიართვეს, ესევე მოიქცა სტუმრების უმეტესობა: ყველამ თავის ხარისხის-და-გვარად მიულოცა სიძეს და დაასაჩუქრა ოქრო-ვერცხლის ფულითა და თასებით. ვახშამი ასე დაიწყო: ყველა სტუმრების წინ გაშალეს სუფრები, მერე მოიტანეს პური, ქაღალდივით თხელი, თითის სისქისა და დაშაქრული. ხორცი მოიტანეს ვერცხლის დიდრონ ლანგრებით, რომლებიც დახურული იყო. ყოველი ლანგარი წონით იყო 50—60 მარკა. ლანგრებს შემომტანნი სეფის კარებში აწყობდნენ, სხვა მოსამსახურეები მიართმევდნენ მესუფრეს, რომელიც საკმელს ანაწილებდა თეფშებზედ და უბრძანებდათ, სტუმრებს მიართვითო. ჯერ მეფეს მიართმევდნენ ხოლმე და მერე სხვებს—უმცროს-უფროსობის კვალობაზედ. სამი თავი საკმელი შემოიტანეს. თითო თავი 60-დღე ლანგრით მოდიოდა. პირველი თავი საკმელი იყო სხვადა-სხვა ნაირი ფლავი—ყვითელი შაქრითა, დარი°ინითა და ზაფრანით შეზავებული, წითელა ბროწეულის წვენიით. მეორე თავად შემოიტანეს კუბატები, ყაურმა, შვენერი მომეაოდ მოხრაკული ხორცი და სხვ. მესამე თავი იყო შემწვარი. სამღვდელთათვის მოჰქონდათ აგრეთვე თევზი, კვერცი და მწვანილი. საკვირველის

წესიერებითა და სიწმითით მოქმედებდათ საქმელებში. უკვე აღ-
უთქმელად აკეთებდა თავის საქმეს. ჩვენ სამი ევროპი-
ელი უფრო მეტს ვხმაურობდით, ვიდრე ის 150 კაცი,
რომელიც დარბაზში იყო. საკვირველი იყო აგრეთვე
სუფრის იარაღი და ავეჯეულობა. სუფრაზედ იყო
120-დე ღვინის სასმური: ბადიები, თასები, ყანწები,
კულები, 12 აზარფეშა და სხ. აზარფეშები თითქმის
ყველა ვერცხლისა იყო. თასები, ბადიები, კულები
ზოგი სადა ოქროსი იყო, ზოგი ძვირფასის თვლებით
მოქედილი, ზოგი ვერცხლისა. ყანწები ძვირფასის
თვლებით იყო მოოქვილი. დაილია ბევრი ღვინო თა-
სებითა და ყანწებით. „ალავერდი“ და „იახშიოლ“ გა-
ისმონდა... გათავდა ვახშამი. შინ წამოვედით. მეფემ
შემომითვალა: ძლიერ მსურს ევროპიელები დასახლდ-
ნენ საქართველოშიო და გვიბრძანა: თუ აღებ-მიცემის-
თვის მოვლენ ევროპიელები, გავანთავისუფლებ ყველა
გარდასახადისაგანაო და მივანიჭებ ყოველგვარ უპირა-
ტესობას, რასაც კი ისურვებენო. ჩემი საბრძანებელია
შავ ზღვამდე, დიდი გავლენა მაქვს სპარსეთში, დიდი
პატივი ოსმალეთშიო და ამიტომ ევროპიელები ინდო-
ეთში მისვლა-მოსვლისთვის საქართველოზედ უკეთესს
გზას ვერ იპოვიანო. თუ ერთხელ სცადეს და ამ გზა-
ზედ გაიარეს, მერე აღარ დასტოვებენ ამ გზით სია-
რულსო. მე დავჰპირდი, რომ მეფის ბრძანებას შევას-
რულებ და მისს სურვილს ევროპიელებს გამოვუცხა-
დებ“. *)

*) Voyages en Perse et autres lieux de l'orient.

ტურნეფორი, რომელიც იყო საქართველოში 1701 წელს, სწერს*):

ტფილისი—საკმაოდ ვრცელი და კარგად დასახლებული ქალაქია. სახლები აქ დაბლებია და ცუდად განათებული, ხოლო აშენებულია აგურისა, ქვისა და თიხისაგან. ტფილისის გარეშემო შემოვლებული კედლები ჩვენებურ ბაღების გალაენებზე მაღლობი არ არის. ქუჩები ცუდად მოკირწყლულია. ციხე მაღლობზე სდგას და დაჰყურებს ქალაქს, გარნა თითქმის მთლად დანგრეულია და მაგრობს მხოლოდ რამდენიმე უხეირო ბურჯების შემწეობით. ციხის მკვეთ დასი სუსტია და შესდგება მაჰმადიანთაგან, რომელთაც იარაღის ხმარება ცუდად იციან. ციხის წინა სარბიელი, საცა ასწავლიან მხედრობას, ვრცელია და ციხის გარეშე, სხვა შესავალი ქალაქს არა აქვს. მეფის სასახლე, რომელიც ციხის ქვემოა, ყურადღების ღირსია ისევე, ვითარცა ბაღები, მოედანი და ბაზარი... სასახლიდგან ჩვენ წავედით აბანოებში, რომელნიც არა ეგრე შორავენ მას. აბანოებში გამოყვანილია გოგირდიანი თბილი წყაროები; მათში არის მოთბო და ცივი წყალიც. აბანოები სუფთად შენახულია და მოქალაქეთათვის ერთად-ერთს გასართობს წარმოადგენენ. უმთავრესი სავაჭრო ტფილისისა არის ტყავები და ბეწვეულობა, რომელიც გააქვთ სპარსეთსა და კონსტანტინეპოლს არზრუმიდგან. ადგილობრივი აბრუშუმი ტფილისში არ შემოაქვთ, რომ ბაყი არ გადიხადონ და ადგილობრივვე ჰყიდულობენ მას ტფილისის სომხები და პირდაპირ გზავნიან ხმირნას და ხმელთა-შუა ზღვის ნავთ-საყუდლებში ფრანგ-

* Сборн. свѣд. о Кавк. т. VI, ст. 283—285.

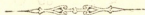
თათვის მისასყიდად. ტფილისის მიდამოებიდან — ჯორჯია-ქართველოს სხვა ადგილებიდან ყოველ-წლივ იგზავნება 2,000 აქლემის საპალნე ენდრო; არზრუმიდან — ენდრო შეაქეთ დიარბეჭირს, საცა მით ღებავენ ფარჩეულობას პოლონელთა ქარხნებისათვის. საქართველო ბევრ ენდროს აძლევს ინდოსტანსაც... ჩვენ ვნახეთ ტფილისის ბაზარიც, საცა ჰყიდიან სხვა-და-სხვა ხილს და მათ შორის ქლიავსა და ფრიალ კარგ მსხალს. ჩვენ აგრეთვე ვნახეთ მეფის საზაფხულო სახლი მისის მშვენიერის ბაღით, რომელიც არის იმ გარეუბანს, საიდგანაც გზა მიიმართება ოსმალეთისკენ. საზოგადოდ ტფილისში ბაღები უფრო კარგად მოვლილებია, ვიდრე ოსმალეთში. ტფილისში დაახლოვებით 20,000 მცხოვრებია, რომელთაგან 14,000 სომეხია, 3,000 მაჰმადიანი, 2,000 (?) ქართველი და 500 რომის კათოლიკენი. ეს უკანასკნელნი სომეხ-კათოლიკენია; რომელნიც ძლიერად მტრობენ დანარჩენ სომეხებს... ტფილისში ჩვენ ვცხოვრობდით იტალიელ კაპუცინებთან, რომელნიც ძლიერ უყვართ საქართველოში. მათი ხელობა ექიმობაა. ჩვენ დროს იქ მხოლოდ სამი კაპუცინი იყო და მათ შორის ორი პატერი... საქართველოს ეკკლესიას განაგებს მიტროპოლიტი, რომელიც ექვემდებარება (?) ალექსანდრიის პატრიარქს. სპარსთა მეფეები ამტკიცებენ ქართველთა მიტროპოლიტებს შეუფიწროებლად და ამასთან არც ძღვენს იღებენ მათგან. ასრე არ არის სომხის ეკკლესიის მოთავის (რომელიც ერე-

ვანშია) დამტკიცება. მის დამტკიცებას ყოველთვის უნდება დიდი ფული და გარეშე ამისა კიდევ ყოველწლიური ხარკი ცვილით, რომელიც იგზავნება სპარსეთს. საზოგადოდ სპარსთ ეზიზღებათ სომეხნი და უყურებენ მათ ისე, როგორც მონათა ფარას, რომელთაც ვერ შეუჩვევიათ თავისი თავი ომისა და განდგომისათვის. ყენის საქართველოზე უფლება იმაზედ მეტი უჯდება, რასაც ეს ქვეყანა აძლევს მას. ეს იმიტომ, რომ ამ ქვეყნის შესარჩინად თვის ხელმწიფებაში იძულებულია მიიმხროს საქართველოს წარჩინებული გვარეულობანი, აძლიოს მათ დიდი ულუფა, რადგან უამისოდ იგინი მიემხრობიან თავის მეზობელ ოსმალეთს და გამოუდგებიან სპარსეთს. მართლ-მადიდებელთა ეკკლესია ხუთია, 4 შიგ ქალაქში და 1 გარეუბანში; სომეხთ აქვთ 7 ეკკლესია; 2 მეჩითია და ორივე ციხეში. მესამე მეჩითი, ციხის გარე მყოფი, გაუქმებულია. ქართველთა უმთავრეს ეკკლესიას სიონი ჰქვიან. იგი აღმართულია დაქანებულს კლდეზედ, მტკვრის პირას და ლამაზი და მკვიდრი შენობაა, სულ თლილის ქვით ნაშენი. იგი მაღლა სრულდება მშვენიერის გუმბათით. ტფილელი აქვე სცხოვრობს. ქრისტიანეთა ყველა ეკკლესიას აქვს ხარები და სამრეკლოები ჯვრებით თავზე. მაჰმადიანი მუსურები შიშით ვერ იწვევენ მაჰმადიანებს სალოცავად მეჩითებში: ამ შემთხვევაში მათ ქვას დაუშენდნენ ქრისტიანენი. კაპუცინების ეკკლესია ძალიან პატარაა“.

სწორედ ამ დროს ქართლში მეფობდა ერეკლე I (ნახარალიხანი), რომელიც 14 წელიწადს ყაენის კარზედ იყო და იქ შეეჩვია ყოველგვარ სიბილწეს, შვებალხინს, ლირწად და უშვერად უბნობას და სხ. ამ ნახარალიხანმა ტფილისი სპარსებს დაუტოვა, თვითონ სასახლე აიგო ნაგებს, სადაც დროს ატარებდა ნადამობითა დამგოსნით. ქვეყნის მართვა ჩააბარა სპარსებს, თვისი მოხელეები ჩააყენა ტფილისსა, გორსა და სურამს. მეციხოვნე ყიზილობაში იტაცებდნენ ქართველებს და ჰყიდდნენ.

მ. ჯანაშვილი.

გოტტგოლდ ლესსინგი

(დასასრული *)

ჰამბურღში, როგორც ვსთქვით, ლესსინგი (კულს მდგომარეობაში იყო ჩაყარდნილი და სულის მოსაბრუნებლად და გასართობად უნდოდა მიეტოვებინა პრუსია და გამგზავრებულიყო რომს. მაგრამ ამ დროს მას შეეშინებოდა ერთი დიდი, თვალ-საჩინო გარემოება და თავისი განზრახულება ვერ შეასრულა.

ჰამბურღში ლესსინგი გაეცნო ერთს დიდათ განათლებულს ვაჭარს კენიგს და იმის ცოლს—ევას. ლესსინგმა დაუბშირა კენიგისას სიარულს და ძალიან დაახლოვებითაც გაიცნო ვაჭრის ცოლი ევა. ლესსინგმა, ბოლოს კარგად შეატყო თავის თავს რომ გარდა უბრალო, ჩვეულებრივი პატივის ცემისა, განსხვავებული, არა ჩვეულებრივი გრძობაც უღვივის გულში ევასადმი. ეს იყო მასთან საუკუნო დამეგობრებისა და დაკავშირების სიყვარული, რომელიც, სხვათა შორის, ხელს უწყობდა ლესსინგის ჰამბურღიდან იტალიაში წასვლას. ამ დროს უეცრივ ამბავი მოვიდა, რომ კენიგი, რომელიც ვენეციაში იყო სავაჭრო საქმეებისათვის წასული, გარდაიცვალა და აი, ამ გარემოებამ ხელი შეუშალა ლესსინგის იტალიაში გამგზავრებას. კენიგის გარდაცვალების შენდევ, ლესსინგმა გადასწყვიტა, ცოლად შეერთო ევა. სწორედ ორი წელიწადი გავიდა მას შემდეგ, რაც ეს ორი ადამიანი ერთმა-

*) იხ. „კრებული“ № 3.

ნეთს ძილიან დაახლოვებით იცნობდენ, მაგრამ ლესსინგი-
შაინც ვერ ბედავდა იმ ქალისათვის გაემჟღავნებინა თვისი-
ძვირფასი საიდუმლო და დაფარული გრძნობა. ბოლოს,
როდესაც კარგად დარწმუნდა, რომ ევაც უარს არ მეტ-
ყვისო, განუცხადა ქალს თვისი სურვილი. ევამ რასაკვირ-
ველია, უარი არ უთხრა, მაგრამ სწორი და გარდაწყვეტი-
ლი პირობა და თანხმობაც ვერ მისცა. ქვრივს ფიქრად
ჰქონდა, ქმრის გარდაცვალების შემდეგ აწეწილ-დაწეწილი
საქმეები და ფულების ანგარიში ცნობასა და რიგში მო-
ყვანა და შემდეგ მისთხოვებოდა ლესსინგს... ჰამბურღში
ლესსინგმა ბიბლიოთეკარის ადგილი იშოვნა და ჯამაგირად
600 ტალერს აძლევდენ. ამ დროს ლესსინგს თვისი საყვა-
რელი მოხუცებული მამაც გარდაეცვალა და უბატრონოდ,
ვალეებში ჩაფლული მთელი ოჯახი მამისა სულ ერთიანად
კრიტიკოსს დააწვა კისერზე. მოხუცებული დედა იმისი და-
ძმები სულ მუდამ წერილს სწერდენ და იმ ბარათებში
მხოლოდ ერთსა და იმავეს იმეორებდენ: ფული მოგვა-
შველე, ფული და ფულიო...

ყველა ამ მძიმე და აუტანელმა გარემოებამ ლესსინგი
დასცა სულით და ძლიერ დააუძლიურა. აი, რასა სწერს
იგი ერთს წერილში თავის ძვირფასს სატრფოს ევას, საყვა-
რელი მოხუცი მამის გარდაცვალების ამბავი რომ შეიტყო:
„აგერ ექვსი დღეა თითქმის, რომ მე აღარაფრის ნიჭი
აღარა მაქვს. ვზივარ ჩემთვის მარტოხელად, ყველასაგან მი-
ტოვებული და გამწარებით მუშაობას ჩავუღრმავდი... ქე-
შმარიტად, მე ჩემს საკუთარს თვალეებშივე ძლიერ სამწუ-
ხარო როლს ვთამაშობ, და მაინც დარწმუნებული ვარ,
რომ ყოველისფერი უნდა უეჭველად გამოირკვეს, გაშუქ-
დეს, ხოლო მე მალ-მალ, ხშირად უნდა ვიყურებოდე წინ,
მომავლისაკენ, და სულ ცოტად-კი უკანისაკენ და წარ-

სულისაკენ. მოიქეცით თქვენც აგრე, ჩემო ძვირფასო მშენებლობა და ნუ დაჰკარგავთ იმ გამბედაობას და გმირულს სულის სიმტკიცეს, რომლის გამომხატველიც ბრძანდებოდით თქვენ ყოველთვის...“ თავის უნცროსს ძმას კი სწერს: „ვიცხოვროთ ისე პატიოსნად, როგორც ცხოვრობდა ჩვენი მამა, რომ უფლება გვქონდეს ვისურვოთ ისე უეცრივ სიკვდილი, როგორც მოკვდა მამა-ჩვენიო...“

მამის სიკვდილმა კინალამ შეშალა ლესსინგი და 1771 წელს მძიმედ გახდა ავად... გაიარა რამდენიმე ხანმა და ლესსინგი ძლივს მოხედვით შეიქნა. ამ დროს იგი შეუდგა ადრევე დაწყებულ ტრაგედიის „ემილია ჰალოტტის“ შემუშავებას. ამავე ხანებში მან დასტამბა თვისი საუკეთესო ცნობანი „ლიტერატურისა და ისტორიის“ შესახებ, რომელშიაც ლესსინგმა პირველად გაატარა რაციონალური საღვთისმეტყველო აზრები და ამ გარემოებით ლესსინგი გაება ერთს უშველებელს ცხარე და მღელვარებით სავსე პოლემიკის საქმეში. ამ დროს ლესსინგს საქმეები ძალიან აეწეწ-დაეწეწა და ამასთანავე იმდენი ხნის ცდამ და ლოდინმა, რომელშიაც ევამ ჩააგდო იგი, სასოწარკვეთილებამდე მიიყვანეს ეს შესანიშნავი მწერალი და იგი განმარტოებული ხშირად იმეორებდა: „მე უკვე ვხედავ ჩემი დაღუპვის და გაუბედურების დღეს, მაგრამ დავემორჩილე მას.“

ლესსინგმა ველარ აიტანა ერთს ადგილზე ყოფნა და გასწია ვენისაკენ, სადაც ინახულა თვისი გულის სატრფო ევა, რომელიც დაითანხმა, რომ ქორწილი მომავალ წელს იქ უნდა მოხდესო. ვენაში ლესსინგი გაეცნო ერთს ბრაუნ-შვედელ პრინცს, რომელმაც ლესსინგს სთხოვა იტალიაში წაჰყოლოდა. მართალია, ლესსინგი გაჰყვა პრინცს, მაგრამ ამ მოგზაურობას მწერალისათვის არავითარი სარ-

გებლობა არ მოუტანია, გარდა იმისა, რომ დაბრუნების შემდეგ პრინცმა ბიბლიოთეკარს ლესინგს წინანდელს ჯამაგირზე ცოტა მიუმატა...

ბოლოს, როგორც იყო, ლესინგს აღუსრულდა დიდი ხნის ნატვრა. 1776 წელს, 8 ოქტომბერს, მან ცოლად შეირთო ევა და ჯვარიც დაიწერეს. პირველ დაქორწინებულ ქორისაგან ევა კენიგს ოთხი შვილი დარჩა. ლესინგი ეღირსა დიდად ბედნიერს საოჯახო ცხოვრებას. იგი სულ ერთიანად გამოიცვალა, გაცოცხლდა, გამხიარულდა, თითქოს ახლად დაიბადაო. მეტად მშვიდობიანი, მიმზიდველი და გულით ღრმად მოსიყვარულე ბუნება ევასი დიდს ნუგეშს და სიცოცხლის მომგვრელს ცკრებს ჰგვრიდა ლესინგის არსებას და ნეტარების ნათელს ცხოვრებას ანიჭებდა ამ წუთი სოფლად. 1777 წელს ლესინგს ესტუმრა ერთი ახალ გაზდა მაგისტრი, რომელიც უდიდესი მწერალის ოჯახის მოწყობილებას აღწერს შემდეგის აღტაცებულობით: „ლესინგი—ამბობს იგი—არის უდიდებულესი მეგობარი მთელი კაცობრიობისა, ძლიერ მომკმედი მჯარველობის გამწევი კაცი, ყოველ ადამიანზე უმჯობესი, ყოველად შემწყნარებელი ხელ-მძღვანელი. ამ უდიდესს კაცთან ისეთის წარმოუდგენელის, ჩვეულებრივის უბრალოებით იმყოფები, რომ სრულიად გავიწყდება კიდევ თუ რა შესანიშნავ კაცთან გაქვს საქმე. მაგრამ უფრო უდიდესი სიყვარული, უფრო უმეტესი აღერსიანი შეწყალება და დაუყოვნებელი დახმარება, თუ კიდევ შეიძლება წარმოიდგინოს კაცმა—ეს არის სწორედ მისი ცოლი. სხვა, იმის მსგავსი მანდილოსანი, მე იმედი აღარ მაქვს, რომ სადმე შემხვდეს...“ ნიკოლოზ ჩერნიშევსკი ლესინგს ახალიათებს ასე: „გენიოსური ქკუა, უკეთილშობილესი ზნეხასიათი, სიმტკიცე ნებისა, აღტაცება და სინაზე სულისა,

გული, გაშლილი თანაგრძნობისათვის ყველაფრისადმი, რაც კი რამ მოიძებნება შვენიერი ქვეყნიერებაზე, ძლიერი, მაგრამ სპეტაკი გულის-თქმანი, ცხოვრება, რომელსაც არ მოეძებნება ნამცეციც კი ბიწიერებისა და დაყვედრებისა. სავსე ბრძოლითა და მოქმედებით,—ყველაფერი, რითაც კი შეიძლება იყოს კაცი შვენიერი და ღიადი, შეერთებულ იყო მასში...“

დავანებოთ ამას თავი... და დავუბრუნდეთ ისევ ლეს-სინგის სალიტერატურო მოღვაწეობას. ჰამბურლის მიტო-ვების შემდეგ, ლესსინგმა ქალაქ ვოლფენბიუტტენში და-სწერა, როგორც იყო ნათქვამი, დიდ-მნიშვნელოვანი, სა-ყურადღებო ტრაგედია „ემილია ჰალოტტი“, რომელსაც დიდი ზედ-მოქმედება და გავლენა ჰქონდა შილლერის მოღვაწეობაზე.

ქ. ვოლფენბიუტტენში, „ემილია ჰალოტტის“ გარდა ლესსინგმა დასწერა ბევრი სამეცნიერო და პოლემიკური სტატიები. დიდად შესანიშნავი და უმთავრესი პოლემი-კური სტატიები სახელოვანის კრიტიკოსისა პროფესორის კლოცის წინააღმდეგ არის მიმართული, რომელსაც თავი თვისი შეუტოდველ მეცნიერად მიაჩნდა. გასაოცარის ძლი-ერებით, მღელვარებითა და ენტუზიაზმით აღსავსე დაეტაკა ლესსინგი თვის მოწინააღმდეგე-მოკამათეს და მთელი და-საუღეთი ევროპის განათლებულთა თვალში „დიდებულს“ პროფესორს საუკუნოდ მოუღო ბოლო...

ვერ წარმოიდგენს კაცი, თუ რა ძლიერი და წარ-მოუდგენელი შთაბეჭდილება მოახდინა ყოველგან კლო-ცის წინააღმდეგ დაწერილმა ლესსინგის პოლემიკურმა სტატიამ: „როგორ ჰხატავდენ ძველად სიკვდილს?“ ამ სტატიაში ლესსინგმა გამოაშკარავა, თუ რა განსხვავება სუფევს კლასიკურ ხალხთა ცხოვრების ქეშმარიტს შეგ-

ნებასა და ნემეცების მსწავლულთა უმსგავსო გამოკვლევათა შორის. კრიტიკოსმა გენიოსურის შორს-გამჭვრეტელობით უჩვენა, რომ მათ შორის გამსკდარიყო მთელი უფსკრული. რასაკვირველია, თავ-მომწონე კლოციც, როგორც შეპფეროდა თვის პროფესორობის ხარისხს, მთელის თვისი ჭკუა-გონების სურსათით და მომზადებულობით გამობრძანდა ლესინგის წინააღმდეგ სალიტერატურო ასპარეზზე. ლიტერატურაში ლესინგი კი წარმოადგენდა ამ დროს ერთს შესანიშნავს და უპირველეს მნათობს. უბედურს პროფესორს ველარაფერმა ველარ უშველა, რადგან ლესინგი ნამდვილის, ქეშმარიტის ცოდნით ჰხატავდა კლასიკური ქვეყნის სულს და ხასიათს. სრულიადაც საჭირო არ არის, — ამბობს ლესინგი, — ვატარებდე „კლასიკის“ სახელწოდებას, რომ გავიგო კლასიკური ქვეყნის ვითარება ისე ნამდვილად და ქეშმარიტად, რომელზედაც თვით „მეცნიერ კლასიკებსაც“ დაშორებული წარმოდგენაც, იქნება, არც ჰქონდეთ. და მთელი ეს ფრიად შესანიშნავი კამათი-კი სულ უბრალო, უმნიშვნელო საქმემ ასტება. ლესინგმა თვის „ლაოკოონს“ გაუკეთა ერთი პაწია სხოლიო, სადაც ამტკიცებდა, რომ ძველად მხატვარნი და ჩუქურთმის მჭრელნი საზოგადოთ ერიდებოდენ საზიზღროების და სისაძაგლის გამოხატვასო და სიკვდილს, გარდაცვალებას ძილის მსგავსად ხატავდენო, ახლანდელი დროის მხატვრებმა კი სრულიად დაივიწყეს ეს ანალოგია და სიკვდილს ჰხატავენ ძვლების ჩონჩხის მსგავსად და, შეიძლება, ამ საზარელს სანახაობას ზოგჯერ ტყავიც გადააფარონო. ძველად კი არა თუ მხატვრობაში, არამედ პოეზიაშიაც არ ჰხატავდენ ასეთს საზარელს სანახაობასო.

პროფესორი კლოცი, რომელიც წინად ძლიერ აქებ-

და „ლაოკოონს“, გადუდგა თვის აზრს, რადგანაც ლეს-
სინგმა ქ. ვალლემში მყოფობის დროს ვერ ინახულა თავ-
მომწონე პროფესორი, რომელიც ძალიან გაჯავრებული
დაეტაკა ლესსინგის სხოლიოს და, როგორც ვითომ-და შე-
უცოდველი „დიდებული“ მსწავლული, კრიტიკოსს სა-
ქვეყნოდ უმეცარი უწოდა. პროფესორს მოჰყავდა მრავა-
ლი ციტატი, რომლის შემწეობით უნდოდა დაემტკიცე-
ბია, რომ კლასიკური ქვეყნის მხატვარნიც სიკვდილს,
ჰხატავდენ ვითომც ძვლების ჩონჩხების სახითო. 1769 წელს
ლესსინგმა პასუხად დასწერა თვისი ფრად შესანიშნავი და
საყურადღებო ტრაქტატი, სადაც მან წამოაყენა და მეც-
ნიერულად დაამტკიცა ორი დიდი უმთავრესი ტეზისი:

1) ძველი ქვეყნის მხატვარნი ჰხატავდენ სიკვდილს,
სიკვდილის ღეთაებას, ანუ გენიოსს, ადამიანის ძვლებას
ჩონჩხების სახით კი არა, არამედ, ჰომიროსისა არ იყვეს,
იმათ წარმოდგენილი ჰქონდათ იგი, როგორც ძილის ძმა
და ტყუბის ცალ ყრმად. მაგალითად, ნაძვის ხის ზანდუკზე,
რომელიც იდგა ქ. ელისის იუნონას სახელზე აღგებულს
ტაძარში, სიკვდილი და ძილი გამოხატულია ორის ყრმის
სახით, შავისა და თეთრის სახით, რომელნიც განისვენე-
ბენ ლამის წყვილიდში. ერთი მძინარეა, მეორე კი ისეა,
მხოლოდ ჰგონია კაცს, სძინავსო; იმათ ერთი მეორის ფერხნი
ერთმანეთზე არიან გადახლართულნი.

2) თუ კლასიკური მხატვარნი ჰხატავდენ ადამიანის
ძვლების ჩონჩხებს, რაც საზოგადოთ ძალიან იშვიათი მოვ-
ლენა იყო ხოლმე, ამ ძვლების ჩონჩხების სახით სიკვდილი
კი არ იგულისხმებოდა, არამედ მოჩვენება, სული ისეთის
გარდაცვალებულისა, რომელიც ამ წუთი სოფლად ბოროტ,
ცოდვილ კაცად ითვლებოდა და ეს სულიც ბოროტი,
ცოდვილი ადამიანისა იმ მიზნით გამოცხადდება ხოლმე,

რომ დააფრთხოს, შეაშინოს უღმერთო, ცოდვილი ვაჟები. იმ დროს, როდესაც კეთილის მყოფელის კაცთა სული მშვიდობის მოყვარე საოჯახო ღვთაებად ითვლებოდენ, როგორც მაგალითად, რომაელთა Lares, მაშინ ცოდვილ ადამიანთა სულები მთელი ქვეყნის არე-მარეზე დაძრწოდენ და მათ უწოდებდენ Larvae. აი, სწორედ ამ უკანასკნელთ ჰხატავდენ ადამიანის ძელების ჩონჩხების სახით. ამ გვარ ნახატებს, რომელნიც ვეცხლისგან იყო გაკეთებული, მოიტანდენ ხოლმე ლხინის დროს, რომ მოქეიფეთათვის მოეგონებინათ სიკვდილი კი არა, როგორც ჩვეულებრივ ბევრსა ჰგონია, არამედ ის განსაცდელი, რომელიც სიკვდილის შემდეგ მოელის ამ გვარ ადამიანთა.

ლესსინგის ტრაქტატის ფილოსოფიურს მხარეს ჰქონდა ნამეტურ დიდი ზედ-მოქმედება. თვითოეული ჩვენგანი, სიკვდილის შვილნი, მუდამ და ყოველგან მოუსვენრად ფიქრობს და ბჭობს ამ უდიდესი ამიქანის, სიკვდილის საიდუმლოებაზე. კაცის გონებას შხამი და ცხოვრების სიმწარე ამ ფიქრში უორკვეცდება და უფსკერო პესსიმიზმის ზღვაში ინთქება. მთელი ჩვენი ძალღანე, მეცნიერება სრულიად უძლურია სიკვდილის დასათრგუნავად. და წარმოიდგინეთ, სიკვდილის შვილთა შეშინებული, შეძრწუნებული გონება თვით სიკვდილის გამოხატულებაში ეძიებს ამ გასაშტერებელი ამიქანის აღსნას და გამორკვევას... ლესსინგმა დაუმკვიდრა შემდეგ თაობას უფრო საიმედო, სანუგეშო, ოპტიმისტური შეხედულობა სიკვდილზე. „როდესაც გამოიკა „ლაოკოონი“ და კლასიკურ ხალხთა მიერ სიკვდილის გამოხატვის შესახებ დაწერილი ტრაქტატი ლესსინგისა, სწერს გეტე, ჩვენ წარმოვიდგინეთ, რომ ყოველ-გვარ ცოდვებისგან თავი გვაქვს გამოხსნილი და სიბრალულით გავსცქერო-

დით ჩვენს მომხიბლველს XVI საუკუნეს, როდესაც ნეტ-
მცების მხატვარი და პოეტნი სიცოცხლეს ჰხატა-
დენ ხუშარას სახით, რომელსაც სულელის მოსახამი ჰქონ-
და წამოხურული, სიკვდილს კი—კაცის ძელების ჩონ-
ჩხის სახით, რომელიც ძელების რახუნით მოდიოდა.“
შილდერმა ოთხს სტრიქონში პოეტურად დახატა მთელი
აზრი ლესინგის ტრაქტატისა: „მაშინ (ძველად), ამბობს
იგი, მომაკვდავის სარეცელს ვერ მიეკარებოდა ძელების
საშინელი ჩონჩხი. სიცოცხლის უკანასკნელი სულის
თქმა ბავთაგან ამბორებას უნდა მიეღო; უზენაესი ძალა
მხოლოდ მაშინ ჩამოუშვებდა თვის გაბეღრიანებულს
კერეონს“.

გადაჭრით ამტკიცებენ, რომ ლესინგის საოცრად
ძლიერი და დაუზოგველი კრიტიკა შეიქნა სახელოვანის
პროფესორის კლოკის სიკვდილის მიზეზით. კლოკი,
მართლაც, ორი წლის შემდეგ ამ ტრაქტატის დაწერისა,
სახელდობრ 1771 წელს, გარდაიცვალა. მაგრამ ძნელია
მანც გადაჭრით ითქვას, რომ უეჭველად ლესინგის
ტრაქტატის გამოისობით მოკვდაო... რაც უნდა იყოს,
ის კი ნამდვილია, რომ სახელი და დიდება თავ-მომწონე
„დიდებული“ პროფესორისა საბოლოოდ მოისპო, თუმცა
თვით ლესინგსაც ბევრი სისხლი გაუფუჭა კლოკის
წინააღმდეგ დაწყებულმა შესანიშნავმა პოლემიკამ, რად-
გან ლესინგს ბრძოლის და კამათის მთელი ქარ-ტეხილი
მიჰყავდა გასაოცარის ენტუზიაზმით და გამწარებულის
მღელვარებით.

ლესინგის გამამხნევებელი, სულის ჩამდგმელი და
მკვდრეთით აღმდგენელი იყო ოჯახი და განსაკუთრებით,
ცოლი იმისი ევა, მაგრამ გამწარებულს მოღვაწეს არ
დასცალდა, რომ ამ ბედნიერების ხანგრძლივის ნეტარებით

დამტკბარიყო. 1777 წელს, სწორედ შობის წინაღობის დღეს, ცოლი იმისი მშობიარობის, მწარე ლოგინობის დროს შეიქნა მძიმე ავად-მყოფი. ორიოდღე დღის შემდეგ, ლესსინგი დარწმუნდა, რომ ევას მორჩენის იმედი აღარ არისო და თვის მეგობარს პროფესორს ეშენბურგს 31 დეკემბერს სწერს სულის შემგუბებელის სიტყვებით სავსე ბარათს, სადაც გულსაკლავად მოსთქვამს ახლად დაბადებულას შვილის დაკარგვას, რომელიც სამარისაკენ მიაქანებს თვის მშობელ დედას... იანვრის 3-ს რიცხვს ლესსინგს ცოტა იმედი-ლა კიდევ მიეცა, მაგრამ 7-ს რიცხვს სწერს ეშენბურგს, რომ ცოლის გამობრუნების იმედი აღარა მაქვსო. 10-ს იანვარს კი შემდეგს სწერს: „ჩემი ცოლი გარდაიცვალა, მე ახლა ეს განსაცდელიც ავიტანე. მიხარია, რომ ამის მსგავსი განსაცდელი მეორე აღარ დამატყდება თავზე. ეს აზრი მე შვებას მაძლევს. მიხარია ისიც, რომ დარწმუნებული ვარ თქვენისა და სხვა ჩვენ მეგობართა თანაგრძნობაში“...

ცოლის სიკვდილმა დიდად შეარყია ლესსინგის მთელი არსება და ცხოვრება. იგი, თუმცა ჯერ კიდევ ორმოც და ათის წლისაც არ იყო, მაგრამ გული გაუტყდა, წელში მოიხარა და ისე ძლიერად მოხუცდა, რომ თვალთა სიცოცხლის გამომეტყველებაც მოაკლდა და წინანდელი მიმზიდველი საუბრის შნაც ძალიან დაჰკარგა. ლესსინგმა თვალთა მოარიდა საზოგადოებას და შეიქნა ღრმა მწუხარებით სავსე გულ-ჩათხრობილი და მგლოვიარე. ცოლის გარდაცვალების ერთი წლის შემდეგ, იგი თვის წერილებში მწარედ ჩივის აუტანელს უბედურს ცხოვრებას, მძიმედ დაავადმყოფებას, სიცოცხლის ძალთა მოქანცულობას და წარმოუდგენელს უძლოურებას. „მე, სწორედ ვსთქვა, ავად არა ვარ, — სწერს იგი გამო-

ჩენილს რაციონალისტს, პროფესორს რეიმარუსს, მხოლოდ კი-არც კარკადა ვარ.“ „კარგად არ ყოფნა“ კრიტიკოსისა ნამეტურ უფრო გააძლიერა ახალმა პოლემიკურმა ბრძოლამ, რომელიც ლესსინგმა აუტეხა იმ ხანებში მთელი პრუსიის ღვთის-მეტყველ სახელოვან მსწავლულებს. ასეთი განსაცდელით სავსე, ასეთი დიდად სახიფათო კამათი ლესსინგს არ შეხვედრია მთელს თავის სიცოცხლეში. თუ კიდევ სადმე მოიძებნებოდა ნემენცეზის მთელს ქვეყანაში ახალ-გაზდა, ან მოხუცებული მსწავლული ღვთის მეტყველი-ყველანი ერთხმად, შეერთებით დარაზმული დაეტაკენ ნახევრად წელში გაწყვეტილს ლესსინგს და ასტყდა ერთი უშველებელი, წარმოუდგენელი ქარიშხალი, რომლის მსგავსი ჯერ არ მოსწრებია არსად არავის. სხვათა შორის, ჰამბურგელმა პასტორმა მელხიორ გეცემ ლესსინგის შესახებ დასწერა დაბეზღების წერილა, ნამდვილი „დანოსი“ და ბეჭდვითი სიტყვით ამტკიცებდა საქვეყნოდ, რომ ლესსინგმა გამოსცა ისეთი ხელთ-ნაწერი, რომელიც ხელმწიფის, სახელმწიფოს და სარწმუნოების დიდ საქმეს თავდაღმა, პირქვე ამხოზს და ქვეყანას უქადის დიდს უბედურებასო. შესანიშნავია ლესსინგის სულ-გრძელება და ხასიათის სიმტკიცე! თუმცა ლესსინგი ამ უშველებელი და გაცხარებული კამათობის დროს ჯან-მრთელად ვერ იყო, მაგრამ ჰამბურგელ მსწავლულს ღვთის-მეტყველს დაეტაკა ისეთის გასაშტერებელის მღელვარებით, გამწარებულის ძლიერებით და წარმოუდგენელის ლოლიკით, რომ თითქმის პროფესორის კლოცის წინააღმდეგ ატეხილს ბრძოლასაც აღემატა და ამ პოლემიკამ დაჩრდილა ლიტერატურაში ყოველისფერი. დიდად მსწავლული ღვთის მეტყველი გეცე მოკამათის საბუთიანმა და ძლიერმა ტას-

ტიამ საუკუნოდ წელში გასწყვიტა და კედელზე მისწერეს. ბუღალდით სამარცხვანო ბოძზე მაგრად მიაკრა. შერცხვენილმა და თავმოკრილმა გეცემ პოლიციას მიმართა და თუმცა ლესინგს ალუკრძალეს ხელთ-ნაწერის დასტამბვა, მაგრამ ლესინგი ამ ბრძანებას არ დაემორჩილა, და არა თუ დასტამბა ხელთ-ნაწერი, გამოსცა კიდევ იგი. ამ ნაშრომში ლესინგი „ატეისტურს“ აზრებს როდი ქადაგებდა. კრიტიკოსი იყო რაციონალისტი და რაციონალური აზრების მხურვალე მქადაგებელი საღვთისმეტყველო საკითხთა და საქმეებში...

იანვარში, 1781 წელს ლესინგი გაემგზავრა ბრაუნშვეილს, რომ, ცოტაც არის მაინც, საზოგადოებაში გართულიყო. წასვლის წინად თვის მეგობარს მენდელსონს მისწერა ბარათი, რომელიც თავდებოდა ასეთი უნუგემო სიტყვებით: „უკანასკნელი სცენა დასრულდა“... ლესინგს გულის წუხილი აუვარდა, სულს ვეღარ იბრუნებდა, ვეუბებოდა სული საშინლად. 1781 წელს, 15 თებერვალს, დილით, ძალიან კარგად იყო; მაგრამ საღამოს, ჩაწვა თუ არა ლოგინში, მაშინვე სული ძლიერად მოაწვა, ცნობა დაეკარგა და უეცრად თვალის დახამხამების უმაღლვე გარდაიცვალა. ლესინგმა მხოლოდ 53 წელიწადი იცოცხლა. ლესინგის სიკვდილის შემდეგ, იმისი გულითადი მეგობარი მენდელსონი კრიტიკოსის ძმას კარლს სწერს: „ჩვენი ძმის ბიოგრაფს შეუძლია სთქვას: „ლესინგმა დასწერა „ნათან ბრძენი“ და იგი მოკვდაო“...

V

„ნათან ბრძენი“ ერთი უდიდესი სიტყვა-კაზმული-სალიტერატურო ნაწარმოებია, რომელსაც თვით ავტორი.

„დრამატიულს პოემას“ უწოდებს. ეს შესანიშნავი რომი ლესინგმა სიკვდილის მხოლოდ ორის წლის წინად დასწერა. ამ ნაწარმოებმა ბრწყინვალეობით დააგვირგვინა ლესინგის მოღვაწეობა, როგორც დიდად დიდის, სახელოვანის დრამატურგისა, კრიტიკოსისა და ფილოსოფოსისა. ფილოსოფიური დრამა „ნათან ბრძენი“, რომელიც დაიწერა ავტორის ცოლის გარდაცვალების შემდეგ, სრული და ნამდვილი გამომხატველია ლესინგის უმთავრესი, სახელმძღვანელო აზრებისა და მიმართულების. თვის „ნათანს“ დრამატიული პოემა იმიტომ უწოდა ლესინგმა, რომ სცენის ზელოვნების თვალთ და მოთხოვნილებით არავის განეზილა იგი, რადგან სცენისათვის არ არის დაწერილი ეს ნაწარმოები. და თუ მაინცა-და-მაინც იმაში ზოგან არის სასცენო ადგილი, ეს, რასაკვირველია, თავის თავად, უნებურად უნდა მომხდარიყო, იმიტომ, რომ ლესინგი, ყველამ იცის, შესანიშნავი, ერთი დიდი მცოდნე იყო სცენისა.

ლესინგმა თვისი „ნათან ბრძენი“ წმინდა საზნეობო და საფილოსოფიო მიზნით და განზრახვით დასწერა. ლესინგი აქ, მართალია, მომქმედ პირად ხატავს დიდი ხელოვნური და ისტორიულის სინამდვილით, მაგრამ „ნათან ბრძენი“ უფრო გამომხატველია საკაცობრიო ტიპებისა, რომელნიც ნათლად და აშკარად წარმოგვიდგენენ წინ საზოგადოთ კაცთა საქციელს, ზნე-ხასიათს და უმაღლესი გრძნობა-გონების მოქმედებას. მაგრამ ეს საერთო, საკაცობრიო ტიპები, რომელთაც, როგორც იყო ნათქვამი, უდიდესი, ღრმა ფილოსოფიური მნიშვნელობა აქვთ, საოცარის ნიჭიერებით, უმეტ-ნაკლებოდ ჰხატვენ ადამიანის არსების ფსიხოლოგიურს მხარეს, მის ხასიათს და ყოფა-ქცევას, ზნეობას. ნათანი, მართალია, რწმენით

და აზრებითაც დიდი, უკეთილ-შობილესი ბრძენია, მგა-
რამ იგივე ნათანი სისხლ-ხორცში მყოფი მომქმედი პირია,
ცოცხალი შვილია ცხოვრების დაუცხრომელის დუდი-
ლისა და მღელვარე მოძრაობის. მართლაც, როგორი უბ-
რალოდ გასაგებია, ადვილად მისახვედრია და ნაცნობი ის
სარწმუნო დასაჯერებელი ისტორია, რომელსაც ნათანი
უამბობს მონასტრის მოსამსახურეს?!... მრავლის უმრავ-
ლეს წლებს გაუვლია მას აქეთ, რაც ქრისტიანებმა ქა-
ლაქს გატში ამოსწყვიტეს ებრაელნი და იმ უბედურების
ცოლ-შვილნი. ნათანს დაეღუბა ცოლი და შვილი ვაჟი-
შვილი. მთელი სამი დღე და ღამე გაატარა ნაცრად და
მტვრად ქცეულს მიცვალებულთა შორის მწარედ მომტი-
რალე და ღრმად მწუხარე ნათანმა, რომელიც ფიცსა სდებს,
რომ ქრისტიანებს შეუბრალებლად გაჟღეცს, მაგიერს
გადაუხდის, შურს იძიებს. მაგრამ, ბოლოს, ცხოვრების
ქარ-ტეხილმა შეაშთო აღშფოთებულ გულში დატრიალე-
ბული ცეცხლი, დამჯდარმა და გამოცდილმა ქკუა-გონე-
ბამ თვის ნებაზე წაიყვანა და ნათანი დაემორჩილა უზე-
ნაეს ძალას. ამ დროს იმასთან მოდის შვენიერს ცხენზე
მჯდომარე ვინმე მხედარი და ქრისტიანს ბავშვს აძლევს
ხელში. ათრთოლებულს ნათანს ხელ-აპყრობით მიჰყავს
ბავშვი, აწვეწნს თვის საკუთარს სარეცელზე, ნაზის სიყვა-
ლით ეამბორება ბავშვს და მის წინაშე მუხლ-მოდრეკი-
ლი თვალ-ცრემლიანი სტირის მოთქმითა: „ღმერთო! შვი-
დი ვაჟი-შვილის მაგივრად ეს ერთი-ლა ხომ მაინც მოგიცია
შენ ჩემთვის“...

ნათანი, მართალია, თუმცა ბრძენია, მაგრამ როგორც
უბრალო, ჩვეულებრივი ხასიათის კაცი, იმისთვისაც შე-
საძლებელია, რომ მოიკვეთოს და დაიმორჩილოს, შეიშ-
თოს თვისი საკუთარი გულის-თქმანი, ბუნების უსიამოვ-

ნო გრძნობანი. მეელი ეს შესანიშნავი დრამატიული წარმოები გასაოცარის თან-და-თანობით, ლოდიკურის ძლიერებით ჰხატავს ამ უმთავრესი მომქმედი პირის ხასიათსა და ყოფა-ქცევას. ლესსინგი გვიჩვენებს აგრეთვე, თუ როგორი განაზებულის მოწიწებით და დიდი სათნოებით ზრდის თვის შვილად აყვანილს რეჰას. თვით რეჰა პიესის დასასრულს ეუბნება ხვანთქარის დას, სიტტას, რომ იგი უბრალო, დაბალი წრის, გაუნათლებელი ქალწულია, რადგან მის მამას ნათანს არ მოსწონს წიგნებიდან „მკვდარი ნიშნებით“ ამონაკითხი სწავლა-მოძღვრება. საყვარელი მამა თვის უმანკო რეჰას დიდის აღერსით უზრდის სიცოცხლით სავსე ღრმა სიყვარულის გრძნობებს, უჩვენებს მაგალითებით მიმზიდველს პატიოსანს საქციელს და მოქმედებას. ღრმა რწმენის მხურვალე გრძნობით აღტაცებულს ახალ-გაზდა ქალს, რომელიც უღმობელ ცეცხლისაგან დაიხსნა და გადაარჩინა ტაძრის მოსამსახურე ერთმა მშვენიერმა რაინდმა ნათანის სახლში არყოფნობის დროს, ჰგონია, რომ კაცმა, სისხლსა და ხორცში მყოფმა ადამიანმა კი არა, თეთრად შემოსილმა ფრთოვანმა ანგელოსმა გადამარჩინა სიკვდილსო. ქალი ერწმუნება თვის მოსამსახურის, ქრისტეანი დედა-კაცის სიტყვებს, რომ იგი დიდმა სასწაულმა გადაარჩინა და ეს სასწაული კი მხოლოდ ზეციერმა არსებამ, თეთრად შემოსილმა ფრთოვანმა ანგელოსმა მოახდინაო. „როგორ!— ეუბნება ნათანი. შენ რომ ნამდვილ ტაძრის მოსამსახურე კეთილმა რაინდმა გადაგარჩინა განა ეს ამბავი კი უფრო მცირე მნიშვნელოვანი, უბრალო სასწაულია იმიტომ, რომ ეს ჩვეულებრივი, უბრალო ცხოვრების ამბავია?“ ტრედივით უმანკო რეჰა მინც თავისას არ იშლის. ცბიერ მოსამსახურე დედა-კაცსაც, რომელმაც დანამდვილებით იცის, რომ ქალი ჯვაროსანმა

გადაარჩინა იმ უბედურების დღეს, რეჰას მხარე და მას ქომაგობს. „ცრუ ფიქრებით მოცულნო უღმობელნო— შეჰყვირებს იმათ ნათანი, რას იტყვიტ მაშინ, რომ ეს ანგელოსი... ჰო, თუნდ უძღვებადაც იყოს“. ამ უბრალოდ, გულის სიწმინდით წარმოთქმულმა სიტყვებმა უეცრივ გონზე მოიყვანა რეჰა და იმისთვის დადგა სულის განწირულების, სასოწარკვეთილების წამი. ნათანი უხატავს იმას სხვა-და-სხვა გვარს საშინელებას და, ბოლოს, თვითვე ამშვიდებს ამ სიტყვებითა: „რეჰა, რეჰა! მე შენ წამალს გაძღვევ და არა საწამლავს... გაიგე კარგად, რომ ღვთის მოკრძალების ცრუ ფიქრი გაცილებით უფრო ადვილია, ვიდრე კარგის საქციელის, პატოოსანი საქმის ჩადენა“...

განვაგრძოთ ქვევითაც ამ უდიდესი ნაწარმოებიდან კიდევ რამდენიმე ადგილის ამოწერა, რადგან „ნათან ბრძენი“ სრულიად ახალი ხილია ქართული ლიტერატურისათვის. ლესსინგი კვალ-და-კვალ მიჰყვება ნათანის ზასიათის, ყოფა-ქცევის და საქციელის ვითარებას და ნათლად გვიჩვენებს, თუ როგორ, რა და რა გარემოების ძალით შემუშავდა ნათანის მსგავსი ტიპი. ბოლოს, ავტორი წინ გვიყენებს ისეთს იდეალს, რომელსაც, ავტორისავე ფიქრით, ძალიან ადვილად მისწვდება ყოველი გონიერი ადამიანი. ნათან ბრძენი ესაუბრება ჯვაროსანს რაინდს, სადაც იხატება დიდი სიმტკიცე სულისა, მშვიდობიანი და ბრწყინვალე შეხედულება იმის ჭკუაგონებისა და აზრისა. რაინდს საშინლად ეზიზდება ებრაელნი, დიდად ლანძღავს და აგინებს ამ უბედურს, დაჩაგრულს ხელს. მაგრამ უკანასკნელი საბუთიც რაინდისა, რომელსაც ხმარობს ებრაელებისა და ქრისტიანების წინააღმდეგაც-კი, სრულიად ბევრად აქცია ნათანმა

და ძალიან უბრალო პასუხს აძლევს: „განა ჩვენ წარმოვადგენთ ჩვენს ხალხს? რა არის ხალხი? ნუ თუ ქრისტიანი და ურია, ჯერ პირველად ქრისტიანები და ურიებია და მხოლოდ შემდეგ ამისა ხალხი?“ ამ სიტყვების შემდეგ მან აჩქარებით გაუშვირა ნათანს ხელები და დაემორჩილა...

ხვანთქარის სალაღინის წინაშე მდგომი ნათანი ერთხელაც არ ლაღატობს, არ უარჰყოფს თავის თავს და ჩვენ გვაკვირვებს თვისის დიდად ბრძნულის აზრითა და ყოფაქცევით. სალაღინი გულკეთილი კაცია, მაგრამ მაინც დესპოტია, მეტად გაუთლელი და ეუბნება მას: „ახლოს მოიწი, ურია! ახლოს მოდი, კიდე ახლოს-მეთქი! მხოლოდ კი არ შეგეშინდეს!“ ნათანი დარბაისლურად უპასუხებს: „შიში შენს მტერს ჰქონდესო.“ სალაღინმა იმიტომ მოიწვია იგი, რომ ჰკითხოს მას: „რომელი სარწმუნოება სჯობია და ვისი კანონია ყველაზე უკეთესი?“ ნათანი რჩება განმარტოებული, დიდ ფიქრებში, უკვირდება ამ საკითხს და ამბობს: „მე ასე ვფიქრობდი, რომ იმას ფულები უნდა-მეთქი და ის კი არა, თურმე, ჭეშმარიტებას ისეთს წმინდას და ხალასს, თითქოს ეს ჭეშმარიტება ახლად მოჭრილი ოქროაო...“ რამდენიმე ხნის შემდეგ შამობრუნდება სალაღინიც ისევ უკან და ნათანიც, პასუხის მაგივრად, დესპოტს უამბობს სამი ბეჭედის შესახებ ზღაპარს. ძვირფასი ბეჭედი (ესე იგი ჭეშმარიტი სარწმუნოება) ერთი მოდგმიდან და ნათესაობიდან მეორე მოდგმის, ნათესაობის ხელში გადადის და, თანახმად პირველი პატრონის ანდერძისა, მუდამ და ყოველთვის უსაყვარლესი შვილის ხვედრია. ბოლოს, ბეჭედი გადადის ისეთი მამის ხელში, რომელსაც სამი შვილი ჰყავს და ეს სამივე თანაბრად უყვარს მშობელ მამას. იმ დროს, როდესაც კვდება

მამა, რომ არც ერთს შეიღოს გული არ დასწყვიდოს, სწი-
დუმლოდ, ფარულად უთვლის ძვირფასი ქვების მთელეს-
ოსტატს, ორი იმ გვარივე და სწორედ იმ ფერისავე ბე-
ჭედი კიდევ გააკეთოს. მამამ სათითოოდ, შეიღების ერ-
თი მეორის დაუნახვებლად აკურთხა თვითეული იმათგანი,
ბეჭედიც დაურიგა სათითოოდ და მოკვდა. მამის სიკვდი-
ლის შემდეგ, თვითთავეული იმ შეიღთაგანი ოჯახში ბა-
ტონობას ჩემულობს და ამტკიცებს: რომ იმისი ბეჭედი
სწორედ ნამდვილი, ქეშმარიტი ბეჭედიანო. მაგრამ ბეჭედები
სრულიად ერთი მეორეს ჰგავს და, რასაკვირველია, ძნელი
დასამტკიცებელიც არის, თუ რომელი იმათგანია ნამდვი-
ლი, ძვირფასი და ქეშმარიტი ბეჭედი...

— „როგორ! შეჰყვირებს სალაღინი. შენ ხუმრობ
ჩემთან თუ! ნუ თუ ყველა სარწმუნოება და რჯული ერთ-
ნაირი და თანასწორია? ისინი ყველაფერში სხვა და სხვაა,
თითქმის სასმელსა და საქმელშიაც კი.“

— „მაგრამ იმათი მთავარი საფუძველი ხომ არა,
უპასუხებს ნათანი. განა ყველა ისინი ისტორიასა, სალ-
მრთო წერილს და ძველთაგან გადმოცემულს თქულე-
ბაზე არ არის დაფუძნებული? და ისტორიას ხომ უნდა
ვერწმუნოთ, დიდი გულის რწმენით უნდა მივიღოთ იგი.
ხომ ასე არის? ახლა ეს ვიკითხოთ, ვისი დარწმუნება,
ვისი გულის დაჯერება ყველაზე უფრო მიგვაჩნია მცირე
საეჭვოდ და მართლად ჩვენ? რასაკვირველია, ჩვენივე
მახლობელ ნათესავეებისა და სისხლ-ხორცისა, რომელნიც
პატარაობითვე, ბავშობაშივე გვილოლიავენდენ ჩვენ. განა
შესაძლებელია, რომ მე ჩემს საკუთარ მშობლებს და წი-
ნაპრებს ნაკლებ ვერწმუნო, ვიდრე შენ — შენს მშობლებს
და წინაპრებს, ანუ მსგავსი რომ მოითხოვოს შენგან ვი-
ნაპრებს?“

ნათანი აგრძელებს თავის ზღაპარს. შვილები ჩივიან სასამართლოში. მოსამართლე ეუბნება მათ: „მოიყვანეთ აქ მამა თქვენი, თორემ მე არ ვიცი, რომელს თქვენგანს ვერწმუნო ამ საქმეში. მაგრამ ჰო, ნამდვილი ბეჭედი, რომელიც არის და ეძებთ თქვენ, სასწაულთ მომქმედია, იმას არა ჩვეულებრივი ძალა აქვს. და იმ ბეჭდის პატრონი სწორედ იგია, რომელი თქვენგანიც იტყვის, ვის ვინ უყვარს ყველაზე უფრო. აბა, სთქვით, ვინ გიყვარს თქვენ ყველაზე უფრო? ხომ გაჩუმებული ხართ? თვითელს თვენგანს ყველაზე უფრო თავი თვისი უყვარს, არა? მაშ, სჩანს, თქვენ სამივენი მოტყუებულნი და შემცდარნი ყოფილხართ. ნამდვილი ბეჭედი დაკარგულია; თქვენდა საწუგეშებლად მამამ სამი ბეჭედი გააკეთებინა და ყველა სამივენი ყალბია.“ ზღაპრის აზრი იმას ჰხატავს, რომ თვითოეულმა ამ სამთაგანმა თავ-თავისი ბეჭედი დეე, ნამდვილ ბეჭდად ჩათვალოს და იცხოვროს ამ ქვეყნად ისე, ვითომც და იგი მართლაც ნამდვილი ბეჭედი ყოფილიყოს. „დეე, თვითოეული ჩვენგანი ევლტოდეს ყოვლად შეუსყიდველს, მართალს, ყოველ-გვარ ამოდ-მორწმუნეობისგან თავისუფალს სიყვარულს.“

ლესინგს აქვე ჰყავს გამოყვანილი ნათან ბრძენის წინააღმდეგი ხასიათის კაციც, რომელიც პატრიარქის საქციელით და მოქმედებით ნათლად გვიხატავს სარწმუნოებით დაბრმავებულს და ფანატიკოზობით აღტაცებულს სულ-მოკლე წარმომადგენელს. ჯვაროსანი რაინდი პატრიარქს უამბობს, რომ ქრისტეანს ქალიშვილს ღვთის კეთილ-მსახურებასა და მაღალი ზნეობრივი ცხოვრებით ზრდის ერთი ურიაო, რომელსაც არ ასახელებს და მორჩილებით მოახსენებს: როგორ მოვექცე ასეთს ურიასო? პატრიარქი

აძლევს შესანიშნავს კლასიკურს პასუხს: „ურია დაწვნილია“
(Der Jude wird verl brannt).

ამ მსოფლიო სალიტერატურო ნაწარმოების გარდა, სიკვდილის წინაღ ლესინგმა კიდევ დასწერა ერთი დიდი ფილოსოფიური ტრაქტატი, სადაც გაარკვია სარწმუნოება-სჯულის დიდ-დიდი საქმეები, კაცობრიობის ისტორიის გონებრივი და ზნეობრივი ვითარების საკითხნი.

ასე დასრულდა ქარიშხალითა და შხამ-ნაღველით სავსე ცხოვრება ამ გენიოსის კაცისა, რომელსაც ჩვენ ჩვენი სტატიის სათაურშივე ვუწოდებთ უდიდესი რეფორმატორი. ამ რეფორმატორმა განამდიდრა ნემენცთა ლიტერატურა, შთაბერა მას უკვდავების ახალი სული და განავითარა მთელი კაცობრიობის გრძნობა-გონებაც...

მოტტგოლდ ლესინგის ცხოვრების განხილვამ და გულდასმით შესწავლამ ჩვენ დაგვანახვა, თუ რა დიდი დაუფასებელი ღვაწლი დასდო მან თვისს სამშობლო ქვეყანას, რაოდენი ზედ-მოქმედება და გავლენა იქონია მან იმ დიდ პოეტებზე, რომელთაც საქვეყნოდ განითქვეს სახელი. ლესინგი ერთი იმ დიდ მწერალთაგანია, რომელიც თვით-მყოფი, დამოუკიდებელი გრძნობა-გონებით იკვლევს გზას, სწავლობს, უკვირდება და უღრმავდება ცხოვრების მოვლენათა რთულს მრავალ-გვარობას და ძლიერის ანალიზის განმკვეთის იარაღით ჰქმნის მხატვრობა-ხელოვნურს, სიტყვა-კაზმულს ლიტერატურას. ამავე დროს იგი გვერდში უდგას მეცნიერების და ფილოსოფიის ვითარების დიდს საქმე, ითვისებს თვის თანამედროვე საზოგადო აზრებს და სინტეზის ძალით ამუშავებს სახელ-მძღვანელო პრინ-

ციპებს, რომ გზა გაუკაფოს მთელი მოწინავე საზოგადოების და შემდეგი თაობის ქუჩა-გონებას. როგორც ვიცით, ლესსინგმა შექმნა ახალი დრამატული ლიტერატურა, განსაკუთრებით კი სალიტერატურო კრიტიკა და ლიტერატურის ესტეტიური ისტორია. პირველად მხოლოდ ლესსინგმა დაიწყო პრუსიაში რომანტიზმის ძლიერი და დიადი აღორძინების საქმე და საუკუნოდ მოსპო იმ დროში გაბატონებულ ცრუ კლასიციზმის ტახტი ლიტერატურაში. ლესსინგს მოხვეჭილი და დამკვიდრებული აქვს სახელი პირველი და შესანიშნავი იდეალისტისა, რომელმაც დაუმკვიდრა ნემენცურს ლიტერატურას ნამდვილი მსოფლიო მნიშვნელობა და დიდი საზოგადოებრივი, ჰუმანური ძალა. ამ უდიდესი მწერლის შემდეგ პრუსიაში გამოჩნდნენ სახელოვანნი მწერალნი, შილლერი და გიოტე, რომელთა ნაწარმოებს ესოდენის ყურადღებით და დაკვირვებით სწავლობს მთელი განათლებული კაცობრიობა...

ლესსინგი დიდი მკოდნე იყო კლასიკური, ინგლისური და ფრანგული ლიტერატურისა. პირველად მან გაარკვია, ახსნა და დაათვა საექსპირი, ვოლტერი და არისტოტელის აზრები. ესტეტიური კრიტიკის შესახებ გამოსთქვა სახელოვანის ენციკლოპედისტის დიდროს აზრების მსგავსი შეხედულობა დამოუკიდებლად საოცარის ნიჭიერებით და ძლიერის ლოგიკით. ბოლოს, ისე დიდად მომწიფდა და განვითარდა, რომ თავისუფლად უჩვენა ახალი გზა ლიტერატურას და ამით გაანადგურა ცრუ კლასიციზმი. იმისი შეუპოვარი, მედგარი, მიუდგომელი კრიტიკა გამწარებით სდევნიდა უნიჭო, მაგრამ სახელმოხვეჭილ „დიდებულ ავტორიტეტებს“ ლიტერატურაში. როგორც XVIII საუკუნის გონების ვითარებას შეეფერება, ყოველი თვალ-საჩინო ფილოსოფოსი და ლიტერატორი

უეჭველად, ან სკეპტიკური, ან ნამდვილი მატერიალისტური მიმართულების უნდა ყოფილიყო, რადგან ყოველგან ევროპაში დიდი გავლენა ჰქონდა ინგლისის დიდს ფილოსოფოსს—სკეპტიკს იუმს და საფრანგეთის მატერიალისტებს, განსაკუთრებით გოლბახს... ლესინგი იცნობდა ამ ფილოსოფოსებს, მაგრამ იგი უფრო რაციონალისტია, რომელსაც ყველაფერზე ძვირად უღირს თავისუფალი აზროვნობის კრიტიკული ზრდა და წარმატება. თუმცა, რასაკვირველია, ლესინგის გონება გენიოსი კანტივით ერთს ფალოსოფიაზე არ აყო მხოლოდ და მარტო მიჩემებული, მაგრამ დიდის ნიჭიერებით და გაბედულობით არკვევდა და ჰქადაგებდა ლოკისა და ლეიბნიცის ფილოსოფიის დიდ-დიდ საგნებსა და ამნაირად გზა გაუკაფა კანტის გრანდიოზულს კრიტიკულს ფილოსოფიას...

ზევით ლესინგის კრიტიკის სახელ-მძღვანელო აზრებს და პრინციპებს როდესაც შეეგებეთ მხატვრობა-ხელოვნების, პოეზიის და ერთობ ლიტერატურის შესახებ, ის აზრი გამოვსთქვით, რომ ეს კრიტიკა იმ დროის შესაფერი წმინდა იდეალისტურია-თქო, რადგან იგი უარ-ჰყოფს შვენიერების, სიტურფე-სილამაზის დახატვას ნამდვილის რეალურის ელემენტებით. ლესინგი უფრო გატაცებული იყო ზოგადი სიტყვებით, ძლიერი ეპიტეტებით და შედარებით დახატულიყო სიტურფე-სიშვენიერე, რადგან ამაში ხედავდა მხატვრობის და პოეზიის უდიდეს მოწოდებას და დანიშნულებას. ესეთი აზრები, ჩვენის ფიქრით, დღეს დროს გადასული, შემცდარი აზრებია და ამ ჩვენს დროში ამ დიდ-დიდი, უმთავრესი სალიტერატურო საკნების შესახებ დამკვიდრებულია უფრო ამ დროის, ჩვენი ცხოვრების შესაფერი რეალური, ნამდვილ ცხოვრებასა და მეცნიერებაზე დამყარებული შეხედულობა, რომლის მამათ-მთავრად

უნდა ჩაითვალოს საფრანგეთის შესანიშნავი კრიტიკოსი ტენი. ტენმა უარყო იდეალიზმი და რომანტიზმი და ლიტერატურას უჩვენა სრულიად ახალი გზა და მიმართულება. ამიტომ საჭიროა და განზრახვაც გვაქვს ჩვენ, ტენის ცხოვრებას და სალიტერატურო მოღვაწეობასაც ცალკე განსაკუთრებული სტატია ვუძღვნათ.

სომეხელი.

აკადემიკოსის ფუნქციები *).

ბევრნი იმდღურებიან ჩვენგანნი, რომ ერთი რიგიანი ქართლის ცხოვრება არა გვაქვს, რომ კაცმა გულ-ახლით წაიკითხოს და მუდამ კარგ ხელსამძღვან საწუგეშოსავით ჰქონდეს ხოლმე თავის ცხოვრებაში. თუ არა და ეს რასა ჰგავს, ჩვენი მეფის შვილის შედგენილს ქართლის ცხოვრებას არ გვაჯერებენ, ვინც არა გვგონია, გამოდიან სხვა და სხვა ცნობებს ჰსძენენ, ავრცელებენ, ამოკლებენ, თავბოლოს ჰსჭრიან, ამბიხინჯებენ და ან აცრუებენ შესანიშნ ისტორიულ ადგილებსაო ბევრგან. ამ გვარს მათ სამღურავს ჯეროვნად ადგილი ექნებოდა, რომ მის ღროს ვახუშტს ყოველი ისტორიული წყაროები და ნამდვილი ცნობები ჩვენ წინაპართა დაწვრილებით ხელთ ჰქონოდა. მაშინ ის, დარწმუნებული ვარ, სრულს ქართლის ცხოვრებას შეადგენდა და ახლა აღარ გაგვიხდებოდა საჭიროდ ახალ-ახალი წყაროებისა და ცნობების ძებნა. არც მოვეუმატებდით არც დავაკლებდით და არც საბჭო-საკამათებლად გავიხდიდით მას.

ქართველთ მოდგმა გუშინდელი და გუშინ-წინდელი

*) ამ პატივცემულ ავტორის ისტორიულ მოსაზრებას, თუმცა ზოგან არ ვეთანხმებით, მაგრამ მაინც სიამოვნებით ვტყუდავთ, მით უფრო რომ სხვა გვარ ღირსებას გარდა დიდი კავშირი აქვს ჩვენ ზეპირ-გადმონაცემობასთან. რედ.

ლი ტომ-გვარობა არ არის, რომ ადვილად შეიძლება დეს-
მისი ისტორიის შედგენა და გაგება. რაც უფრო ბევრს
წყაროებს, ცნობებს მოვსძებნით, ბევრს ვიშრომებთ უწყვე-
ტლივ, რაც უფრო კარგ სწავლულთ დავალავთ და და-
ვქანცავთ ამ საქმეებზედ, იმდენი უფრო კიდევ ბევრი ღონე,
ხერხი და საშუალება მოგვინდება ასით და ათასი წლო-
ბითაც, ვიდრე ჩვენი ისტორია სისრულეში მოვიდოდეს.

ჩვენი ტომი ახალი ტომთაგანი არ არის, რომელნიც
საშვალ-საუკუნოებში გამოვიდნენ ან ცოტად ამის წინაჲ,
როგორც არიან ინგლისელები ანგლო-საქსონელებისაგან,
ფრანგები გერმანელებისაგან, იტალიელები გოთელებისა-
გან, ოსმალოები თათრებისაგან და ტაჭიკებისაგან, გერმა-
ნელები ალბანელებისაგან და რუსები სარმატელებისა და
სლავიანებისაგან, რომლებში სკივითელნიც მრავალნი
ერივნენ, — არამედ ჩვენ იმ ძველის ძველ გვარებისაგან ვართ,
როგორნიც არიან ქალდეველნი და ასურნი, ეგვიპტელნი,
ფინიკიელნი, ბერძნები და ბაქტრიელნი, პარსნი და მიდნი,
რომელნიც აღნიშნულ არიან ჩვენს საღმრთო წერილში
(დაბადებაში).

აი რასა ჰსწერს ამაზედ ბ. იოაკიმ მენანი ასურეთის
და ქალდეეთის განხილვაში.*)

ოცდა ხუთი თუ ოცდა ათი წელიწადია, რაც ძალ-
დატანებით ასორეთის და ქალდეეთის მოთხრობებს ვსწავ-
ლობთ და ისევე ვივიწყებთ. რა კარგი იქნებოდა მარტო
ბერძნებს და ებრაელებს დავრწმუნებოდით იმაზედ, რაც
მოთხრობები გადმოუციათ მათ ჩვენთვის წინაჲდ, რო-
მელმანც წინევი ალაშენა და წინიც ძე შეეძინა, ან და-
ვრწმუნებოდით სემირამიდ დედოფალსა, რომელმაც ბაბი-
ლოანი დააფუძნა და დაიპყრა ასია ერთიან განგის მდი-

*) მხითარისტების ბაზმავეპოვან.

ნარემდის და იქ მხოლოდ სტრადოპის სპილოებისაგან ძლიერი დამარცხდა, რომელიც ვოლტერმან ღირსად დაინახა სამგლოვიაროდ გაღექსვა მისი. გარნა პოდაებმან, ლაიარდებმან, რეველინსონთა, ლინორმანთა და იოპერებმან ასორეთის და ქალდეეთის ზოგიერთ ადგილების დათხრითა, სხვებმან ლურსმული წარწერების ამოკითხვითა და ასიურის ენების კარგად დაკვირვებითა, მოთხრობაები ძალიან აგვიფუტკნეს და დღე ყოველ გვირვენ იქამდის, რომ არც ერთი ტომი ვიცით ღდეს საფუძვლიანად; ყოველ დღევ ნინევსა და ბაბილოანში ახალ-ახალი მეფეები ჩნდებიან. თუმც რამდენიმე სიძნელენი გამოიკვა აიხსნა. მაგრამ უფრო დიდრონი ძიებანი წინ გვიდგებიან და ახალს ახსნასა გვთხოვენ.

მართლად შეგვიძლია ვსთქვათ, რომ მოთხრობაცა გვაქვს, სიბრძნის-მოყვარებრი მოთხრობა ასორასტანელთა და ქალდეველთა; ლურსმული ასოებიც ეგვიპტური ნაწერების ნაირად უშიშარის კანონებით აღმოიკითხება, რომლით გაირჩნენ ნაირ-ნაირი ტომები: არიანები, თურანები, ქუშები და სემეხები, რომ ყველას ერთნაირი წერის კილო უხმარიათ: დარბაზების კედლებსა, გამარჯვების ციხე-კოშკებსა, აგურებსა, ქურებსა და მრგვალ რამეებზედ; აღმოკითხული აქვთ მრავალ-გვარი წერილები, ეგრედ რომ დღევანდლამდის ნინევის და ბაბილოვანის ჯეროვანი სამახსოვრონი და დავედრებანი უმრავლესნი არიან უფროს ჩინებულ ავტორების ჩვენთვის გადმოცემულ გაურკვეველთ ცნობათა ზედა.

უ. მენანმა მის დროს სორბონში დაასრულა ასორული წერილის სწავლა და, რა განითქვა ფრანგების ნინიულ მოლაპარაკებში, ჩაიდვა აზრში ერთს მოდილო რვეულ წიგნში შეეკრიბა ეფრატის და ტიგრის მფლობელებიდ-

გან ჩვენთვის დაშთენილი წერილები. დროთ აღწერილობის რიგად გაწკაპა ქვეშ მთავრების სახელები და ასე შეადგინა ასორესტანის მეფეების საწლო წიგნები. მით უ. მენანმან წარმოგვიდგინა 44 მთავრები, რომელთაც იმეფეს ქალაქში (ნინევეში): ასორესტანს სხვა და სხვა დროს ორი თუ სამი დედა-ქალაქი ჰქონდა, ყველაზედ უფრო სამხრეთული ქალაქი, რომელსაც არაბები საღმრთო წერილში უწოდებენ ნემრუდად, ძლიერ დაწინაურებული ყოფილა თურმე საღმანასარის დროს! მერე რომ დაქცეულა, გაუახლოვანის ასურ-ნასირ-ნაბალს. იქ მოიძვეიან მეფეებისაგან აშენებული სხვა-და-სხვა პალატების ნაოხრები, რომელთაგანაც აუშენებია სხვა-და-სხვა დროს დიდს საღმანასარსა, სამსიბინს, ბინ-ნირარისს, ბ. თაგლათფალასარს, ასაპატონს, ასურიტილი-ილლის ნინევის ბოლონდელს მეფეს. რაც დღემდის ცნობილ არიან, ჰსჩანს რომ თითქმის ყოველს მგლობელს საჭიროდ დაუნახია თავისთვის საკუთარი პალატის აშენება თავის წინაპართ სახსოვრად, და ზოგჯერ ძველი სამახსოვრონიც დაუქცევიათ თავიანთის ასაშენებლად! ქალაქის პალატებში ყველაზედ შესანიშნია ას-ორ-ნასირ-ნაბალისა, რომლის ერთს სენაკებთაგანში აღმოჩნდა ასორული ვრცელი წარწერა, სადაც ჰსწერს ეს მთავარი თავის გალაშქრების მოთხრობასა.

მუსულის გაღმით ტიგროსის მდინარისკენ ორი ხელოვნური გორები ჰსჩანან, სახელად ქიონაიქი და ნე-ბიონოსი, რომელნიც დედა-ქალქს ნინევეში დაიდგენ. მოსთხარეს, იპოვნეს პირველში სენაქერიმის პალატი და მისი ძის ას-სარ-ჰატტონისა. სენაქერიმის პალატში, რომელიც განაახლა ასურ-ბანი-ფალომან, ათი ათასამდის წარწერილი აგურები იპოვნეს, თქმა არის, ასორული საწიგნე; ბოლონდელს მეფეს ჩაუწყვია რიგრიგისად, რომლებში მრავ-

ვალი ცნობები არიან, ასორასტანელების მეცნიერებებისა, სამართლისა და უფრო საკუთრად მათ ყოფა-ქცევაზედ. მეორე იყო ნებიონის გორა, რომელსაც დიდის ხნის აქეთ პატივს სცემენ ტაჭიკები, როგორც იონას სამქადაგებლო ადგილსა, სადაც სენაქერიმის სხვა პალატის ნაოხრებიც იპოვნეს.

უკანასკნელ ნინევის ჩრდილოეთის აღმოსავლეთისკენ 16,000 მეტრის სიშორეზედ ნინევითგან ბ. პოდდამ სარკო ძლიერი ხელმწიფის საზაფხულო იპოვნა, რომლის ნანგრევნი ხორსაპატ სოფლის ქვეშ დაფლულ არიან. ეს დედა-ქალაქი სულ მისი ნაშენი ყოფილა, თავის წინაპართაგან ნაშთი არა იყო რა სრულიად, მრავალი პალატები აუშენებია მას აქ, რომელთ უმრავლესნი წარწერაები და საკვირველი ქანდაკები მხოლოდ მასზედ ლაპარაკობენ. — აქ იყო გმირ-გმირი სახის კუროები, კაცის თავიან წვეროსანები; ყველას თავს გვირგვინი ედგათ, რომლებიც დღეს ლუვრის სასახლეს ამშვენებენ. იქ 14 სრა (ბაკი) საესე არის ლურსმულის წარწერებითა: მოსთხრობენ მის ქვეყნის მპყრობელობაზედ, რომლის სწორი ასურასტანის მეფეებში არავინ არ აღმოჩენილა, რომელს ხმელთა-შუა ზღვაში კიპრი და ასიური კუნძულებიც დაუჭერია.

ბ. მენანს თავის ნაწერში აქვს შედგენილი მრავალი გეოგრაფიული ქარტები და გეგმები, რომელნიც ასორესტანის ადგილობრივს აღწერილობას გვაჩვენებენ, მეტადრე ნემრუდისა, ნინევისა და ხორსაპატისას.

ბ. მენანის მოხსენებულ 44 მეფეებისაგანნი ნახევარნი 17—18 საუკუნოების ქრისტეს წინად ყოფილნი არიან. ამათზედ ცოტა ცნობები გვაქვს, ვიდრე მათი სახელებიც კარგად არ იკითხება. ხოლო მეორე 22 მეფეებისა ჯერ კიდევ გაურკვევლად დაშთენილია მეცნიერებისათვისაც. ამ

დროთგან წინევის და ასორესტანის პარველი დაქცევის რიცხვი სწორე არის. თუ ეს ასრე არის, მაშასადამე უნდა გასწორდეს ის რიცხვი, რომელიც თავის ძველს მოთხრობაში იხმარა ბ. ფ. ლინორმანმა (1869), რომელიც მენანის მიღებულზედ ერთის საუკუნოებით ირჩევა. მენანისაც უნდა შესწორდეს ბ. რევილინსინისა, ჰინქისისა, ბ. ზანგისა ზედა ასორესტანის მეფეების გაწყობილების კვალად ახლად მოხდენილის გამოკვლევითა, რომელსაც ახდენენ წლითგან წელიწადზედ ლიმნუ (ჩინებულ) თქმულთ რუკებზედა.

უფროსი ერთი ბ. მენანის საწლო წერილში, ყველაზედ ვრცელი და ყველაზედ გამოსადეგი სამახსოვრონი არიან: ა. თაკლად-პალასარს (1130 ქ. წ.) ასურ-ნასირნაპალისა (882), სალმანასარისა (857) ბ. თაკლათ-პალასარისა (744) სარკონისა (821) სენაქერიმისა (704), ასარ-პატტანისა (680), ასურ-ბანი ფალისა (669). ბ. მენანს თვითოეულ მეფეების სახელებთან ერთად, წყაროებიც გამოუყვანია. ეს ციხე-კოშკი ანუ ეს მოძრგვალი (გალავანი) ამ სრისა, ანუ იმ სვეტის წარწერა, რომელნიც ზოგან ძლიერ ვრცელნი არიან, როგორც სარკონისა, რომლის სახელს ესაიაც იხსენებს (კიარანად, თეოდოტონის და სვიმაქოს თარგმანში ებრაულად სარკონად). ეს თუმც ჰფლობდა იონიის ზღვაზედ, მაგრამ ბერძნების ისტორიკოსებმან მისი სახელიც არ იციან. ბ. მენანს 50 სტრიქონი წაუწერია იმაზედ. — მთელი ეს მოთხრობა ხორსაპატის ნანგრევებიდგან გამოვიდა! ეროდოტებს, კტესიებს და ალიკარნელ დიონესიოს საუკუნო დავიწყებაში მიეცათ, დაეტოვათ სარკონი. ბ. პოდდის ნათხარ ადგილებთან აღმოაჩინეს ისა. დღეს ასორასტანის მეფეებში ყველაზედ უკეთესად გარკვეულია მისი ამხედრება-გალაშკრებანი.

იქამდარს რიგზედ ცნობილ არიან, ვიდრე ბ. ფ. ლინკოვი
მანმა შეიძლო თქმა, „რომ მისი მეფობა რომის მეფეებზედ
უფრო დაწვრილებით ცნობილია.“ წინააღმდეგ ასო-
რასტანის ორს დიდ აოხრება-აკლებაზედ, სარდანაბა-
ლის დროს ნინევის დაქცევისა და მეორეჯერ ასსარაკო-
სის დროს თავობაზედ მენანს ვერა უპოვნია რა; ვიდრე
სარდანაბალს და სარაკოს არც კი ახსენებს სამახსოვროე-
ბის კვალად, არამედ ჩუმდება. მაშასადამე ამაზედ სჯობს
ბერძნების გარდმოცემული ამბები განვიმეოროთ: ანუ
წინასწარმეტყველების წარმოთქმული წყველა-კრულვანი.
ამიტომ რომ ასიური საწლო წერილთ წარწერანი და-
ჩუმებულ არიან ამისთანა მიმორეულ დროებზედ. უმისოდ
ჩვენი საუკუნოების სამასწავლო მოთხრობა ძნელად დად-
გინდება.

II

ყოველ ძველებურს წარწერებში ერთი უფროსი
დაკლათ-ბალსარი არის იბ. საუკუნოების (ქ. წ.) ეს ჩვენ
მაგალითს გვაძლევს თუ როგორი პირნიც იყვნენ ტიგრის
მდინარის პირების მფლობელნი. ეს პირველად უწყობს
ვედრებას ასორასტანის მთელ ღმერთებს, რომელნიც თითქ-
მის ერთიან მეომარნი არიან. ასური, ღმერთების ლეგეო-
ნების მმართველი არის. ვედრება, რომ მტრებს რჩევა,
აზრი განუცრუოს! პინი, თურმე აჯანყებულთ ქვეყნებსა
ჰრყენის! ატარ-სამტან ძლიერი ღმერთი მტერებს ანხოზს
და სიმხნეს ჰფენს! ისდარი, გამარჯვების ღმერთი და გარ-
დამწყვეტელი ომებისა!

შემდგომ რიგზედ მოსდევენ თავლათბალსარის ბაღში
ლები, აღებული და მომწვარი ქალაქები, ერობა, რომელ-
თაც უგრძვნიათ მისი ღმერთის ასურის საოცარი შიშის
ზარი; სპილენძის ურმის თვლების ქვეშ დამტვრეულ-და-
ლეწილი ურდოები, ხელთ გატარებული სიმდიდრეები,
ტყვეები, რომელნიც მის უაღმატებულესობას მუხლთ შე-
მოპქნიან; მეფეები, რომელთაც მძევლად მიუციათ თავი-
ანთ შვილები, თავიანთ გულის ნორჩი საკეთოები.

უფრო კარგი იქმნებოდა, რომ ბ. მენანის გამოცემა-
ში ერისა და ქალაქების შესახებ ბევრნაირი გეოგრაფიუ-
ლი ცნობები და ახსნანი დამატებოდნენ.

ყოველ მოთხოობის შემდგომ, სულ ამ გვარი გან-
მეორება არის. „მე ვარ თავლათ ბალსარი, სიბორო-
ტის დამსხვრეველი და ტყვეობის მომსპობელი!“

თავლათ ბალსარი მარტო ქვეყნის-მპყრობელი არ
არის, არამედ ნებროთის მონაცვლევცა: „გმირი მონადირე
ღვთის წინაშე“. ბერძნების და ასორების ერგეკლეების
მოშურალი არის: ერიპანდული ტახების, თითბრის ფეხო-
სან ირმების, ნემიური ლომების მძლეველი არის: რომელ-
თაც მის ღროს ქვეყნის პირვანდულს ტყეებში იმოდე-
ნი ბრაზიანი მხეკები და დევები ამოუწყვეტიათ. ხოლო
თავის თავგანწირული მეომრობა ხომ კიდევ სხვა. — აგერ
მონადირობის მხნე-მამაცური წყობანიცა. „ოთხი ცოცხა-
ლი ტახები დავიჭირე ჩემის მწის აღაროს ძალითა. ასოცი
ლომი მომიკლავს, ხელ და ხელ მიომია მე იმათთან და
ფეხ ქვეშ გამისრესია. რვაასი ლომი დამიჭერია ჩემის ეტ-
ლითა და ჩემს ისრის პირს ცის მურივლები არსად არ
გადარჩენია.

შემდგომ მოჰსთხოვს, თუ როგორ მის მეუობის
დასაწყისში მის უფალთა, დიდთა ღმერთთა უბრძანეს მას,

აღეშენებინა თავიანთთვის წმიდა ადგილები; და თვითონაც თუ როგორ მოუჭრევინებია აგურები და თუ რანაირ ღრმად დაუძს მათი საძირკვლები „უფსკრულისავით, სითგანაც მალღლებიან ვარსკვლავები.“ — წარწერა იწყება და სრულდება მვედრებელობითის სახითა, სადაც ღმერთებისაგან კურთხევას თხოულობს იმათთვის, რომელთაც უნდა პატივი სცენ იმ სამახსოვროებსა, „რომელშიც მისი თავგანწირულება გარდაბეჭდილია!“ „ვინც დამალოს, წაახდინოს, ან თუ გააფუჭოს რუკები და შენობაების ბალავრები, ვინც წყალში ჩაყაროს, ცეცხლში გარდაუძახოს, მიწაში დაჭვლას, ანუ კაცის მიუშველეველს ადგილს დასდვას, ჩემი სახელი წაშალოს და თავის სახელი დააწეროს, ანუ თვითან შეითვისოს იმაში ყოფილი მოთხრობები, და ანუ გარდაასხვაფეროს წარწერები: თვალი-შეუღგამმან ანუ და პინ ღმერთებმან უფალთა ჩემთა ყოველი თავიანთ ძლიერებით დაჰსწყევლონ ისა, ავის ცუდის შეჩვენებით შეაჩვენონ ისა; დაამხონ სამეფო მისი და შეარყიონ საძირკველი მისი ტახტისა... ღმერთმან პინმან შეჩვენების რუკაზედ წარწეროს ქვეყანა მისი, მიაყაროს მას სიგლახაკე, სიმშილი და სენი სიკვდილისა, ნულარ გაუშვას ის მზის დასანახავად, მოსპოს ქვეყნითგან სახელი მისი და გვარი მისი.“

თითქმის მთელი ასორასტანის მეფეების წარწერები სულ ამ აზრისა არიან: ვედრება კერპებთან, გამარჯვება, ქვეყნის მპყრობელობა, მონადირობაში თავგანწირულება, საკერპოების აშენება ან გაახლება და მერე წყევლა მომავალ მეფეებზედ, თუ უსინიდისოდ რამე მოიპარონ.

ამ მუხლ ნაკვეთების მიხედვითა, ამათი ცხოვრება უკეთესად მოხერხებული არის უფროს ნინეულის ხელმწიფებისა; ჰსჩანს ჯერ მდედრულ სირბილე-გარყვნილებაში

არ ყოფილან ჩავარდნილნი! ყოველ წლივ სთვლიან თავიანთ ლეგეონებსა, სპილენძის კერპებსა: ჩრდილო, სამხრეთს, აღმოსავლეთს და დასავალსა. განდგომილებზედ და ავკაცებზედ საომრად მიდიან. დიდსასჯლიან ომ-ბრძოლებს იხდიან სასომხეთო სამესხეთოს მთებში, შუა მდინარის ტიალსა და ასორეთის უდაბნოებში. — ითმენენ სიმშოლსა და მწყურვალებასა, შრომასა და იქანცვიან მძიმე ჯაჭვ-აბჯარ ქვეშ, ასორთ ყოვლად დიდის დიდებისათვის.

ზოგჯერ წარწერაები ცხადად აღიარებენ ასიის ბუნების პირვანდულ მიუდგომელ-შეუვალობასა. ხატვენ ძველ ტყეებს, რომელშიდაც ლომები ბუდობენ, ფარისტანის და სომხეთის ეწრებსა, იწრო ბილიკებსა, სადაც ძლიერ სიძნელით გადიან სპილენძის ეტლები, მიხვეულ-მოხვეული შთის ზურგ-უღელ-ტეხილნი, სადაც კაცსაც არ შეუძლია გავლა: მაღალი ხმალივით აყუდული მთები, რომელნიც იმუქრებიან ციურ წვეტიან მესხავით: ხან წარმოადგენენ ხოლმე განბნეულ მტერთა მფრინველთ სიმრავლესავით: ხან მკალივით მოდიან, ეფინებიან ასაკლებად, ვიდრე მათი მტვერი გზა-შარებითგან აღის ცაში და ზამთრის ღრუბლებისავით ერთიან ჰეშობს ცაჲსა. ზოგჯერ პურის მჯასავით გაღეწილი არიან, ხმელის თივასავით მოთიბული, ან ხის გოდებ-მორგვებსავით შეყრილნი! სარკონი საბერძნეთის კუნძულებისაკენ მოლაშკრეობს თევზივით მოცურალობითა, და სენაქერიმი აღგვიწერს ჩვენ ეზეკიას გამომწყვდეულს თავისს დედა ქალაქს იერუსალემში, როგორც მფრინველს გალიაში. ამ წარწერებში რამდენიმე ისეთი ჩინებული და ძლიერი გამოხატულობის ნაწერები არიან, რომ იმათ მსგავსთ საღვთო-წერილშიც თანა ვუგრძნობთ!

და რა არის ნეტა ამათი ამოდენა ომების და სასჯელების აზრი? ნაშოვარი ხომ მეორობით საგნად მიღებულია!

ამ მეფეების შემგვიზივებელი უთუოდ დიდების-მოყვარულთაა. სურვილი ნატვრაა, რომ გარდაამეტონ თავიანთ წინაპართა და სხვა უცხო მთავრების ქვეყნები დაიქონონ, რომელთა სახელიც არავის არ გაეგონოს. ეს მედიდური გულის-თქმა არის, რომ იმათ მხედართ-მთავრად ჰხდის, ქვეყნის ოთხკუთხ მხარეებს არონინებს და გამარჯვების კოშკებს ადგმევიანებს, რომლებზედაც წარწერილია მათი უდიდებულესობის ხატი; ატყობინებს იმათს ისეთს ძლიერს საყვედურებს და საშინელ წყევლა-სარგვლას, ვინც მათ უდიდებულესობის სამახსენებლოს დააქცევინ და არ უშვებენ, რომ წალღურსმნულს წარწერებში იმათ შემდგომაც იხსენიებოდნენ! ესრეთი მგრძნობელობაა, რომ იმათ აშხნევენს. მთელ ასორასტანის მეფეების ორგვარი მფლობელობა ერთად ცხადად ჰსჩანს. მხედრებიც არიან და ქურუმებიც: იმათი პირველი ღირსების წოდება არის ბადისი (ასორის მღვდელთ-მთავარი).

აი გალაკრების განცხადება მათი. „რადგან ერთა განაგდეს ჩემის უფლისა, ასურის ღმერთისა, ის გარდასახადი და ხარკები, რაც რამ ემართათ გარდასახადად, მისთვის ნინევის მთავარი იმათზედ მიაქცევინ ურდოსა, უღთონი არიან და გამდეგნი, რადგან არა აქვთ სრულიად მოშიშრობა!“ ასურის სახელს იმისთანა მნიშვნელობა ჰქონდა, რა მნიშვნელობაც ჰქონდა ებრაელებისათვის ეპროვას სახელსა; მით მას ასორის სახელზედ მთელ ერს განუკითხავად ხმალოსქვეშ გაავლებდნენ, ღმერთნი ამარჯვებინებდენ თავიანთ მტრებზედა. ასორის შიშის ზარი იყო, რომ იმათ იმონებდა, ვითომ, გამარჯვების შემდგომ თავლათბალასარ, სალმანასარ დააგრილებდნენ ცეცხლსა იქამდის, ვიდრე ხანძარის ალი ცამდის ავიდოდა და მაშინ დამარცხებულ მტრის საჭურველთ თავიანთ ღმერთებს შესწირვიდნენ მსხვერპლებსავით.

ამ წარწერებში მოიძევიან კვალად იმისთანა ომები, რომლითაც ჰსცდილობენ ნინევის კერპების სჯულს და-ამორჩილონ უცხო ერები და ნაშდვილი სამხედრო ლაშკრობა. უნდათ, რომ გამოიტანონ ელამის ქვეყნითგან ის

განწმედილი ხატ-კერპები, რომელნიც გაჭირვებაში მტერს გაუტაცია, წაუღია. როცა საღმრთოთა სახარისი ემარჯვება მტერზედ, ასურნიც საგვარო ღმერთებსაც ამარცხებს, გამოჰყავს ისინიც თავიანთ ტაძრის საიდუმლო ჩრდილითგან და ტყვედ მიჰყავს ქალაქად (ნენევი).

ამ მთავრების ოიგ-გარედი დიდების მოყვარება არეულია ერთად თავიანთ საოყმუნოების გრძნობასთან. ასურის მსახურნი რომ არიან, თავიანთ თავს შეფვთ. შეფვდ უწოდებენ, ქვეყნის უფლად და დაძლევწველად ეროვნობათა! ასოხასტახის შეფე თავისთვის და თავის ერობისათვის სხვა არა არის ოა, თუ აომხოლოდ გამოძავლობა ახ განხორციელება, ან თუ შაინც წარმოადგენელი ღვთისა და ძისი მოძაგიერე: ერთის სიტყვით „თვალნი ასურისა!“

ტიგრის და ეფრატის ნაპიროებზედ ძხელი ყოფილა შეეწყახათ ერთ-ღმერთობა: იგივე სოავალი საუკუნოების შემდგომ, (მაჰმადიანობაც გახსხვავდა. აღიას და უსენის ტომებსა თითქმის საღვთო პატივი მისცეს, რომ ასლა ნამდვილ სემელების წინ უღვთო კერპთ-მსახურებად შეოაცხილია.) ასოხასტახელნიც თუნიც სემებები იყვნენ, მაგრამ სულ კერპთ-მსახურად დარჩნენ, ოოცა ურიყმან მხოლოდ ერთი ღმერთი იცოდნენ. რაც უნდა დიდად მიანდესთ მათ თავიანთ ასური, შაინც მათხი ძღვდეღ-შეფენი მასთან სხვა ღმერთისაც თაყვანს-სცემენ, რომელნიც თითქოს ყველგან ადგილის-დაგვარ ძრავლდებიან. — ისღურ ღმერთა არის ხინევისა, ისღურ ღმერთაც არის არბილისა: ეს ორნი ღმერთი ხშირად ჰსჩაან წარყერებში, ოოგორც სხვა და სხვა პირნი; მაგრამ კი ამ ღმერთების სიმრავლე ხინევის შეფეებს საბრძოლველს და საოყმუნობრივს წადილსა არას დროს არ დაუიოკოლებენ.

ამ მებრძოლ შეფეებს, ჰსჩახს მათევა აო ჰსცოდნიათ რიგიანად. მართვით დებულობის ნაკლულოვანების გამო უსარგებლოდ დარჩენიათ თავიანთი გამარჯვებანი! როცა ქვეყნებს დაიქეოდნენ, დაშარცხებულ შეფის ხათესავთაგანს დააჯებდნენ იქ მთავრად; ამის გამო მუდამ აჯახყება ჰხდებოდა და ხშირად ხინევის შეფეები პალესტინს, ასუ

სასომხეთოს რომელსამე მხარეს უნდა წასულიყვნენ! რამდენი ბრძოლანი დასჭირდათ უოიებს მცირე სამეფო-ზედ? ესეც უნდა ვიცოდეთ, რომ ნინეველთ ბრძოლას ასიული ყოველხაირი მი'მის ზარი ჰქონდა. ბრძოლის უკან დაძარცვებულთა და გადარჩენილთა შინა გულითგან ამოუღებელი შური დარჩებოდათ ხოლმე. ლუოსშულს წარწერეაძი ასოთ შთზველხი სიამოვნებით მოუთხოვრებენ დაძარცვებულებზედ თვითოეულს ხაქმნარ უწყალოებას ერთხაიო დიდებად ჰსთვლიდხეხ დიდ მოსისხლოაა-ძველელობათა და ჩინებულ გამოჯვებათა! ამნაირადაცვე ჯიხიზ-ხანი და თეძო-ლანგი გიხდ ბაიაზეთიც, იქადოდენ ხოლმე კაცის თავებით ციხეების ახორხლასა, პალოებზედ ჩამოცდასა, ცოცხალთ ტყავების გაძრობასა და ანუ ტყვეების გაუპატიუობასა! მონგოლები და თათრები იმათ ქვეშ არ დაოხხეხ, დიდ ხანს საგვაოტომო სიძარბოლედ ჰსჩახდა ქაღაქების დაწვა, ხევნების გარდაქრა, ერის აწყვეტა და შეფეების დატანჯვა! გაუფგონოთ ასურ-ხასირ-ნაბალსა ნიძოუდის დიდს წარწერაძი, თუ რას მოგვითხოვრებს:

„ვეუბრძახე და ხმაღ ქვეშ გაავლეს 260 მებრძოლი, დასჭირეს იმათ თავები და ციხესავით ახორხლეს...“

„კედელი ავიტანე ქალაქის დიდ კართან. ტყავები დავაძვრე თავ-აჯახყებულთა ძათგახნი ზოგი კედლის შეხობაძი ჩავატახე, ზოგხი ჯვარს ვაცვი და ანუ პალოზედ ავაგებინე და გავაწკაპინე კედლის სიგძის სიგძეზედა! ბევოხიც ჩემ თვალ-წიხ გავატყავებინე და მათი ტყავებით კედლის პირები დავაფარებინე. იმათი თავებით გვირგვინები გავაკეთებინე და მათი ტანთ სახსრების ნაკუწებითგან ყელ საბამები! სულ ბოლოს ნინევეთგან მოვიყვახე აგიპაპი. გამოვხადე ტყავი ტანითგახ და გავშალე ხინევის გალოვანზედა...“

„ძალად გავიტაცე არბის ქალაქი. 600 ტყვე დავიჭირე, 300 კაცი მოვჰკაღ და ჩავაყრვეინე ცეცხლში, არავენ არ შემობრალებია!“

„დიდი გორა დავაყენე მძორთა ციხესავით, შეურაცხვეყავ ვაჟნი მათნი და ასულნი მათნი.“

„ცოცხალ-ცოცხალი ხელ და ხელ დაქვერობი 20“
ყრმა მოვაშთე კედლებში, დატყვევებულთ მძორთაგან კე-
დელი ავაშენებინე ჩემს სატახტო ქალაქის კარ წინ: და-
ვაქრევენე მათთვის თავები... დიდი კარის წინ ჩამოვკიდე
700 კაცი...

„200 ტყვე ჩამივარდა ხელში და დავამტვრიე მე მათ
მკლავის მაჯები.“

„ხმალ ქვეშ გავავლე მე 5,600 მხედარი“...

ბევრს აღარ გავაგრძელებ წამკითხველთა უსიამოვ-
ნობისათვის. ასურ-ნისირ-ნაბალი ბევრს ტრაბახობს ამ თა-
ვის დიდრონ საქმეებზედა, ეშინიან, რომ არა ჰქონდეს რა
დავიწყებული, ღმერთების წყევლას სდებს იმათ, ვინც ამ
საზიზღარს სამოსახსენებლო წარწერას გადაასხვადფერებს.
ბოლოს ასე ათავენს: „თუ დამვიწყებოდეს რამე ამ რუკა-
ში: ანემ ბელ-ტაკამ და სალმან მზრუნველ ღმერთებთან
ჩემ მაგიერ სთქვან!“ ამ წამებულთ სიძეტე უფრო საგრძ-
ნობია გამოქანდაკებულებიდან და ნახატებითგან, რომ-
მელთა სახეები, როგორც ამბობს ბ. ფ. ლინორმანი, უკა-
ნასკნელის ხარისხის სისუფთავით გამოყვანილია! მართლად
კაცს გაუკვირდება ძლეულ-დამარცხებულთათვის გაჩენი-
ლი დასჯა პატიჟნი: ერთს ცოცხალ-ცოცხალს ტყავს აძ-
რობენ, სხვებს ყურებს ჰსჭრიან, თვალებს ჰსთხრიან, წვერს
გლეჯენ, ფრჩხილებს ახლეჩენ და სხვა.

ასორასტანის მეორე თვით-მპყრობელობის უფრო
ბოლო დროს ბრძოლის სიმართლით მოპყრობისა ტკბი-
ლობა ჰსჩანს; აჯანყებულთ მოთავეებს კი ისევ უწყალოდ
ეპყრობიან, მით ნინევის მეფეებიც ნელ-ნელა ჰხვდებიან,
რომ კაცის ხროვასაც ღირსეცა აქვს და უფრო სასარგებ-
ლო არის 50,000 ანუ 100,000 სულის ასორასტანის ცა-
რიელ მინდვრებში გარდაყვანა, გარდასახლება, ვიდრემც
მათის თავებით დარბაზ-გვირგვინების და მათის მძორებით
გალაყენების აშენება.

ასორასტანის საწლო წიგნები მაშინ უფრო სასარ-
გებლო იქნებიან ჩვენთვის, როცა იწყობენ თავიანთ და-
მოკიდებულებას ურიებთან ანუ სხვა გაწვრთნილ გვარებ-

თან. ბ. მენანის გამოცემული სტატიები საღმთო წერილის რამდენსამე წერტილთ მნიშვნელობა უფრო სისრულეში მოჰყავთ და აბეჯითებენ. მაგალითად, იპოებიან იქ ისრაელის აქაბ მეფის და დამასკოსის ძე ადერა მეფის მომხრე; საწინააღმდეგოდ სალმანასარისა, 12 მეფეები იყვნენ, რომელთაც თითქმის 80,000 კაცი შეუკრებიათ. ასორასტაანის წარწერები გვაცნობდნენ კიდევ ნაირ-ნაირ რიცხვთა ნაწილსა, ქვეითთა, ცხენოსანთა, საომარ ეტლთა და აქლემებსა: ჰსჩანს იქ აქაბ მეფეს 10,000 კაცი ჰყოლია მხედრად და 200 საომარი ეკლი! ვჰპოულობთ კვალად ბ. თავლათ-ბალასარის მოხარკეებში სახელად აზარია იუდის მეფესა; უთუოდ აქაზ მეფის მოწინააღმდეგე უნდა იყოს, რომლის სახელს საღვთო წერილი არ იხსენიებს, მარტო ძედ ტაბელისად ამბობს!

სარკონი თავის ხორსაპატის წარწერებში მოგვითხრობს, რომ სამარია დაუჭერია და 27,280 სული მცხოვრებთაგანი წაუყვანია! უფრო სამეკეკრო ცნობანი არიან ეზეკიას დროს სენაქერიმებისა პალესტინში ქმნილის ბრძოლებისათვის. იქ ჰსჩანს, სენაქერიმს ურიასტანში 44 ქალაქი აუღია და უთვალავი ციხეები 200,150 ტყვე გაუყვანია ყოველის ასაკისაგან, და ბევრისგან ბევრი შინაური პირუტყვი; და ეზეკიას ქვეყნები მახლობელ მეფეებისთვის გაუნაწილებია! აი რასა სწერს:

„მაშინ შიშმან და ზარმან ჩემის ძლიერებისამან შეაძრწუნა ხაზაქია, მეფე იაჰუდისა: განავლინა მხედართ გუნდნი, რომელნიც თავის სატახტო ქალაქის იერუსალიმის დასაცველოად შეეკრიბა: მოციქულები მომივლინა მე ნინევიდ ჩემს სატახტო ქალაქსა და მასთან 30 ტალანტი ოქრო, 800 ტალანტი ვეცხლი, მიდალნი, სპეკალნი და მარგალიტნი; მეტად მორთულნი სკამები სანდალისა და ეკალ-მუხისა (აბანოზისა), კვალად საუნჯენი, ასულნი და დედაკაცნი, თავის სასახლის მსახურნი და მხეველნი წარმოამიგზავნა მე მოციქულებით, რომელთაც მომართვეს მე კვლავ გარდასახადი და მორჩილება!“

მრავალთ მეფეების წარწერებითგან ჰსჩანს როგორც
გად არიელების, ბერძნების, კიპრელთა და პარსის ერის
დამონება! ეროდოტის მოთხრობაში მოხსენებული გმირი
გიდე სახეაშიალო ბექდის უფალი, მეგობარი უგნურის
კანდავილისა, ვიდრე ისიც მოიძევა ასურ-ბანი-ფალის წარ-
წერებში! ის არის საკვირველი, რომ იმავე სახით ვიპო-
ვით, რომელიც ბერძნების აღწერილებას ძლიერ ემსგავს-
ება, საკვირველი და ხელოვნური წერტილი არის! ისე
ჰსჩანს, რომ კიმერელებისაგან შეიწრობიულმან გიგემ (იქ-
ნება კელტკიმერის წინაპარნი იყვნენ) სხვა ღონე ვერა
იპოვა რა, თუ არ ჰსთხოვა შემწეობა ნინევის მეფესა და
აღუთქვა გარდასახადი: ამ ლიდიის მისანმან ასურასტანის
მეფეს გააგებინა, თუ სიზმარში როგორც ჰსჩვენებია მას
ასურ ღმერთი და მისი (ასურ-ბანი-ფალის) ძლიერება გა-
მოუცხადებია. ამ გვარი გარემოებისაგან თურმე გული
აღედრა ასურასტანის მეფეს და მისცა შემწეობა, რომლი-
თაც შეიძლო კიმერელების განდევნა, გარნა განთავისუფ-
ლების შემდგომ აღარ მისცა გარდასახადი ასორეთის მე-
ფესა... მაშინ აგრძელებს მეფის მოთხრობას მწერალი,
ვილოცე ასურასთანა და ისდართან „რომ მისი მძორი
მტერთ თვალ წინ დაცემულიყო.“ ქურუმ მეფის წყევლა
ისეც ასრულდა: ასტყდა ბრძოლა, გიგე მოიკლა და კი-
მერმლებმან მოაოხრეს მისი ქვეყანა! აგერ ამ შესანიშნ
პირზედ საგანგებო სამეკეკრო ნაკვეთი: აქეთგან შეუძლია
კაცს წარმოიდგინოს, რომ ასურასტანელთ წერილების წა-
კითხვა რა ნაირს სინათლეს მისცემს, არა მარტო ზემო
ასიის ისტორიასა, არამედ იგივე ეგვიპტისა, ურიისტანისა,
ელლადისა და მცირე ასიის ისტორიებს!

მოხუცებულთაგან ნაამბობი ამბები:

I.

ქართველ კათოლიკენი არტახის (არდაგანის) ხეობებში.

ჟამთა ვითარების მეოხებით ძველად ქართველნი კათოლიკების შესახებ არაფერს სწერდნენ ჩვენდა საუბედუროდ. ქართველ კათოლიკეთა გვაროვნობის შესახებ ჩვენში ძალიან ცოტა ცნობებია დაშთენილი. თუ რამ იკრიბება დღეს და იწერება, უმეტესი ნაწილიც ქართველ კათოლიკეთაგან ნაამბობია, ხალხში ზეპირსიტყვაობად დაშთენილი. რა გაეწყობა, ჩვენც უნდა ვისარგებლოთ იმით, რაც კი ამ საგნის შესახებ ზეპირ ან მწერლობით დაშთენილა. საუბედუროდ, ამ ნაკლს არც თვით ქართველ კათოლიკენი აპყრობდნენ ყურადღებას.

ჩვენ, ქართველნი, მარტო ამ სარბიელზედ არ გახლავართ უკან ვრდომილნი, სხვა ასპარეზზედაც უფრო დიდი ნაკლი გვაქვს, — ქართველ კათოლიკენი კი არა და თვით ქართველ მაჰმადიანთ გადაბირების, სჯულისა და გვარტომობიდან განდრეკის ცნობებიც არ ვიცით. ნახევარ საქართველოზედ მეტი გამაჰმადიანდა, გამაჰმადიანებულ ქართველთა ოცდა-ორმა ნაწილმა თავისი დედა-

ენა დაჰკარგა, იგი თავის მოძმის დაუძინებელ შტორად შეიქმნა! ჩვენმა ძველებმა კი ამ ქართველთ განდრეკის, სჯულიდგან განსვლის და გვარტომობის უარის-ყოფის მიზეზები და ცნობებიც კი არ აგვიწერეს. ამდენის ხალხის შესახებ თუ რამ დაიწერა და ითქვა, ისიც მხოლოდ ამ ბოლოს დროს.

დღეს როგორც ქართველ კათოლიკეთა მდგომარეობა არის ჩვენთვის საყურადღებო და გამოსარკვევი, ამაზედ მეტად ქართველ მაჰმადიანთა მდგომარეობაც გვაწუხებს. მაშ ჩვენ აქედგან დავიწყებთ ქართველ კათოლიკების შესახებ წერას და დრო და დრო ჩვენს მწერლობაში აღვნიშნავთ ყველა იმ ცნობას, რაც კი ამათ შესახებ ზეპირ ან ძველ მწერლობით სადმე რამე მოიპოვება.

დასავლეთ-სამხრეთ საქართველოში არტაანი შესანიშნავს კუთხეს წარმოადგენდა. ძველად მას ერუშეთი ეწოდებოდა. შემდეგ დროებში ოსმალთაგან მთელს ამ კუთხეს „ზარუშეთი“ ეწოდებოდა, თვით ერუშეთის ქალაქ არტაანს-კი ჯდაჯანი. ძველად ერუშეთი ქართველის ტომით იყო დასახლებული, აქ ერთი მტკაველი ალაგიც არ იყო უხალხოდ დატოვებული. იგი ქართველებით ისევე იყო დასახლებული, როგორც იმერეთი, ქართლი და კახეთი. ოსმალთაგან დამორჩილების შემდეგ არტაანის ქართველთ შემცირება იწყეს: ზოგნი ქართველთ მეფეთა სამფლობელოში გადმოდიოდნენ და ზოგნიც სხვაგან. ვინც იქ დაშთნენ, იმათ დევნა დაუწყეს ოსმალთ სჯულის გამო და უკანასკნელ გაამაჰმადიანეს კიდევ. ასე და ამ გვარად მთელს ერუშეთში მოისპო ქართველთ გვარის ხსენება და ქრისტიანობაც.

ვიდრე ქართველნი გამაჰმადიანდებოდნენ, მათ დიდი ტანჯვები გამოიარეს. ზოგმა სოფელმა მეტადრე საშინელი ტანჯვებიც ნახა. მაგრამ საბოლოოდ კი მაინც ვერ დარჩნენ. ყველა გამაჰმადიანდა, დარჩა მხოლოდ რამდენიმე სოფლის ხალხი ქართველთა, რომელთაც არ მიიღეს მუსლიმანობა, ყველაფერი ტანჯვა აიტანეს, დასთმეს ყველაფერი და არ გამაჰმადიანდნენ კი. ზოგნი ამათგანნი გაფრანგდნენ და მით გაღირჱინეს თავი, მაგრამ საბოლოოდ არც ეს ქართველ კათოლიკენი დაშთნენ ქართველის გვაროვნობით.

ამ დროს არტაანს ფაშად ვილაც გათათრებული ქართველი მჯდარა.

შავშელთა და იმერხეველთა გარდმოცემით, არტაანის პირველ ფაშად მიქელაძე იყო, რადგანაც პირველად აქედ მიქელაძეები გამაჰმადიანდნენო. ერთ დროს ეს ფაშა ავად გამხდარა, სენი ძრიელ „გასძალუანებია“. აქეთ-იქით უვლიათ, მკურნალები უძებნიათ, მაგრამ მკურნალთ განკურნება კი ვერ მოუხერხებიათ. ამ დროს, ბატონთან მისულა ერთი გამაჰმადიანებული ქართველი და მოუხსენებია ფაშისთვის.

—ფაშავ! ახალციხის ფაშის კარზედ სცხოვრებს ერთი ექიმი პატრი, რომელიც ხალხს ძრიელ ადვილად არჩენს. მისწერეთ ფაშას წერილი და სთხოვეთ იმ პატრი ექიმის აქ გამოგზავნა; ის უსათუოდ მოგარჩენსთ თქვენ. ფაშას მოხსენება მოუხმენია და მერე ახალციხის ფაშისთვის წერილი გაუგზავნია და იმ ექიმ პატრის გამოგზავნა დაუვალებია.

ფაშას მალე მიუხმია პატრი და უამბნია თხოვნა. პატრი ფაშის ბრძანებით წასულა არდაგანში და სწეული ფაშა მოუჩინია ავადმყოფობისაგან. მორჩენის

შემდეგ პატრს ახალ-ციხეში წასვლა განუზრახავს, რამეთუ ფაშას არ გაუშვია. უთქვამს:

—პატრო, მოიცადე, სრულიად კარგად გავხდე, ფეხზე ადგე და მერე წადი, რა გეჩქარება?

—მე, ბატონო, ექიმად არა გახლავართ, რომიღ-გან დანიშნული; მე მქადაგებელი ვარ. ექიმობაც ვიცი, რადგანაც ქადაგების დროს ეს ჩვენთვის საჭირო არის. ჩემი საქმე ის გახლავს, რომ ხალხში კათოლიკობა განვავრცო.

—კეთილი. აი რას გეტყვი, პატრო, მთელი არტაანის ქართველნი გავათათრეთ, მხოლოდ ვერ გავათათრეთ სამი სოფლის ხალხი, დღევანდლამდის იგინი გაუთათრებლად არიან დაშთენილნი. წადი იქ, ისინი გააფრანგე და მე ამისთვის დახმარებასაც მოგცემ, — ესეც ხომ საქმე გახლავს. შორს რაღას მიხვალ, აქვე ავიჩინ ასეთ საქმეებს.

პატრი დასთანხმებია და იქ დარწმუნდა. ფაშა კარგად გახდა, ფეხზე ადგა და სიარული დაიწყო. ამ დროს კი პატრი განემგზავრა აღნიშნულის სოფლის ხალხისკენ და მცხოვრებნი გაიცნო კარგად. ქრისტიან ქართველთა პატრი დიდის პატივით მიიღეს და თანაგრძნობაც აღმოუჩინეს.

პატრი დასახლდა იქ და დაიწყო ხალხში მოქმედება, სიტყვების წარმოთქმა და ქადაგება, თუ ქრისტიანე ქართველები როგორც უნდა მოქცეულიყვნენ, რომ მათ ქრისტიანობა არ დაეკარგათ და შეენახათ. ამიტომ პატრი ეუბნებოდა მცხოვრებთ:

—შვილებო და ძმებო, მთელი არტაან-ერუშეთის ქართველნი გათათრდნენ. ოსმალთ, სასტიკად სძულთ ქართველნი, ესენი თქვენნი რჯულით არ დაგტოვებენ;

უსათუოდ, როცა იქმნება, დღეს თუ ხვალ, თქვენ
სჯულს დაჰკარგავთ. ამიტომ მე გირჩევთ, რომ თქვენ
წმიდა პეტრეს ბჭეს, კათოლიკობას, რომის ტახტს შე-
უერთდეთ; მერე თქვენ ვერავინ რას დაგაკლებთ. პაპსა
და სულთანს შორის ხელშეკრულება არის დადგენილი,
კათოლიკების დევნა და გათათრება ოსმალებს არ შე-
უძლიათ. თქვენ ამით ისარგებლეთ და ქრისტიანობა
დაიფარეთ.

ქართველნი დაფიქრდნენ. პატრის რჩევა სიამოვნ-
ებით მიიღეს და მალე გაფრანგების სურვილიც განა-
ცხადეს. რამდენიმე ხნის განმავლობაში ეს სოფლის
ხალხი პატრმა შეუკავშირა კათოლიკობას, ამის შესა-
ხებ მოხსენება რომშიაც გაგზავნა. რომში ეს ახლად
შეძენილნი კათოლიკენი ქართველის გვარ-ტომობით
იქმნენ ცნობილ-მიღებულინი. სამღვდელ-მოქმედო პირად
აქ იქმნენ განწესებულ ლათინთ წესის რიგის პატრები;
რომიდგან მოსული პატრები ყოველთვის ქართულს ენას
სწავლობდნენ და ამ ენით ესაუბრებოდნენ მრევლს.
მათში ქართულ ენას და გვარტომობას თავის სრული
უფლება და პატივისცემა ჰქონდა მინიჭებული.

განვლო დრო-ჟამმან, საქართველოს ერის საქმეებს
ცუდი დარები უდგებოდა; ოსმალნი ძლიერდებოდნენ.
ამათ აზრად ჰქონდათ, რომ ტასისკარიდგან და გური-
იდგან მთელს იმერეთს და ქართლს ავიღებთო, დაღის-
ტანს შევუერთებთ და მერე თბილისში ჩვენს ფაშას,
ლექთა ბელადს დავსვავთო. ეს იყო მათი პოლიტიკა,
მათი სარწმუნოებრივი ქადილი. ამიტომ ამათ ლეკებს
დიდი ძალა და დახმარება მისცეს; ლეკებთან ათასობით
გადადიოდნენ ჩუმად ახალციხეში და იქ ოსმალთა
ჯარს დახმარებას აძლევდნენ ქართველთ დასაღუბად.

ლევებმა და ოსმალთა უსამართლო კაცებმა დასავლეთ საქართველოს ქართველნი დაარბიეს, საქმე გაუჭირეს, ერთის სიტყვით ყველა შეაწუხეს და ტანჯვას მისცეს.

ამ შავს და ბნელს დღეებში, ვერც კათოლიკენი გადარჩნენ უდევნელნი და ვერც ლათინთ პატრები. პატრებს ხშირად ეცემოდნენ და სცარცვავდნენ. პატრები ყოველთვის შიშში იყვნენ. მთავრობა თუც მომხრეობას უწევდა მაგრამ უფრო ცალ მხრივ, თორემ იმავე დროს მათ გამცარცვავ ლეკს და თათრებს კიდევ მფარველობდა. ოსმალნი ამას მიტომ ჩადიოდნენ, რადგანაც უკანასკნელ მათ შეიტყეს პატრების ქკვიანი მოქმედება ქრისტიანობის სასარგებლოდ, ქრისტიანობისთვის კეთილად შრომა კი მათთვის დაუძინებელი მტრობა იყო.

უკანასკნელ პატრებს მობეზრდათ წვალება, ოსმალეთის ყაზალ მოხელეებთან კამათი, ბრძოლა და დავი-დარაბა. ამის შესახებ მათ ბევრ-გზის გზავნეს რომში მოხსენება, მაგრამ მათ თხოვნას და გარემოებას არა ეშველა რა. უკანასკნელ პატრებმა გადასწყვიტეს თავიანთ სამწყსოს დატოვება და რომში გადასახლება. ეს მალე ასეც იქმნა, მეტი გზა არ ჰქონდათ. პატრების შემდეგ ყველა ეს ქართველ გვარის კათოლიკენი ჩაბარდენ სომეხთ კათოლიკეთა სამღვდელოების უფროსს ეპისკოპოზს, რომელიც მაშინ უკვე სტამბოლში იჯდა. იქ საეპისკოპოზო კათედრა უკვე არსებობდა. სომეხთ კათოლიკეთ სამღვდელოებამ ყურადღება მიაქცია ამ ხალხს და დაუწყეს პატრონობა. იმ დროში რა ენაზე სრულდებოდა ამ კათოლიკეებში წირვა-ლოცვა, ეს ჩვენ არ ვიცით.

რაც დრო მიდიოდა, მით ქართველთ გვარტომობის ხსოვნა მკვიდრთ შორის მკირდებოდა; ნელა-ნელა საქმე ისე მოეწყო ოსმალთა მეოხებით, რომ იქაურ ქართველ მაჰმადიანებმა დაივიწყეს თავიანთი გვარტომობა, დაჰკარგეს ქართული ენა, მთლად გადაგვარდნენ. ამ უძღურებას ვერც ქართველ კათოლიკენი ასცდნენ, ამათაც დაჰკარგეს ქართული ენა და მთლად ოსმალურად იწყეს უბნობა; დროის მეოხებით სრულიად გაოსმალდნენ, ყველაფერი დაჰკარგეს, გარდა ქრისტიანობის — კათოლიკობის...

გავიდა რამდენიმე ხანი, დრონი იცვალნენ. ამ საუკუნეში, როცა რუსებმა ახალციხე აიღეს და მერე არზრუმს მიაღწენ, ამ დროს მთავარ-მმართველთან გამოცხადდენ ზემო ხსენებული სოფლის კათოლიკენი და ითხოვეს მფარველობა, რომ თქვენს საბრძანებელში მიგვიღეთო. თხოვნა შეწყნარებულ იქმნა, იგინი გადმოსახლდნენ და ახალციხის მაზრაში დასახლდნენ, სამს სოფელში, დღევანდლამდე ეს ხალხი ამ სოფლებში სცხოვრობს *).

დღეს, ეს ქართველ ტომის შთამამავალნი რასაკვირველია თავიანთ თავებს ქართველად უნდა სცნობდნენ, რადგანაც იგინი ქართველები არიან. დღეს ესენი

*) ამათ შესახებ ცნობები ჰატივტემულ ილია აღმაშენებელმა განგვიმარტა თავის ძვირფასს წიგნში „ბუნება და ცხოვრება“-ში, რომელი წიგნიც ბედ-შავ ქართველთაგან მაინცა და მაინც არ იქმნა დიდის ხალისით გადაკითხული. მაგრამ რა გაეწეობა, ეს არის ჩვენი სენი და უბედურება...

სახლში და გარედ დედა-ენად ოსმალურ ენას ხმარობენ, ქართული აღარაფერია რა იცის. თუმცა ის კი იცინა, რომ იმათი წინაპრები ქართველები ყოფილან. ეს ხალხი გვარტომობის შთამომავლობით ქართველია, სამშობლო ენად თათრულ ენას ხმარობს და სარწმუნოებით კათოლიკეა. ასე რომ დღეს ამ ხალხთა ძველის გვარტომობის ხსოვნის და ნატამლობის აღარაფერია დაცული. დღეს ეს ხალხი მიწერილია სომეხ კათოლიკეთა სამღვდელოების კონსისტორიაზე; იგინი იგულისხმებიან სომხად „არმიანე კათოლიკად“; მათ ენიშნებათ სომხის რიგის მღვდელნი, ესენი მღვდელ-მოქმედებას სომხურს ენაზე ასრულებენ, შემდგომ ამას თათრულის ენით უხსნიან და უთარგმნიან. თან აუწყებენ, რომ იგინი სომხის გვარის შთამომავალნი არიან, მათი დედა ენა სომხურია, მათ საეკლესიო ენად ეს ენა უნდა მიიღონ. მათმა მომავლებმაც ეს ენა უნდა შეისწავლონ, რადგანაც იგინი შთამომავლობით სომხები არიანო. საქმე ისეა მოხერხებულ-მოწყობილი, რომ ამ ხალხის ძირეულ გვარებსაც კი ასხვაფერებენ, მაგალითებრ: მიქელაშვილი—მიქელიანცი, ნიკოლაშვილი, ნიკოლოსოვი, მამულაშვილი—მამულოვი, თურმანიძე—თურვანდოვი, ზაქარიაშვილი—ზაქარიანი და ათასიც სხვა ამ გვარები.

ეხლა ჩვენ ვიკითხავთ, თუ ეს ხალხი რა ტომის ხალხად უნდა ვიწამოთ ჩვენ, და ან მომავალში რა მოვლის ამათ, რანი იქმნებიან ესენი, თუ მოქართულე კათოლიკეთაგან მათ არაფერი მხარის მიცემა არ აღმოუჩნდათ?—რასაკვირველია, ჩანთქმა, თათრულის ენიდგან სომხურზე გადასვლა და გაქრობა!..

ასეთია, ბატონებო, ჩვენი გვარტომობის ვითარება!..

II

ქართველა კათოლიკენა ღაზასჯანას კუთხას ჩხაღას ხეობაში.

ქოროხის ხეობაში, ბორჩხას ახლოს, დასავლეთად მიდის ერთი ხეობა, რომელსაც ჩხაღას ხეობა ეწოდება. ეს ხეობა მიემართება ლაზისტანში. ლაზისტანის სოფლებში რუსეთს სულ რამდენიმე სოფელი უჭირავს—ერთი სამამასახლისოა. დანარჩენი ადგილები მთლად ოსმალეთს ეკუთვნის. ლაზების რიცხვი დღეს 20,000-დე ირიცხება. ყველა ესენი ადრე ძალით გაუმაჰმადიანებიათ, ზოგნი კი გაფრანგებულან, ნამეტნავად ჩხალის ხეობის ლაზ-ქართველნი.

ჩხალის ხეობის შესახებ ჩვენში ბევრნაირი ამბავია დაშთენილი. ლაზისტანის გამაჰმადიანების შემდეგ, ოსმალთ ლივანას ჩხალის ხეობიდან დაუწყეს გამაჰმადიანება. მთელმა ხეობამ იუკადრისა გამაჰმადიანება. აქეთ-იქით კაცები დაჰგზავნეს და ოსმალეთს ემუდარებოდნენ, რომ სჯულის გამო დევნისაგან ხელი აეღო. ოსმალთ არ შეისმინეს მოციქულთა მუდარება და ჩხალელებს სასტიკის ბრძანებით აუწყეს ქრისტიანობის დატოვება. მეტი გზა აღარა ჰქონდათ, ქრისტიანობა უნდა ეგმოთ, მაჰმადიანობა მიეღოთ. ზოგმა ადვილად დასთმო სჯული და ზოგმა არა,—დღეს-ხვალიობით ატყუებდნენ მტერს.

ამ დროს ქალაქ ართვინის (ართვანი) ქართველნი უკვე გაფრანგებულნი იყვნენ. იგინი ადრევე იქმნენ მაჰმადიანობიდან გადაყვანილნი კათოლიკობაში; იმათი კათო-

ლიკობასთან დაკავშირების მიზეზი რომიდგან მოხელის
ლათინთა მოძღვრები არიან. მაშინდელ ქართველ გვარის
კათოლიკეთა ეკკლესიებშია წირვა-ლოცვა ლათინურს
ენაზედ სრულდებოდა. სახარება, „წმიდაო ღმერთო“,
ზოგიერთი ლოცვები და ქადაგება-კი ქართულად იცოდ-
ნენ. რომიდგან მოსული მოძღვრები დიდს მფარველობას
უწევდნენ დევნილ ქართველებს; ქართველ კათოლიკების
დევნა ოსმალეთსაც აღკრძალული ჰქონდა, რადგანაც
პაპისა და ოსმალთ შორის ამისთვის ხელ-შეკრულობა
იყო დადგენილი და კათოლიკეს დევნა არავის შეეძლო.

ჩვენ კარგად ვიცით, რომ ართვინის კათოლიკების
მოძღვრებმა დიდი გავლენა იქონიეს ჩხალის ხეობის გა-
სამაჰმადიანებელს ქართველებზედ. ქართველნი მალე წა-
ვიდნენ ართვინში და ლათინთ მოძღვრებს მოახსენეს:

— ქებულის იესო ქრისტესთვის ჩვენ ვიხოცავთ თა-
ვებს და შევლა არსაიდგან გვეძლევა. ჩხალის ხეობის უმე-
ტესი სოფლები გამაჰმადიანდა, ქრისტიანობა მოიხპო,
ახლა მოგმართავთ თქვენ და გთხოვთ, რომ ჩვენ მაინც
გვიშველოთ რამე, გამაჰმადიანებისაგან დაგვიხსნათო.

მოძღვართ მოისმინეს დევნილთა მუდარი და აუწყეს
შემდეგი:

— აბა რა გიყოთ, შვილო, ჩვენ კათოლიკენი ვართ,
მფარველობას გაგიწევთ; მაგრამ როდემდის? ხომ ხედავთ,
რომ ოსმალნი ქართველთა სისხლსა სმენ, იგინი თავიანთ
საბრძანებელში ქართველს აღარ სტოვებენ. ოსმალნი ამ-
ბობენ, რომ ჩვენს სამეფოში ქართველის ხსენებას არ დაე-
ტოვებთო. ბერძნებისაც დიდი ჯავრი სჭირთ და რადგანაც
თქვენ იმათი მერჯულენი ხართ, ამიტომ უფრო გდე-
ენიან. ცხადი საქმეა, რომ დღეს თუ ხვალ თქვენც მიგა-
ღებინებენ მაჰმადის სარწმუნოებას.

—კათოლიკობას მივიღებთ, მოახსენეს ჩხალის ხეობის ზოგიერთ სოფლის ქართველთა.

—კეთილი! თქვენ კათოლიკობა მიიღეთ, ჩვენ ამ საქმეს პაპსაც ვაცნობებთ და მთავრობასაც, მერე თქვენ აღარავინ რას გიზამთ, ქრისტიანობა თქვენში მტკიცედ დაშთება.

ჩხალელებმა მოიწონეს მოძღვართ რჩევა, საჩქაროდ წავიდნენ და ყოველასფერი დარიგება შინაურებს და ჩუმ ქრისტიან ქართველებს მოახსენეს. რჩევა ყველას მოეწონა და რამდენსამე ხნის განმავლობაში ყველა ესენი საიდუმლოდ გაფრანგებულ იქმნენ. რამდენსამე ხნის შემდეგ ამათ ოსმალთაც აუწყეს:

—ჩვენ სჯულს არ გამოვიცვლით, ჩვენ ამის ამბავს პაპს ვაცნობებთ და რასაც ის გვიბრძანებს, ჩვენც იმ ბრძანების კვალად მოვიქცევით, რადგანაც ჩვენ კათოლიკენი ვართ სარწმუნოებითაო.

ოსმალთ ჯავრი მოუვიდათ და ჩხალელებს დევნა დაუწყეს, რადგანაც იცოდნენ, რომ ეს ქართველნი წინად სხვა სჯულისანი იყვნენ, ქართულის ეკკლესიის აღმსარებელნი, რასაც თვითონ მალავდნენ. დიდი აურზაური ასტყდა და გაკათოლიკებულ ქართველებსაც სასტიკად დაუწყეს დევნა, სიცოცხლეს უმწარებდნენ და ძალას ატანდნენ კათოლიკობა უარ ეყოთ. ამ სასტიკობის გამო პატრებმა დავა დაიწყეს, მაგრამ ოსმალთა მხვილი მაინც ვერ შეაჩერეს. გაფრანგებულთ ისე გაუჭირდათ საქმე, რომ თავიანთ სოფლებიდგან აიყარნენ, ზოგი ართვინში გადასახლდა, ზოგი სხვა დაშორებულ ქალაქებში, სადაც კი კათოლიკის სარწმუნოების ხალხი ევლემბოდათ. უმეტესი ნაწილი კი ართვინში დარჩა.

დროის განმავლობის მეოხებით დასავლეთ საქართ-

ველოში რომის ლათინთა მოძღვართ გავლენა შესუსტდა სიშისა და უგზო-უკვლობის გამო. ამიტომაც მაშინდელს ქართველ კათოლიკეთ პატრონად სომეხ გვარის კათოლიკე მოძღვარნი აღმოუჩნდნენ, რომელნიც ლათინთ პატრებზედ არა ნაკლებ ჰუარველობდნენ ამ ახალ და ძველ გაფრანგებულ ქართველთ.

ეკლესიებში ლათინურ ენის მაგიერსომხურ ენაზედ დაიწყეს წირვა-ლოცვა. ხალხსაც უხაროდა ეს ცვლილება, რადგანაც ქართველ კაცთან სომხურ ენას უფრო მკიდრო კავშირი ჰქონდა, ვიდრე ლათინურს. ქართველნი ადვილად სწავლობდნენ სომხურს ენას და ამ ენაზედ ლოცვებიც კარგად ესმოდათ. დროის განმავლობის მეოხებით ქართველებმა ისე შეისწავლეს სომხური ენა, როგორც თავიანთის ეკლესიის ენა, როგორც თავიანთი სამშობლო ენა. მაშინ მათგან უამისობა არ შეიძლებოდა. ასეთი შესწავლა საშიში არ იყო, რადგანაც იმ დროის ქართველთა და სომეხთ შორის სადავო და სადავიდარობო არა იყო რა. ხოლო იმ ცვლილებამ და წესების შეტანამ ქართველებში რა გავლენა იქონია და მერმისისათვის რა ცვლილება მოახდინა, ამას ჩვენ არას ვიტყვით—ამისი დასკვნა იმათთვის მიგვინდუა, ვინც ხსენებულ კუთხეში დასახლებულ კათოლიკეთა აწინდელი ცხოვრება-ვითარება კარგად და მიუთფერებლად იცის..

ჩვენი ამბები რომ ყოველივე მართალია, ამას დასაბუთებს შემდეგი მაგალითიც!

აქარაში მგზავრობის დროს, დაბა ქედაში, გავიცანი ერთი ართვინელი სომეხ-კათოლიკეთაგანი აშტრაკიანცი, ყმაწვილი კაცი. ერთმანერთს ვინაობა ვკითხეთ. მან სთქვა:

— მე აქეთკენ ვმგზავრობ, აქა-იქმთებში მადნებს ვე-

ძებ, მერე ამ მადნების ცნობებს ზოგიერთ ევროპიელებს ვატყობინებ, ისინი მომყავს აქ და იჯარით იღებენ. ამის შემდეგ ართვინელ კათოლიკების შესახებ ჩამოვარდა სიტყვა და განაგრძო:

—უნდა მოგახსენოთ, რომ ჩვენი ძველები ამბობდნენ, რომ ჩვენ გვარტომობით აღრე ქართველნი ვყოფილვართ. ჩვენ თურმე ჩხალის ხეობაზედ ვცხოვრობდით, ერთ სოფელში, იქ გაფუზანგებულვართ და მერე იქიდგან გადავსაზღებულვართ ართვინში. ართვინში დაგვეწყებია ქართული ენა, და ჩვენი გვარიც აქ გამოგვიცვლია, — დღეს აშტრაკიანცად ვიწოდებით. საკვირველია, ასე როგორ შევიცვალეთ, ასე როგორ გადაგვისხვაფერდა ყოველივე, რომ ქართველობისა აღარაფერი შევვარჩა, არც ენა, ვინაობის კარგად გაგება და ძველი გვარის ხსოვნა. ძალიან მიკვირს, ძალიან ჩვენი ასე გადავიწყება და გადაგვარება... ამბობენ, რომ სხვა ქართველ კათოლიკებსაც ჩვენსავით დავიწყებიათ ყველაფერიო.

ახლა აქ მე ამაზე მეტს არას ვიტყვი, ვამოწმებ თვით სომეხ კათოლიკეთ ყოფილს გვამს და მან დააქეშმარიტოს ამის შესახები ცნობები, რომ ჩხალის ხეობის ქართველთ ძველად კათოლიკობა მიიღეს თუ არა და თუ მიიღეს, — მაშინ ეს ქართველ კათოლიკები რა იქმნენ, სად წავიდნენ და სად სცხოვრებენ დღეს მათი მომდევარნი? ამიტომ მე ჩვენის საბუთების დასამტკიცებლად თვით სომეხ კათოლიკებს ვასახელებ, რომელთაც მრავალი რამ ცნობები შემოაქვთ ჩვენს მწერლობაში თავანთ გვარტომობის შესახებ.

მ ა ს ა ლ ე ბ ი

ქრისტიანობის დაცემის და ისლამის სარწმუნოებას კავრცე-
ლებს ისტორიისა დასაუფეთ საქართველოში.

გაგრძელება *)

ანდრანუჯას, ლავანას, შავშეთას და იმერხევის
გამაჰმადიანება.

—ბიჭო, რაიზა გამაჰმადიანდით, ქრისტიანობას რო-
გორ სჯობია მაჰმადიანობა?

—ხოჯა მოლებმა გვითხრეს, რომ ქრისტიანობა ლპე-
ბაო, მაჰმადიანობა კი მადრდებაო, ჩვენ დავიჯერეთ ესა;
ჩვენ ქრისტიანები ვართ და ძალი არ მოგვდევს! აბა თუ
ჩვენი რჯული მართალია, აბა ქრისტემ გვიშველოს მაშ,
რატომ არ გვიშველის? იგინი უსჯულოები არიან და
ჩვენზე სჯულიანებზე უფრო ძლიერნი, მაჰმადი მათ
შველის!

—აი თქვე ოხრებო, თქვენა, თქვენ მაჰმადიანო-
ბაზედაც ლაპარაკობთ? მიუგეს ქართველთა.

—მეტი რა ზორი გვაქვს, რომ ასეა საქმე? დღეს
ჩვენ მაჰმადიანები ვართ და დღეში ხუთჯერ ვლოცულობთ,
უსჯულოები ვართ და ასე სუფთად ვიქცევით და როცა

*) იხ. „კრებული“, № 3, 1899 წ.

სჯულიანები ვიყავით, მაშინ კი ჩვენ დღეში ერთხელ არ ვლოცულობდით.

— რატომ არ ლოცულობდით, ვინ გიშლიდათ, რას შერებოდით მაშა?

— რასა და ყურძენს ვკრეფდით, ღვინოს და არაყს ვსწურავდით, და ვსვავდით და ვითვრებოდით, დამთვრალნი ერთმანერთს ვეჩხუბებოდით, ვსცემდით, ვაგინებდით და ყველა გონჯს საქმეს ვშერებოდით. ლოცვისთვის ვლას სცალოდა? მიუგეს გამაჰმადიანებულთა.

ამათ კინალამ ჩხუბი მოუვიდათ, კარგად შელაპარაკდნენ, ერთმანეთს დიდად გაუწყრნენ, გაჯავრდნენ.

გამაჰმადიანებულებმა იწყეს სუფთად ცხოვრება და მეცადინეობა. სადაც ქრისტიანად დაშენილი იყვნენ, ამათ იგინიც აიყალიბეს და ლივანაში მაჰმადიანობამ იწყო მოფენა. ესენი ყველას არწმუნებდნენ, რომ მაჰმადიანობა კარგი არის, ჩვენ ვცადეთო, თქვენც სცადეთ და ამაზე დარწმუნდებითო. ტყუილად თავებს ნუ წაიხდნენთ. ჩვენ ძველს სჯულს იმდენი ძალა არა აქვს, რამდენიც თათრებისასო. ხალხს სჯეროდა ამ კაცების სიტყვები და ადვილად თათრდებოდნენ. ამ საქმეების გამო ქრისტიან ქართველები დიდად ჯავრდებოდნენ, გამაჰმადიანებულებს სასტიკად გადაეკიდნენ. იმათ გამოუცხადეს ასე:

— ოსმალთა ჩხუბს თავს დავანებებთ და თქვენ დავიწყებთ ჩხუბს. არ შეგარჩინთ სჯულიდან გასვლას. ეკლესიების ჯამეთ გადაკეთების ნებას არ მოგცემთ, დაცადეთ თქვენა! ესენი ასე ამბობდნენ, მაგრამ გამაჰმადიანებულთა იწყეს გაძალუანება. საქმემ მალე იქამდის მიადწია, რომ ტბეთის საყდარი ჯამეთ გადააკეთეს და მაჰმადიანურად მორთვა დაუწყეს. ქრისტიან ქართველებს ეს ამბავი დიდად ეჯავრათ. მრავალნი ეტყოდნენ მათ:

— ბატონო, რა ზორი გაქვს, რომ მაგრე სტიქიით და სწუხთ, რა წახდება მით, ღმერთის სალოცავად იქნება. რა არის აქ სატირალი?

ქრისტიანები დაემუქრნენ თათრებს: არ შეგარჩინთო, ოქვენს ჯავრს ამოვიყრითო, ამათ აი რა მოუხერხებიათ ახალ გამაჰმადიანებულებისათვის:

რამდენიმე ალაგას ჯამეს ცეცხლი მისცეს და გადასწვეს და ეს ისე მოახერხეს, რომ მათ ვერაფერს რა შეუტყო. თავიანთ მეგობარ ახალ გამაჰმადიანებულს ქართველთა ჯამესაც ავნეს.

ჯამე ხისაგან იყო გაკეთებული, მაგრამ გვარიანი ჯამე კი იყო. ჯამეს საძირკვლის მაგიერ დიდრონი ბოძები ჰქონდა მიცემული, ამ ბოძებზე იდგა ჯამე. ქრისტიანე ქართველებმა ამ ჯამეს ძირის ბოძებს დაქრა დაუწყეს, ნელ-ნელა ძირს უფულურობდნენ. ეს ჯამე მალალ ალაგას მდგარა, წინ დიდი გადმოსავარდნი ჰქონია. ერთ დღეს ხალხს მოუყრია თავი და შესულან ჯამეში სალოცავად. ხოჯა დამდგარა თუ არა ლოცვაზე და უთქვამს „ელაუეკბერ“ და მუხლი მოუყრია, ამის მუხლის მოყრის უმაღლვე მთელი ხალხიც დამხობილა ძირსა. ამ დროს ჯამეს უფრიალია და დაქცეულა. მთელი ხალხი და ჯამე კლდეში ჩაცვივნულან. ზოგი მომკვდარა, ზოგი დამტვრეულა და ზოგი კი გადარჩენილა. ამ ჯამეს დაქცევის საქმე სტამბოლამდის წავიდა. აქ კი ვერაფერს მიხვდა მის მიზეზს, თუ ეს ახლად გაკეთებული კარგი ჯამე რა მიზეზით დაიქცა. ქართველებმა დაცინვა დაუწყეს გამაჰმადიანებულ ქართველებს:

— ბიჭო, აგერ, ნახეთ, რა მოგივიდათ! ღმერთმა დაგანახვათ, რომ თქვენ კაი საქმეებს არ შერებით, სჯულიდან ხელს იღებთ. თქვენ პატარა მოითმინეთ და ბევრს

სხვა რამეს გაჩვენებთ ღმერთი. ახლა მაინც არ გაჩვენებდებით, ახლა მაინც არ დაიჯერებთ, რომ მაჰმადიანობა ქრისტიანობას არ სჯობია და, გინდ სჯობდეს, მაინც სჯულის გამოცვლა კარგი არ არის?!

— ჩვენ რაკი გადავბრუნდით, მოხდა ეს საქმე, ეხლა ვერ გადმოვბრუნდებით. დაიცადეთ, ვნახოთ, თუ სხვა ჯამეებიც დაიქცევა, მაშინ კი გავბედავთ და გადმოვალთ ისევ ძველს სჯულზე. მეტი გზა არ იქმნება.

— აბა, შეილო, ეკკლესიებზე რომ ამბობდით, რომ ლბებო, იმდენ ხანს ვერ სძლებენ, რამდენსაც ჯამეებია, აბა ნახეთ, თქვენი ახალი ჯამე როგორ დაიქცა დამბალი სახლივით! აბა ერთი ეკკლესია გვაჩვენეთ, რომ ის თავის ნებით იყოს დაქცეული?

ამ შეიტნებმა თურმე ისეთი რამეები უთხრეს იმ ხალხს ვათათრებულებს, რომ კინალამ სჯულიდან გადააბრუნეს იგინი. ბევრი კი მიიმხრეს თურმე თვისკენ და ჩუმი დააწყებინეს ქრისტიანულად ლოცვები.

ის შეიტანები აი რას შვრებოდნენ თურმე, აქა იქ სოფლებში დაძვრებოდნენ და ზოგს ჯამეს ჩუმი ცეცხლის აძლევდნენ, ზოგს ძელებს უჭრიდნენ, ქვის ჯამეებს სხვაფრივ აზარალებდნენ და მათის ოსტატობით ზოგი ჯამე ცეცხლისაგან იწოდა, ზოგი მთლად იქცეოდა, ზოგს კედლები ენგრეოდა. მთელი ღუნია დაფიშმანდა ამაზე, მაგრამ მიზეზი ვერ შეიტყეს. მათ კი ერთმანეთში ფიცი ჰქონოდათ მიცემული, რომ არავის არ შევატყობინოთო.

ხალხს კი ისე ეგონა, რომ ყველა ეს უბედურებანი გამჩენელი ღმერთის ბრძანებით ხდებაო. ამას თვალთ ვვაჩვენებს, რომ სჯულიდან ხელს ნუ იღებთო, ნუ მაჰმადიანდებითო! ამიტომ მრავალთა იწყეს უკან გადაბრუ-

ნებაო. სჯულის გადაბრუნება ღმერთს არ მოეწონება. ამიტომ მან ერთს ქართველს გულში წმინდა ჰაზრი ჩაუნერგა; ეს ქართველი ქრისტიანი მივიდა გამაჰმადიანებულ ქართველებთან და უთხრა:

—ძმებო, თქვენს ჯამეებს გამჩენელი ღმერთი კი არ აქცევს, არამედ ქართველები აქცევენ და ცეცხლს აძლევენ უჩემრად. თქვენ კი სხვა გეგონათ, მეც იმათში ვერიე, აი გიჩვენებთ ყველაფერს.

ოსმალთა და ახალ გამაჰმადიანებულთა გაეხარდათ. ამათ დაუწყეს ქართველებს ჩუმი ზვერვა. დამბეზლავი ქართველიც მალე გადაბრუნდა სჯულიდან, მაჰმადიანობა მიიღო. ამის ნათესავ ქართველებმა შეიტყეს ამ კაცის გამაჰმადიანება, ამათ სთქვეს, რომ ახლა კი შეგვიტყობენ საქმესაო. გამაჰმადიანებული გაგვცემსო. ამათ ჯამეების ქცევა-ნგრევას და ცეცხლის ძლევას თავი გაანებეს. საქმე ცუდათ წაუვიდათ, გამჩენელმა ღმერთმა არ შეარჩინა, ყველაფერი შეიტყეს ოსმალთა. ამათ მალე გაიგეს თურმე, რომ ჩვენი საქმე ცუდათ არისო, ან გაგვამაჰმადიანებენ და ან თავებს დაგვჭრიანო. გამაჰმადიანებას ჩვენ ვერ ვიზამთო, რაც უნდა დაგვემართოს, ჩვენ მაინც ქრისტიანები უნდა ვიყოთ, ისე უნდა ვილოცოთ, როგორც ჩვენს ძველებს ულოცნიათო.

ესენი თურმე ერთ ღამეს მოემზადენ გაქცევისა და როცა შუალამე გახდა და აქაიქ სოფლის ხალხს დაეძინათ ღრმა ძილით, მაშინ ამათ აღკაზმეს ცხენები, ზედ შესხეს ქალ-ბაღანა, ვისაც ფეხით შესძლებია სიარულია, ის ფეხით წასულა, თან წაუღიათ მხოლოდ ლოგინი და წასულან უჩემრად და გასულან ქრისტიანების მიწაზე. მეორე დღეს მაჰმადიანები შევიდნენ სოფელში და სოფელი ხალხით მთლად ცარიელი დახვდათ, არსად ერთი კაცი

აღარ იყო. მთლად ამათი ქონება, საქონელი და ავეჯი კი აქ დარჩენილიყო, ყველა ესენი ახალ გამაჰმადიანებულებმა და თურქებმა აიღეს და გაინაწილეს, ზოგი ქონება და რამეები ამ შეიტნებისაგან დამწვარ და დაქცეულ ჯამეების განახლებას მოანდომეს. ამ სოფლის ხალხის გაქცევის შემდეგ აქეთკენ მაჰმადიანებო მთლად მოფენილა. ესენი იყვნენ თურმე გაუტეხაენი. და ესენი რევდნენ ქვეყანას.

ყარსას (კარა) მაღამოების გამაჰმადიანება.

(ნაამბობი სოფ. ვაიოში გამაჰმადიანებ., გოგიტიძეების მიერ).

ყარსი ძველად ქართველების ქალაქი იყო, მის გარშემო სულ ქართველები სცხოვრებდნენ. ყარსის იქითაც საქართველო ყოფილა. ოსმალებს ყველაზედ წინად ყარსის ქალაქი და სოფლები დაუქერიათ; რამდენისამე ხნის შემდეგ თათრებს ქართველებისთვის გამაჰმადიანება უთხოვნიათ. მაგრამ ქართველები არ დასთანხმებიათ და ოსმალებთან ამის გამო ჩხუბი მოსვლიათ. ქართველთაგან ძლიერ ბევრნი დახოცილან, ბევრნი საქართველოში გამოქცეულან, ბევრნი იქ დარჩენილან და ჩხუბებს ბოლო და დასარული არ მისცემია. ამ დროს ყარსისკენ მდგარან გოგიტიძეები, ამათი სოფლები იქით ყოფილა. გოგიტიძეები აზნაურები ყოფილან მეფეების დროს და თათრებს ამის მაგიერ აღიოზა მიუტიათ. ერთი გოგიტიძეთაგანი მეტად შესანიშნავი კაცი ყოფილა, ხალხის მოყვარე და ქვეყნის ერთგული. ეს წასულა ოსმალებთან და უთქვამს:

— ბატონებო, ჩვენი რად გეშინიანთ თქვენა, ჩვენი

რის შიში გაქვთ, ჩვენს სჯულს რად ეხებით, დათ, რომ ჩვენ ჩვენი ძველი სჯული დაგვაკარგვინოთ, ამანებით უფრო ბევრს მტრებს გაიჩინოთ თქვენ, სჯობს რომ ამდენი ხალხის ასე ჯლგეტა-წყვეტას თავი გაანებოთ და ქვეყანას უპატრონოთ. ჩვენ თქვენი ერთგული ვართ. მე გაძლევთ პირობას, რომ თქვენ წინააღმდეგ სიტყვა, კრინტი არავინ დასძრას, ხმალი არავინ აიღოს ხელში; ოღონდ თავი დაგვანებეთ, ჩვენს სჯულს თავი გაანებეთ. ხალხი ამაზედ სწუხს და სულ ამის გამო არიან უკმაყოფილონი, რომ ნუ გვათათრებენო. ოსმალთ მიუგეს მას:

— ძალიან კარგი, ყველაფერს შევასრულებთ, მხოლოდ შენის სიტყვით და შენის დაპირებით და ისიც იმ შემთხვევაში, შენ თუ თათრის სჯულს მიიღებ; ეს იცოდე, რომ მაშინ ყარსის ფაშობასაც შენ მოგცემთ და მართე აქაურობა ჩვენის ერთგულებით. ასეთი რჩევა გოგითიძეს მოეწონა, ამან იფიქრა ამდენი ვაი-ვაგლახები თუ ჩემის გამაჰმადიანებით მოისპობა და მეც ფაშა გავხდები, მაშინ რა მიჭირს, გავმაჰმადიანდები და ამით ქვეყანასა და ხალხს მაინც ავაცდენ დიდს უბედურებასაო. ამიტომ ეს კაცი მალე გამაჰმადიანებულა. ამისთვის სახელად სეიდ უწოდებიათ და ყარსის ფაშად დაუდგენიათ. სეიდ ფაშა გოგითიძე ძლიერ შესანიშნავი კაცი ყოფილა და თავისი საქმეებიც კარგად ჟმართავს, მაგრამ არ გასულა დიდი ხანი, სეიდ ფაშას გამაჰმადიანების შემდეგ, რომ ოსმალის ფადი-შაჰისაგან ბრძანება მოსულა, რომ ქართველები მთლად უნდა გაამაჰმადიანოთ, ჩემს სამეფოში ყველა მაჰმადიანი უნდა იყოსო. ამ ამბავს ხალხი არ დაჰყაბულებია. სეიდ ფაშასთან მისულან და უთქვამთ, ეს რა ამბავი არის, დაგვიმორჩილეს, ფეხი გაიმაგრეს, ყოველივე ჩვენი საიდუმლოება შეიტყეს და ახლა გამაჰმადიანებას გვეუბნენ

ბიანო, ეს რა ამბავიაო. სეიდ-ფაშა მიმხრობია ქართველთა და ამათ ოსმალთა წინააღმდეგ ჩხუბი დაუწყიათ. ჩხუბში დიდძალი ქართველობა გამწყდარა, მაგრამ არც ოსმალთ დასდგომიათ კარგი დღე, ესენიც მრავალი დახოცილა. ოსმალთ მალე მოშველებია ოსმალთს ახალი დასვენებული ჯარი და ამათ გაუმარჯვნიათ. ქართველები ძლეულან და ამ ძლევის დროს სეიდ-ფაშა გოგიტიძე თავის ხალხით აქარაში გამოქცეულა, რადგანაც აქარა მაშინ საქართველოსი იყო. აქ ქართველი მეფე იჯდა. ყარსიდგან მოსული სეიდ-ფაშა გოგიტიძე აქარის სოფ. ვაიოში დასახლებულა. აქ გაუმაგრებიათ თავი და აქედგან უბრძოლიათ ოსმალთ წინააღმდეგ. აქარელთ დიდი ხანი შეუნახავთ თავი. ყარსისკენ-კი მთლად გამწყდარა ქართველობა ომში და ვინც დარჩენილან, იმათ უმეტესი ნაწილი გამაჰმადიანების გამო დაუხოციათ ოსმალთა და ვინც დარჩენილან, ბოლოს ესენიც გამაჰმადიანებულან. გამაჰმადიანების შემდეგ ოსმალთ ქართველებს ხოჯა-მოლები გამოუგზავნეს, ეკლესიები დაუქციეს, მღვდლები გამოორეკეს, ზოგი დახოცეს და ვინც ქართულად ლაპარაკობდა, იმათ კიდევ აღუკრძალეს, რომ დღეს შემდეგ ქართულად ლაპარაკი არ გაბედოთ თქვენ, თორემ დაგხოცავთო. ახალ გამაჰმადიანებულთ ძლიერ ეშინოდათ, რადგანაც ამათ მომხრე და ქომაგი არ ჰყავდათ და ამიტომ ძალაუნებურად თათრულს ენაზედ ლაპარაკობდნენ. ნელ-ნელა თათრულს შეეჩვივნენ და ქართული მთლად დაავიწყდათ, ასე რომ დღეს ყარსისაკენ ქართული აღარავინ იცის. მას შემდეგ, ჩვენ გოგიტიძეები, სეიდ ფაშასი და მის ძმების შთამომავალნი ვსცხოვრებთ ვაიოში და ჩვენში

ძველმა კაცებმა ამ სეიდ-ფაშა გოგიტიძის ქართველთა
მაჰმადიანების შემდეგ ბევრი ძველებური ამბები იცოდ-
ნენო.

ართვინის (კლარჯეთამდის) გამაჰმადიანება.

(ნაამბობი ბ. ლუკა ანდლულაძის მიერ).

რუსეთმა რომ ბათუმი ჩაიბარა, მე მაშინ სამსახუ-
რში შეველ, მალე ბათუმში ვიქმენ განწესებული და იქი-
დგან გურიის შილიციაში ვემსახურებოდი. აქარის ჩაბა-
რების შემდეგ მე აქეთ ვმსახურებდი, ხან აქარაში, ხან
ზეგანს, ლივანას და ბურღულის ჩაბარებაში მე თვით ვი-
ყავ დამსწრე და მონაწილეობის მიმღები. იმ დროებში
ჩვენ აქ ძლიერ ბევრი ღრმად მოხუცებული ქართველ-მაჰ-
მადიანები ვნახეთ, რომელნიც ლაპარაკობდნენ თამამად
შემდეგს:

მას შემდეგ სამი თაობა გავიდა, რაც ართვინის ხა-
ლხი კლარჯეთამდის გამაჰმადიანდაო. ართვინელნი დიდად
მაგრობდნენ და ამიტომ ოსმალთსაგან დიდძალი ჯარის-
კაცი იქმნა მოგზავნილი და ამ ჯარის-კაცებმა ქრისტიან-
ობის გულისთვის 1400 ქართველს მოსჭრეს თავი და
ეს თავები ქოროხში ჩაყარესო აქეთ ბევრ მოხუცებულთ
ახსოვთ გაგონილი ამბავი, რომ ქრისტიანობის გულის-
თვის ერთს ღროს ქართველთ 1400 კაცს მოსჭრეს თავიო.
მოხუცებულთა ფიქრით ეს უნდა მომხდარიყოს 1740
წლებში.

(ქედის ხოჯა ახმედ ხალიფაშვილის ნაამბობი).

ზეგანი ნებით არის გამაჰმადიანებული, აქ ოსმალებს სისხლი არ დაუღვრიათ.—ამიტომ ზეგანი ნებით გაქრისტეიანდებო. ამის ნიშანი ჩვენ ვნახეთ, რომ შესოფ-ბეგ ხიმშიაშვილი, ზეგელი თავისს ნებით გაქრისტეიანდა. ძველად ხოჯა ხერხეულიძე ასე იტყოდა, რომ ნებით არც ერთი მხარეა გამაჰმადიანებული, სადაც-კი გამაჰმადიანებულიან, ყველგან ძალით მომხდარა. ზეგელებს აქარელებზედ არა ნაკლებ უტანჯნიათ. ნახევარი ზეგანი ფოცხოვისა და ქვაბლიანისკენ გაწყდა ბრძოლაში, რადგანაც არ თათრდებოდნენო. დანდალომ ზეგანს მიჰბაძა და მიტომ გაწყდნენ ესენიც ბრძოლაში. დანდალოს აქარამ მიჰბაძა და აქარაშიაც დიდი სისხლი დაიღვარა. ხოჯა ხერხეულიძეს კარგად ახსოვდა ის დრო, როცა აქარაში ხალხი ქრისტეიანობდაო.

ხერხეულიძე ღრმად მოხუცი გარდაიცვალაო, ასე 90 წლისა. ეს იტყოდა ხოლმე, რომ ჩვენის გვარიდან პირველად მამა-ჩემი გამაჰმადიანდაო. მამაჩემი მაშინ 20 წლის დელეყანდი იქნებოდა და სჯულზე ძლიერ მაგრობდაო. თურქებს ბრძოლა აუტეხეს, მამაჩემის ერთი ნათესავი დაიჭირეს და თავი მოჰკვეთეს, ზოგი ბაწრით დაარჩეს; მამაჩემს შეშინებია და გამაჰმადიანებულა. ეს ამბები უნდა მომხდარიყოს 1770 წლებშიო.

ხულოს ეკლესია რომ დააქციეს, მაშინ ბევრი ზეგელები ჯავრობდნენ და ლაპარაკობდნენ, რომ რად აქცევნო. ახმედ ფაშასთან მივიდნენ და სთხოვეს:

—ფაშა, აგრემც თქვენს მუხლებს ვენაცვალეებით, ამ ეკლესიას ნუ აქცევთ, ცოდოა, ჩვენი ძველების გაკეთებულიაო. ნუ იზამთ ამასაო!

ფაშამ ამათ ლალატი შესწამა; ქრისტიანობის აღიარებას
ბდნენ, ამიტომ თავები მოჰკვეთეს. ეკკლესია მიიწვი და-
აქციეს, ეკკლესიის ქვეშით ფაშის სახლი გააკეთეს და მათ
მეზელუხს (სასაფლაო) ყორე შემოავლეს, ჯამეს საძირ-
კველი მით ჩაჰყარეს და წყაროს კედლებიც მით გააკეთეს.
სხალტა რომ ჯამეთ გააკეთეს, მე პირველად ვალოცე იქ
ხალხი, პირველად მე დავიძახე მამადის ლოცვა მის მიწა-
რიდგან. სხალტის ეკკლესიის სურათებს რომ ცეცხლს ვა-
ძლევედით, ესეც ძლიერ ბევრს მოხუცებულებს სწყინდათ.
აქარლებზედ მეტი სისხლი მაქახელმა დაღვარა.
აქარის გამაჰმადიანების შემდეგ გავიდა ბარე 50 წელი-
წადი და მაქახელი არც თათარი იყო და არც ოსმალს
იციობდა, იგინი ხარჯს არავის აძლევენდენ, იყვნენ კაი
თოფების და ხმალ-ხანჯლის მკეთებელნი და ამიტომ ერთ-
თავად ომი და სისხლის ღვრა უყვარდათ; ესენი აქარლე-
ბის სიტყვით გამაჰმადიანდნენ, თორემ ოსმალები ამათ
ვერაფერს დააკლებდნენო. მაქახლის სრულიად გამაჰმა-
დიანება უნდა მომხდარიყოს 1790—1805 წლებამდის.
ხალიფაშვილი ამბობდა, რომ მე გამიგია სხვებისაგან, შავ-
შეთი და იმერხევი-კი ნებით არის გამაჰმადიანებული და
ისინი თავისს ნებითვე გაქრისტიანდებიან; შავშელნი ისე-
თი ხალხია, რომ ისინი ყველაზედ ადრე გაქრისტიანდე-
ბიანო.

ლაჯნას გამაჰმადიანება.

(ნაამბობი ს. ნადარაზევის მცხოვრებ მაჰმადიან მოხუც თათრის აფიკრად ყოფილ სთიკანაძის მიერ—იგივე სოფიოშვილი).

ოსმალებმა ლივანა დაიპირეს, ლივანა არ ემორჩილებოდა, ამისათვის ლივანელებმა ბევრი სისხლი დაღვარეს. ლივანაში ოსმალთა კაცები გამოგზავნეს და მორჩილება ითხოვეს. ლივანელთ უარი შეუთვალეს და ამათ შეკრეს ჩხალის ხეობა, გაამაგრეს ამ ხეობაში მდებარე თამარ მეფის ციხე, გაამაგრეს მაქრიალის გზები და მოემზადნენ ოსმალთა საჩხუბრად; გაიმართა ჩხუბი, ორსავე მხარეს ბევრი ხალხი გაწყდა, ჩვენები სჯობნიდნენ ოსმალთ, ჩვენის მხრიდგან ქალებიც ომობდნენ თურმე. ბოლოს საქმე მაინც გაქირდა, ლივანელი იძლივნენ, ოსმალთ გაიმარჯვეს და ლივანა აიღეს, მალე ხარჯიც დაადვეს ლივანელებს, ხალხი არ დაყაბულდა, ბევრი საქართველოში გამოიქცნენ, უმეტესი აქ დარჩნენ. ჩვენებიც აქ დარჩენილან, რადგანაც მათთვის აღიობა მიუციათ, ქართველ მეფეების დროს ესენი აზნაურები ყოფილან. თამარ მეფის დროს მიუღიათ აზნაურობა და თიკანაძეც მაშინ დარქმევიათ გვარად, რადგანაც თამარ მეფის თიკნების შემნახველთ უფროსი ყოფილა ჩვენი ძველი.

პირველ ხანებში ოსმალნი ოსტატურად მოექცნენ ხალხს, ხარჯს გარდა გამაჰმადიანება არავის უთხრეს, ამაზედ ძალას არ ატანდნენ. რამდენიმე ხნის შემდეგ კი დაატანეს ძალა, მაგრამ ვერაფერი ჰქმნეს. ამბობენ, რომ ერთს დღეს მარადიდში ოთხას კაცს მოსქრეს თა-

ვი გამაჰმადიანების გულისთვისაო. მარადიდის დღის დღეს
ეკლესიაც დააქციეს და მარადიდის ხიდიც დასწვეს,
რომ ხალხი აჭარაში არ გაქცეულიყო. ეს ხიდი კო-
როხზედ იყო. ძველად მთელს ლივანაში კოროხზედ
ხიდი მარადიდის გარდა სხვაგან არსად ყოფილა. მარა-
დიდის ეკლესიაც კაი დიდი ეკლესია ყოფილა, შემ-
დეგ დროებში ქრისტიანებს საქმე გასქირვებით, მაგ-
რამ არც ოსმალნი ყოფილან მოსვენებაში; ამათ უფრო
გასძნელებით ხალხის გამაჰმადიანების საქმე. კოროხის
ნაპირებს ახლო-მახლო მდებარე სოფლები ადვილად
გაუმაჰმადიანებიათ და რომლებიც მეტად შორს ყოფი-
ლა, იქ ვერაფერი მოუხერხებიათ. იქიდან ხალხს დიდ-
ხანს უბრძოლია, მაგალ., კოროხის ნაპირს სოფლებს,
კოცხების მიყრუებულ ადგილებიდან და სოფლებიდან,
რომლებიც მაღალს მთებზე სძევს, ამათ დიდ ხანს
უბრძოლიათ ოსმალთ წინააღმდეგ და ქრისტიანობით
დიდ ხანს შეუნახავთ თავი. ბოლოს ოსმალთ მოუგო-
ნიათ ასეთი ოსტატობა: ამ მხრის მოწინავე კაცება
დაუბარებიათ და გამოუცხადებიათ, რომ ვინც აქ იმე-
ცადინებს და ხალხს გაამაჰმადიანებს, იმას ჩვენ აღიო-
ბას მივცემთ და თითო ოჯახის გამაჰმადიანებაში თი-
თო ოქროსაც ფულს მივცემთო. მოწინავე კაცებს ეს
ძლიერ გახარებიათ, ამათ დაუწყიათ შორს მაღალ სოფ-
ლებში სიარული და ხალხში მეცადინეობა, ლაპარაკი,
რომ გამაჰმადიანდით, თორემ ბოლოს საქმე წაგვიხდე-
ბა, ოსმალნი მაინც გაგვამაჰმადიანებენ და ძალიან
დაგვსჯიან კიდევაო, მეტი გზა არ გვაქვსო. ხალხი ის-
მენდა ამათს ლაპარაკს, ესენი მაშინვე მღვდლებს რე-
კავდნენ სოფლებიდან და ამათ მაგიერ ხოჯებს იბა-
რებდნენ. პირველ ხანებში აქეთ თურმე ხოჯები ეკ-

კლესიებში ალოცებდნენ ხალხსა და ხალხი ამიტომ უფრო არ შინდებოდა გამაჰმადიანობის მიღებ-შეჩვევას. მოწინავე კაცებმა ამ საქმეებისაგან დიდი ფული იშოვნეს და ამ ხალხის ბატონობაც მათ ჩაჰბარდათ ოსმალებისაგან. ესენი რომ არ ყოფილიყვნენ და ამათ რომ არ ემეცადინათ აქ ხალხის გამაჰმადიანებაზედ, მაშინ შესაძლებელი იქნებოდა, რომ ლივანაში გამაჰმადიანობა 100 წლის შემდეგ შემოსულიყო, რადგანაც ლივანის ზემოდ, კონეთს შუა ისეთი მივარდნილი და მიყრუებული მთებია და იქ ისეთ ადგილებშია სოფლები, რომ გამაჰმადიანების შემდეგ იქ ოსმალებს ფეხიც აღარ შეუდგამთ დღევანდლამდის. შინაურებისაგან მომხდარა ჯაშუშობა და ლალატი, თორემ ოსმალნი აქ ადვილად ვერაფერს გააწყობდნენ და ვერც ხალხს გაამაჰმადიანებდნენ მალე.

II

ლივანაში ერთხნობით ძლიერ გასძნელებიან ხოჯა-მოლებს ხალხის გამაჰმადიანება, გასძნელებიან მით უფრო, რადგანაც დღეში ხუთჯერ ლოცვას ვერ შეუჩვევიათ ხალხი და გარდა ამისა ფეხის ბანას ხომ უფრო გაუჭირებია საქმე. ერთ დღეს ხალხს ხოჯასთვის უთქვამს:

—ხოჯა, ეს რაფერ იქნება, რომ დღეში ხუთჯერ ვილოცოთ და მასთანავე ზამთარში ფეხები ცივი წყლით ვიბანოთო.

—რა ვქნათ, ძმაო, ჩვენი სჯული ესეთი წმიდა არის, სუფთა, თქვენ რომ ქრისტიანები იყავით, მიტომაც არ გქონდათ ესენი და მურღლები იყავით.

—ეგ კი, მაგრამ, მაინც გვიძნელდება, წაღების
გახდა და სიცივეში დაბანვა.

—არა უშავს-რა, წაღებს ნუ გაიხდით, ის მაინც მო-
ახერხეთ, რომ ხელები წყლით დაისველოთ და სველი
ხელი წაღებზედ სამჯერ გარედან წაისვათ, ვითომც
წაღები გაგიხდიათ და დაგიბანიათ, მაჰმადი თქვენგან
ამას არ იწყენს, რადგანაც თქვენ ჯერ ახალი თათრები
ხართ.

ასეთის ოსტატობით შეაჩვიეს მოლა-ხოჯებმა ახალი
თათრები ფეხის ბანასაო...

(ს. აგარის მაჰმადიანთ დევაძეების გვარში დარჩენილი).

ოსმალნი ლაზისტანში შემოვიდნენ და მთლად
დაიქირეს იქაურობა, მაქრიალის ციხეში ფეხი
გაიმაგრეს; იქილამ აქარლებზედ მოინდომეს გამოლაშ-
ქრება და გამაჰმადიანება. აქარლებმა ეს ამბები შეიტყეს
და ძლიერ შეშინდნენ. ამათ მაშინვე თავიანთი დიდი
კაცები შეყარეს და ლაპარაკი დაიწყეს, თუ საქმეს რა
ვუყოთ, რა გვარ მოვაგვაროთო. დიდკაცებმა უთხრეს,
რომ ჩვენ ძალი არა გვაქვს, ტყუილად წავახდენთ თავს,
იგინი ბოლოს მაინც დაგვიქერენ, ამიტომ უმჯობესი
იქმნება, რომ ჩვენ წავიდეთ იქა და მაჰმადიანობა გა-
მოუცხადოთ, ვთხოვოთ, რომ ჩვენზე ომსა და განად-

გურებას თავი გაანებონ. ხალხის უმეტესი ნაწილი უარზე დადგა: ჩვენ მათ ვერ ჩავბარდებით, რადგანაც მაგენი მურდლები არიანო და გინდ რომ ჩავბარდეთ, რჯულს მაინც არ გამოვიცვლითო. ჩავბარდებით, ხარჯს მივსცემთ და სჯულთან რა საქმე, რა ხელი აქვთო. ასეთი პირობა გავგზავნათ, რომ ჩვენ თქვენი დიდი ერთგულები ვიქნებით, ხარჯს გადავიხდით, რასაც გვიბრძანებთ, ყველაფერს აგისრულებთ, მხოლოდ გთხოვთ, რომ სჯულს-კი ნუ შეგვაცვლევინებთო. ამ გარდაწყვეტილების წაღება იქ ვერავინ ვერ გაბედა, ოსმალნი პასუხს უცდიდნენ. ბოლოს ორმა მღვდელმა წაიღო ეს ამბავი და მივიდნენ მაქრიალში. იქ ამათი ამბავი მოისმინეს ოსმალთ და პასუხად მოგვცეს, რომ არ შეიძლებაო. ოსმალთ ხელში ყველა მუსლიმანი უნდა იყოს, ქრისტიანი არ შეიძლებაო ეს ამბები იქიდგან მღვდლებმა-კი არ მოიტანეს, არამედ ოსმალის კაცებმა. მღვდლებს მაშინათვე თავები დასჭრეს. ამის შემდეგ კიდევ წავიდნენ მოსალაპაკებლად მღვდლები, მაგრამ იქ ნებას არ აძლევდნენ, იჭერდნენ ამათ და თავებს აყრევინებდნენ.

ამ დროებში მაქრიალში ოსმალთ სულთან სელიმი მოუვიდათ. სულთან სელიმის ამბავი ჩვენმა დიდ კაცებმა რომ შეიტყეს, ძლიერ გაეხარდათ. მაშინათვე ამათ აქ ხალხი შეკრიბეს და დაიწყეს ლაპარაკი, რომ ჩვენ სულთან სელიმს დავმორჩილდეთ, ფიცი მივცეთ ერთგულებაზედ, რომ გავმაჰმადიანდებით ღ ის ამის გამო

ჩვენ გაგვანთავისუფლებს. ჩვენ აქ დაგვეტოვებს და წავა ოსმალეთში და ჯარსაც თან წაიყვანს. მერე როგორც გვინდა ისე მოვიქცეთ. ამ რწევის უპირველესი პირი ვილაც აბაშიძე იყო, რომელიც იმერეთიდან იყო გამოქცეული კაცის კვლის გამო და აქ იფარავდა თავს და თვისს თავს თავადათ აღიარებდა. ეს წავიდა სულთან სელიმთან; ამას რამდენიმე სხვა კაცებიც გაჰყვნენ. აბაშიძე მივიდა, სულთანს თავი დაუკრა და უთხრა, რომ მე ვარ თავადი აბაშიძე, მე მსურს თქვენი სჯული მივიღო და ჩემთან მთლად აქარის ხალხმაცაო. ძალიან კარგო, მიუგო სულთანმა. აბაშიძე იქვე გამაჰმადიანდა. ამას მისცეს ბეგიობა, ანუ სანჯახ ბეგობა და ჩააბარეს მთელი აქარა, კახაბერი და ბათუმი. იმ დღიდან აბაშიძეები გაძლიერდნენ აქ და დაიწყეს ბატონობა. მაქარიალიდან აბაშიძე მობრუნდა, თან მოიყვანა ხოჯები და სოფლებში დააყენა და ხალხს უთხრა, რომ სულთანმა თქვენი თხოვნა შეისმინა და რაკი მაჰმადიანობას მიიღებთ, მერე ფიქრი ნუ გაქვთ, იგი აქედან წავა და თქვენ დაგტყობთო. ხალხს ძლიერ გაეხარდა, სთქვეს გამაჰმადიანდებით ზ მათ წასვლის შემდეგ ჩუმი ქრისტიანები ვიქნებითო. ამათ მალე ხოჯები და მოღვბი მოუვიდნენ და ზოგიერთ სოფლებში გამაჰმადიანდნენ. პირველ ხანებში ესენი ჩუმად ქრისტიანობდნენ კიდევ, ეგონათ მაჰმადიანობა ცუდი იყო, მაგრამ რომ ნახეს მაჰმადიანობა უფრო წმიდა ყოფილა ქრისტიანობაზეო, ამათ ჩუმათ ქრისტიანობას თავი გაანებეს და ნამდვილ

მაჰმადიანებად გახდნენო. მღვდლებს გამოუცხადეს, რომ წადით ჩვენგან, თქვენ ჩვენი აღარ ხართ დღეს, ჩვენი ხოჯები, იმამი და მოლები არიანო. მღვდლებმა იწყინეს. ამათ უთხრეს: აი თქვე მურღლებო, თქვე ურჯულოებო, სჯულიდამ გასულეხო, სჯული გაყიდეთ, ქრისტიანობა თათრის სჯულზედ გასცვალეთ; შეგიცხვეთ კაცობაო! ანჯახბეგს ამაზე ჯავრი მოუვიდა. იმან შეაკრებიანა რაც მღვდლები იყვნენ, ბაწარში გაუბა ყველას თავები, ერთი მეორეს მიაბა და მერე ყველა ესენი შავს ზღვაში ჩაყარა. ხანჯახ-ბეგებმა ბევრი კარგი საქმე ჰქმნეს; ვინც მაჰმადიანდებოდნენ, იმას ესენი დახმარებას და სა^აუქარს აძლევდნენ, ადგილებს და სხვა რამეებს. ვინც არ მაჰმადიანდებოდა, იმას ჯერ მოლა-ხოჯებს მიუჩინდნენ და მაჰმადიანობას ურჩევდნენ, რომ ამასაც მიელო მაჰმადიანობა და ვინც არ შეისმენდა, იმას ან დააბამდა, ან თავს მოსჭრიდა და ისე-კი არ დასტოვებდა.

ეს ქვეყანა ასე ძალით გამაჰმადიანებულა და ამას ძალით თუ გააქრისტიანებენ, თორემ ნებით არაფერი იქნება; ძალით გაქრისტიანებას და გაუსჯულოებას დიდი ზარალი მოჰყვება. მაშინ ვინც მალე გამაჰმადიანდნენ, ისინი ყველანი კაი კაცები იყვნენ, კაი ალიები. სულ ბეგები დახდნენ.

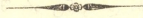
აქ უნდა შევნიშნოთ ზემოხსენებულ გარდმონაცემს, რომ სულთან სელიმი სცხოვრობდა და მეფობდა 1780—1815 წელში. ამ სულთანმა 1800 წ. გიორგი მეფეს ახალციხიდან მოციქულები გამოუგზავნა და

შემოუთვალა, შენ ოლონდ რუსეთს ნუ შეუერთდები
 და დღეის შემდეგ შენ ჩვენ აღარ შეგაწუხებთ. რაც
 ადგილები წაურმევიათ თქვენთვის ჩვენს ძველებს, ჩვენ
 ყველა იმაებს დაგიბრუნებთო. სჯულით არაეის გაგა-
 მაჰმადიანებთ და ყოველ ნაირს ღონისძიებას შოგცემთ
 ჯარით, თოფით, ზარბაზნებითა და წამლით, ფეხზედ
 დადგეს თქვენი სამეფო და გამაგრდესო, ოლონდ მანდ
 რუსებს ნუ შემოუშვებთ და გზას ნუ გაუხსნითო. გი-
 ორგი მეფემ ამაზედ უარი შეუთვალა.

ზ. ჭ.

(შემდეგი იქნება)

ცხრა ძმად.

(არაკი, ჩაწერილი „ქართველი ოსებში“-ს მიერ)

იყო და არა იყო რა,—იყვნენ ორი საწყალი ცოლ-
ქმარნი, რომელთაც გაუჩნდათ ცხრა ვაჟი. ვაჟები რომ
დაიზარდნენ, დაუწყეს საყვედური დედ-მამას და უთხრეს:
ერთი და არა გვყავს ცხრა ძმას და შინ ვეღარ დავ-
დგებით, უნდა წავიდეთ სადმეო. რომ დააპირეს წასვლა
უთხრეს დედ-მამას: „თუ კიდევ ვაჟი შეგვეძინოსთ, გუ-
თანნი გამოიტანეთ და დადეთ ბანზედ და, თუ ქალი
შეგვეძინოს, ჯარა გამოიტანეთ და ბანზედ დადეთო.
წავიდნენ და გადიხვეწნენ ცხრა მთას იქით. დაიწყეს
ცხოვრება, ნადირობდენ და მით ცხოვრობდენ. რამ-
დენიმე ხანმა რომ გაიარა, უთხრეს ერთმანეთს: მოდი
გავიხედოთ ჩვენი ქვეყნისაკენაო; შედგნენ მაღალ მთა-
ზედ, გაიხედეს და დაინახეს რომ, მათ სახლის ბანზედ
ჯარა ღვას. მაშინ აღდგნენ ძმები და წავიდნენ შინ;
მივიდნენ და ნახეს რომ მართლა და შესძენოდათ.
დაიწყეს სიხარული, რომ საზღვარი არა ჰქონდათ.

ერთს დღეს პურს აცხოვდენ. უნცროსი ძმა პატა-
რა დასთან დააყენეს სახლში, სხვა ძმები დედას შვე-
ლოდენ პურის ჩაკვრას თონეში. უნცროსი ძმაც თურ-

მე თავის ტოლებში გავიდა ქუჩაში სათამაშოდ. მანათობ
რომ, ეს პატარა ქალი წამომდგარა, რაც ვარცლში
ცოში დარჩა სულ ერთიანად ამოუქამია და მიგდებუ-
ლიყო ლოგინში. შემობრუნდენ დედა და ძმები თო-
ნიდგან შინ, ნახეს რომ ვარცლში ცოში აღარ იყო
და პატარა ქალი ლოგინში იწვა. ძმებმა დაუძახეს უნ-
ცროსს ძმას და ძლიერ სცემეს, თავი რად გაანებე
დასაო. ადგა გაჯავრებული ეს უნცროსი ძმა და გაიქ-
ცა სხვა ქვეყანაში. ამ პატარა დამ, მისდგა და სულ
ერთიანად გადასკამა. ჯერ დედ-მამა, მერე რვა ძმა და
მერე მთელი სოფელი; მხოლოდ გადაარჩინა მარტო
ერთი მქედელი კბილების საქლიბად. გაქცეულმა უნ-
ცროსმა ძმამ იარა-იარა და შიადგა ერთს მოხუც უსი-
ნათლო ცოლ-ქმართ. ერთი ძროხა ჰყვანდათ, მოს-
წველიდენ ძროხას, ჩაჰყრიდნენ ჯამში ხმელ პურს და
იმიტ საზრდოობდენ. ეს ყმაწვილი შეეწვიათ, როცა
ჩაიყრიდენ ჯამში პურს, მიეპარებოდა და თითო-
ოროლა ლუკმას, რძეში დამბალ პურს ამოაცლიდათ
ხოლმე ჯამიდან და მით საზრდოობდა. ერთხელ-ორ-
ჯელ, და ნახეს რომ, ბრმა ცოლ-ქმართ კერძი არა
ჰყოფნის. ერთმანეთს შესჩივლეს, თუ კი აქამდინ გვყოფ-
ნიდა, ახლა რაღა მოგვივიდა, უთუოდ გვპარავს ვინ-
მეო. ადგნენ მერე და დაიძახეს: რა ხარ, რა სულიერი
ხარ, თუ აღამიანი ხარ გამოგვიჩინდი და გიშვილებთო.
მართლაც გამოუჩინდათ ეს ყმაწვილი და ამ უსინათლო
ცოლქმარმა იშვილეს. ერთხელ ჰკითხა ამ ყმაწვილმა
თავის მამობილ-დედობილს: რადა გაქვსთ თვალები დათ-
ხრილიო? ამათაც უთხრეს: „ეშმაკებმა დაგვთხარეს და
წაიღესო“. ადგა ერთ დღეს ეს ყმაწვილი და წავიდა
სანადიროდ. იარა-იარა და შიადგა იმ ალაგს, სადაც

ეშმაკების ბინა იყო. შეხედა რომ ერთი ქრიაშული
 უდგათ. ყმაწვილმა სალაში მისცათ. ეშმაკებმაც მიიწვიეს
 და დასვეს ყმაწვილი. შემოდგეს ქვაბი და დაუწყეს ვე-
 ება ხეს ხეთქა. სცემენ ცულს და ვერაფერს აკლებენ.
 წამოდგა ეს ყმაწვილი, გამოართვა ცული და დაჭკრა
 და დააღებინა პირი ხეს. მერე დაუძახა ეშმაკებს:
 მოდით ხელები ჩაჰყავით ამ ხეში და იძახეთ: ფხრიწ-
 ფხრიწო და გასკდება ხეო. მართლაც, ეშმაკებმა ჩაჰყვეს
 ხელები ხეში, ყმაწვილმა ამოაძრო ცული, ხემ მოუქი-
 რათ ხელებზედ და ასტეხეს ქრიაშული ეშმაკებმა; მერე
 უთხრა ყმაწვილმა: „მითხარით სადა გაქვსთ ამა და ამ
 კაცის და დედაკაცის თვალები და გაგანთავისუფლებთო.
 ეშმაკებმა ასწავლეს, ყმაწვილმა ამოიღო თვალები და
 ჩაიღო ჯიბეში, მერე უთხრა ეშმაკებს: რით უნდა მო-
 ვურჩინო ეს თვალები, მითხარით და გაგიშვებთო. ეშ-
 მაკებმაც თავიანთი ბრჩხილები მოიჭრეს, მისცეს და
 უთხრეს: „თვალები რომ ჩაუსხა, მერე ეს ბრჩხილები
 მოუსვი და აეხილებათ თვალებო. ახლა კი ადგა ეს
 ყმაწვილი, დაუშინა ცული და ხეში ჩატანებული
 ხელები სულ დააჭრა ეშმაკებს და გამოსწია შინისკენ.
 მოიტანა თვალები და ჩაუსხა მამობილ-დედობილს.
 მოხუც ცოლ-ქმარის სიხარულს საზღვარი არა ჰქონდა.
 ერთ დღეს კიდევ წავიდა ეს ყმაწვილი სანადიროდ.
 ვნახოთ რომ, მიადგა ერთ ალაგს, საიდანაც მოესმა სა-
 შინელი ღრიალი. ნახა, რომ მდევნი ვერა შობდა, ლო-
 გინზედ იწვა, და უქირდებოდა. მდევმა რომ დაინახა
 ყმაწვილი უთხრა: „მიშველე რამე და, თუ ოთხი
 ვშობე, ერთი შენ და სამი მეო, და თუ ხუთი ვშობე,
 ორი შენ და სამი მეო“. ყმაწვილმა აადულა წყალი,
 გაახურა შამფურები და ჯერ ცხელი წყალი დაასხა

თავზედ მდევს და გაფუფქა, მერე ცხელი შამფურები დაუტრიალა თვალებში, თვალები დასთხარა და უთხრა: „ახლა განთავისუფლდებიო“. მდევმა შობა ოთხი ვაჟი. ამ ყმაწვილმა ერთი აიყვანა ჯიბეში ჩაისო, დამალა და თვალებ დათხრილ მდევს კი უთხრა: მარტო სამი შობეო, ადგა და, ერთიც პირობისამებრ მდევმა მისცა ყმაწვილს. ამ ყმაწვილმა ორივე ჯიბეში ჩაისო. მდევს ახლა დაუწყო ღონება გაფუფქულმა თავმა და დათხრილმა თვალებმა. მდევმა დაუწყო ყმაწვილს ძებნა მოსაკლავად, ყმაწვილმა ეს რომ შენიშნა, გამოვიდა და მდევის ეზოში ცხვრის ჯოგში წაძვრა-ჩაიმალა. მერე დაკლა ხელად ცხვარი და ცხვრის ტყავი გადიცვა ზედ. თვალებ დათხრილ მდევმა ყმაწვილი რომ ვეღარ იპოვნა, ადგა, გააღო დაკეტილი ეზოს კარები და თითო-თითო ხელის მოსმით გარეკა ცხვარი ეზოს გარედ; ამ ნაირად შეუმჩნევლად ყმაწვილი გაჰყვა ცხვარს გარედ, გაირეკა ცხვარი და მიურეკა თავის მამობილ-დედობილს.

ერთ დღეს მოინდომა ამ ყმაწვილმა თავისი სახლის ნახვა. ჩაისხა ჯიბეში პატარა მდევები და გასწია. მივიდა შინ. ნახა რომ თავის სახლში აღარავინ არ იყო მარტო მისი დის მეტი და აღარც სოფელში ვინმე ქაქანებდა. რასაკვირველია, დამ იცნო თავისი ძმა და სიხარულით მიესალმა. შემდეგ, ვითომდა აქ არაფერყო, გასწია მჭედელთან კბილების დასალესად. პატარა მდევებმა ამ ყმაწვილს უთხრეს: რას უღგებარ აქა, შენი და კბილების გასალესად წავიდა, მოვა თუ არა მაშინვე შეგქამსო. ყმაწვილმა პატარა მდევების რჩევით გაიხადა წაღები დაავსო, ნაცრით და დაჰკიდა დარბაზის გვირგვინში—საკომურში და თავად თავისი პატარა მდევებით გაუდგა გზას. მოვიდა ქალი მჭედლისგან

კბილებ-დაღესილი, ნახა რომ მისი ძმა იქ აღარ იყო, შეჰხედა, რომ მალლა წაღები ჰკილია და შესძახა: „მანდ რომ ასულხარ, განა ვერ ამოვალო?“ ამ დროს გაირბინა თავგმა, გასჭრა პატარა თოკი, რითაც წაღები დაკიდებული იყო, წაღები ჩამოვარდა და ნაცრით ავესო თვალები ქალს. დაიწყო ქალმა თვალების წმენდა. სანამ ის თვალებს მოიბანდა, ყმაწვილმა კარგა გზა გაიარა. გამოუდგა ეს ქალი (დაჟ) უკან. მოიხედა ყმაწვილმა უკან და დაინახა თავისი და ბუზის ოდენა. რაც ძალი და ღონე ჰქონდა, მოუმატა ყმაწვილმა სიარულს. მოიხედა მეორედ და, დაინახა თავისი და ჩიტის ოდენა. კიდევ რაც ძალი და ღონე ჰქონდა, მოუმატა ყმაწვილმა სიარულს. მოიხედა მესამედ და თავისი და ყმაწვილის ოდენა გამოჩნდა. ეხლა კი ველარ წაუვალო, იფიქრა ყმაწვილმა, მიიხედ-მოიხედა, ნახა რომ იქვე ახლოსსამი ალვის ხე იდგა ჯგუფად. მივიდა. ავიდა თავისი პატარა მდევეებით ალვის ხეზედ. მიაღწია მისმა დამაც. მისდგა ალვის ხეს და დაუწყო ღრღნა. რომ მიაყენა წაქცევაზედ, ახლა ყმაწვილი მეორეზედ გადავიდა; მეორეც რომ წაქცევაზედ მიაყენა, ახლა მესამეზედ გადავიდა. ახლა კი კბილებიც დაუჩლუნგდა ქალს და დადგა. ჩამოგზავნა ყმაწვილმა პატარა მდევეები და უთხრა: „ჩადით და ისე შესჯამეთ ჩემი და, რომ ერთი წვეთი სისხლი არსად დარჩესო. მდევეებმა მართლაც უცბად გაგლიჯ-გამოგლიჯეს ყმაწვილის და. ყმაწვილი ჩამოვიდა. მიათვალეირ-მოათვალეირა, ნახა რომ ერთი წვეთი სისხლი ფოთოლზედ დაცემულიყო. აიღო ყმაწვილმა და ქუდის ყალამაში ჩაიღო. გამოსწიეს და გაუდგნენ გზას ყმაწვილი და მდევეები. იარეს-იარეს და შემოხვდათ ერთი მეჯოგე, ერთმანეთს სალამი მის-

ცეს. მეჯოგემ შეხედა პატარა მდევეებს და ძლიერ გულ-
ლი შეუვარდა მათზედ; ადგა და ყმაწვილს უთხრა: მოდი
—სანაძლეო დავსდოთ, თუ გამოიცნობ ეს ჩემი სახრე
რა ხისაც არის, მაშინ ჩემი ჯოგი შენი იყოს, და თუ
ვერ გამოიცანი, ეგ ორი პატარა მდევეი ჩემი იყოსო.
ყმაწვილი ჩაფიქრდა. ვნახოთ რომ, ქულის ყალამაში
ჩადებულმა სისხლიანმა ფოთოლმა წასჩურჩულა: „დაე-
ნაძლავე და უთხარი, სახრე უზნისათჳკ“. ყმაწვილმა
მოიგო რასაკვირველია სანაძლეო, დაირეკა ეს ამო-
დენა ჯოგი და მირეკა მამობილ-დედობილთან. ყმაწ-
ვილს მამობილ-დედობილმა მალე ცოლი შერთეს და
მშვენიერი სასახლე გადაქიმეს. პატარა მდევეებიც წა-
მოიზარდნენ და ყველაფერ საქმეს უკეთებდენ ყმაწ-
ვილს. აგრეთვე რასაც ინატრებდა ყმაწვილი, თავისი
დის სისხლი მაშინვე უსრულებდა. ამნაირად სიმდიდ-
რეში და კეთილ ცხოვრებაში ატარებდა ყმაწვილი
მეუღლითურთ თავის მამობილ-დედობილთან ბედნიერ
დროს. მათ მოსვლამდინ ნურა გეტყინოთ რა.

„მეოთხე მცნება.“

(ეპრაუღა ზღაპარი ქ. გორში ჩაწერილი ნ. ია—ნისა).

იყო ერთი ღვთის მოშიში და მოყვარული კაცი. თავისთვის კარგად სცხოვრობდა. ის კაცი, როგორც მეოთხე მცნება ამბობს, არა ღროს არ ისაქმებდა კვირა-უქმობით, რადგანაც დიდ ცოდვად მიაჩნდა.

ერთხელ კვირა დღეს ჩვეულებრივ იჯდა იგი ტახტზედ თავის სახლში. უცებ გაჩნდა მგელი და მოიტაცა იმისი ერთად ერთი შვილი. თუმცა მამას იმ ჟამად გული დაეწვა, მაგრამ მალე დამშვიდდა იობის სიტყვებით: „ღმერთმა მომცა, ღმერთმა წაიღო და იყვეს კურთხეულ სახელი უფლისა.“ ცოლი ეუბნებოდა: „წადი, კაცო, გამოუდგე, იქნება დააგდებინო.“ მაგრამ იმან ცოლის სიტყვებს ყურიც არ ათხოვა. მხოლოდ მეორე დღეს ადგა, ახსენა ღმერთი და გასწია შვილის საძებნელად.

ბევრი იარა თუ ცოტა, შეხვდა ერთი, სახეღარზედ მჯდომი კაცი. უცნობმა ჰკითხა: „სად მიდიხარო?“ იმან ყველაფერი უამბო. „მაშ წავიდეთ და ორივემ ვეძებოთო“, წავიდნენ ორივენი. ერთს სახლს მიაწიეს და დაუღამდათ კიდევ. შეეხვეწნენ სახლის პატრონს: ღამე კარში ნუ დაგვტოვებ, სახლში შეგვიშვიო. მასპინძელმა შეიწყნარა მათი თხოვნა და შეუშვა სახლში. იმ ღამეს მასპინძელმა ჰკითხა სტუმრებს:—საით მიდიო-

დითო? პასუხად მიიღო: „გუშინ მგელმა შვილი მომტაცა და რადგანაც კვირა იყო, ვერ გამოვუდექი წასართმევად; დღეს წამოვედი საძებნელად და, ღვთის შეწევნით, იმედი მაქვს ვიპოვნო“. მასპინძელს გაეცინა და უთხრა:—ბრიყვი ყოფილხარ, ძმაო! აი ამდენი სარჩო-საბადებელი სულ კვირა-უქმეობით არის მოპოვებული, გარდა ამ ერთი დედაბოძისა და მაშ ღმერთი წამართმევსო?!...

მეორე დღეს მადლობა გადაუხადეს მასპინძელს და წავიდნენ ორივენი თავიანთ გზაზედ. უცნობმა კაცმა თავისი მათრახი განზრახ დედა-ბოძზედ დასტოვა ჩამოკიდებული, როცა სახლს კარგად დაშორდნენ, მაშინ მოიგონა მათრახი და შეეხვეწა თანა-მგზავრს: „შენ ახალგაზდა ხარ, წადი, მომიტანე მათრახი; თუ რამე ნახო, ნუ შეგეშინდებოა“. ისიც წავიდა. მივიდა და ნახა, რომ მთელს სახლს ცეცხლი წაჰკიდებოდა, იმ დედაბოძის გარდა, რომელზედაც მათრახი ეკიდა და რომელიც არ იყო უქმე დღეს ნაშოვარი. ის არ შეუშინდა ცეცხლს, შევიდა, გამოიტანა მათრახი და წამოვიდა თავის ამხანაგთან. ამხანაგმა უთხრა: «ხომ ნახე, რომ მთელს სახლს ცეცხლი ეკიდაო? ვერე მოუვა ყველაფერს, რაც კი არმად არის ნაშოვარიო!... სტქვა ეს და უჩინარი შეიქმნა. გადიწერა პირჯვარი კაცმა, ღმერთს მადლი შესწირა და წავიდა შვილის საძებრად, საითკენაც მაცხოვარმა ანიშნა. შვილი მართლაც იქ სხვებს დაეგდებინებინათ მგლისათვის. ნახა უცნებელი, წამოიყვანა სახლში და განაგრძო ისევ ღვთის სიყვარულში ცხოვრება.

ჩ ვ ე ნ ი

„კრებულში“

• მეორე წელიწადში გადადგა.

დღემდი ჩვენ უფლება არა გვქონდა, რომ გარდა ყოველგვარ ჩვენ ნაწერისა, სხვების რამე დაგვებეჭდა ჩვენს „კრებულში“, დღეს-კი ნება გვაქვს, რომ სხვებისაც ვბეჭდოთ ხოლმე, და უკეთესმა ჩვენმა მწერლებთანგანმა კიდევ აღვვითქვეს დახმარება.

ფასი იზივამ დარჩება: გაგზავნით ფოსტით 7 მან., გაუგზავნელად — 6 მან., ნახევარის წლით — 4 მან., თვიურად და კერძო №-რი — 60 კ.

— (ფულის შემოტანა ნაწილ-ნაწილად შეიძლება). —

რედაქცია გადაცანაშია დ. ყვარიალში

კერძო განცხადება ყოველ საგანზე მიიღება ჩვეულებრივზე იაფად და განცხადების ფულის გარდახდაც შეიძლება ნაწილ-ნაწილ.

ადრესი გამომწერლებისათვის: დ. ყვირილა, „კრებულში“-ს რედაქცია და თბილისში წერა-კითხვის გამავრც. საზოგადოება.

„კრებულში“-ს რედაქტორი და გამომც. აპაკი.

P. S. ბევრი გვეკითხება „თავგანდასჯადის“ გაგრძელებას იქნება თუ არა. ამ წელში კიდევ დაიბეჭდება ეს თხზულება და ბევრი სხვაც, რომელიც უკვე დამზადებულია.

ამ წელშივე გამოვა ცალკე წიგნად ბ-ნი მოსე ჯანაშვილის „პალეოგრაფიული ალბომი“, რომელიც „კრებულში“-ს ხელის-მომწერლებს იაფ ფასად დაეთმობათ.

რედაქციაში შესაძენად მოიპოვება წარსული წლის „კრებულში“-ს თორმეტეუ წიგნი, ფასი შეიდი მანეთია.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ